

ISSN 2617-0159

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

**КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧА СИСТЕМА:
ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (12)

Чернігів 2022

УДК 343.8(051)

K82

DOI 10.32755/sjcriminal.2022.02

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 19 від 27 грудня 2022 р.).

Видання «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра» внесено до Переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (додаток 3 до наказу Міністерства освіти і науки України від 23.12.2022 р. № 1166) в галузі юридичних наук (зі спеціальності 081 «Право»).

K82 **Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра** : науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2022. № 2 (12). 132 с.

У цьому номері журналу «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра» вміщено статті, присвячені кримінально-правовим та кримінологічним проблемам, організаційно-правовим аспектам виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, загальним підходам щодо забезпечення діяльності персоналу, актуальним питанням галузевих юридичних наук.

Видання буде корисним для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти.

УДК 343.8(051)

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ РАДИ:

Тогочинський О. М., д-р пед. наук, проф., заслужений працівник освіти України, ректор Академії Державної пенітенціарної служби.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Пузирьов М. С., д-р юрид. наук, старш. дослід.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Ніщимна С. О., д-р юрид. наук, проф.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Джужа О. М., д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України;

Карелін В. В., д-р юрид. наук, доц.;

Колб О. Г., д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України;

Коломієць Н. В., д-р юрид. наук, проф.;

Копотун І. М., д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України, проректор з міжнародних зв'язків Академії ГУСПОЛ (Чеська Республіка);

Олефір Л. І., канд. юрид. наук; доц.;

Скаков А. Б., д-р юрид. наук, проф., почесний працівник освіти Республіки Казахстан, професор кафедри кримінального права та організації виконання покарань Костанайської академії МВС Республіки Казахстан ім. Ш. Кабилбасва (Республіка Казахстан);

Чумак В. В., д-р юрид. наук, проф.;

Шкута О. О., д-р юрид. наук, проф.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Олефір Л. І.*, канд. юрид. наук, доц.

ISSN 2617-0159

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE**

**CRIMINAL AND
EXECUTIVE SYSTEM:
YESTERDAY. TODAY.
TOMORROW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2 (12)

Chernihiv 2022

UDC 343.8(051)

DOI 10.32755/sjcriminal.2022.02

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 19 dated December 27, 2022).

*The journal "Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow" was included in the **List of scientific professional publications of Ukraine under "B" category** (Appendix 3 to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated December 23, 2022 No. 1166) in the field of legal sciences (on specialty 081 "Law").*

Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow : a Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv : Academy of the SPS, 2022. № 2 (12). 132 p.

This issue of the journal "Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow" contains the articles, dedicated to criminal and legal, criminological problems, organizational and legal aspects of sentence enforcement not related to imprisonment, general issues of providing personnel's activity and topical issues of branch legal sciences.

The publication will be useful for scholars, teachers, applicants for higher education.

UDC 343.8(051)

HEAD OF EDITORIAL AND PUBLISHING COUNCIL:

Togochynskiy O. M., Doctor of Sciences (Pedagogics), Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Rector of the Academy of the State Penitentiary Service.

EDITOR-IN-CHIEF:

Puzyrov M. S., Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Nishchymna S. O., Doctor of Sciences (Law), Professor.

EDITORIAL BOARD:

Dzhuzha O. M., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

Karelin V. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Kolb O. H., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

Kolomiets N. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Kopotun I. M., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Vice-rector for International Relations of the HUSPOL Academy (the Czech Republic);

Olefir L. I., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Skakov A. B., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honorary Worker of Education of the Republic of Kazakhstan, Professor of the Department of Criminal Law and Organization of Punishments Execution, Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after. Sh. Kabyrbayev (the Republic of Kazakhstan);

Chumak V. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Shkuta O. O., Doctor of Sciences (Law), Professor.

RESPONSIBLE SECRETARY: *Olefir L. I.*, Ph.D. in Law, Associate Professor.

Founded in 2017. Certificate of state registration:
Series KV № 22778-12668R dated 30.05.2017

© Academy of the State Penitentiary
Service, 2022

ЗМІСТ**I. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ****Берднік І. В., Пузирьов М. С.**

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА..... 7

Богатирьов І. Г., Колодчин Д. В.НАЦІОНАЛЬНА ТА КРИМІНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВІ ЗАПОБІГАННЯ
І ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 21**Дручек О. В.**ЗЛОЧИНИ З МОТИВІВ НЕТЕРПИМОСТІ ТА ЗЛОЧИНИ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ:
АНАЛІЗ ПОНЯТЬ 35**Ковалевський А. В., Ковалевська І. В.**

ФІКЦІЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ..... 47

**II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ,
НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ****Івашева Т. В., Клочко І. М.**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ
І РОБОТИ ЖІНОК В ОРГАНІ ПРОБАЦІЇ ТА В УПОВНОВАЖЕНИХ ОРГАНАХ
З ПИТАНЬ ПРОБАЦІЇ 59**Мицька О. І.**ІСТОРИОГРАФІЯ ШТРАФУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПЕРІОД
ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 75**III. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ****Борисенко Є. В., Павленко Ю. М., Бруневич В. М.**ВЗАЄМОДІЯ HARD SKILLS ТА SOFT SKILLS У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ
ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СЛУХАЧІВ ТВВ «ХМЕЛЬНИЦЬКА ФІЛІЯ
АКАДЕМІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ»..... 83**IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК****Карелін В. В., Прохоров К. О.**ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ДЕРЖАВНИМ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ
ТА МАЙБУТНЬОЮ ВІЙСЬКОВОЮ ПОЛІЦІЄЮ 93**Матвійчук В. П., Доменюк А. М., Бартенєва Л. С.**ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 106**Царюк С. В., Мірошниченко О. А., Сікун А. М.**ТРУДОВИЙ ДОГОВІР ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ТРУДОВИХ
ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 120

CONTENT

I. CRIMINAL, LEGAL AND CRIMINOLOGICAL PROBLEMS

Berdnik I., Puzyrov M.

VICTIMOLOGY PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE 7

Bohatyrov I., Kolodchyn D.

NATIONAL AND CRIMINAL SECURITY AS COMPONENT PREVENTION
AND FIGHTING OF CRIME IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW 21

Druchek O.

INTOLERANCE CRIMES AND HATE CRIMES: CONCEPT ANALYSIS 35

Kovalevskiy A., Kovalevska I.

FICTION OF THE LAW OF UKRAINE ON CRIMINAL LIABILITY 47

II. ORGANIZATIONAL AND LEGAL QUESTIONS OF EXECUTION OF PUNISHMENTS, NOT CONNECTED WITH IMPRISONMENT

Ivasheva T., Klochko I.

SPECIFIC ASPECTS OF GENDER PECULIARITIES OF WOMEN'S SERVICE
AND WORK IN PROBATION AUTHORITY AND IN AUTHORIZED BODIES
ON PROBATION ISSUES 59

Mytska O.

HISTORIOGRAPHY OF PENALTY AS A TYPE OF JUVENILE PUNISHMENT
IN THE PERIOD OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 75

III. GENERAL QUESTIONS OF PROVIDING PERSONNELS' ACTIVITY

Borysenko Ye., Pavlenko Yu., Brunevych V.

THE INTERACTION OF HARD SKILLS AND SOFT SKILLS IN THE PROCESS
OF FORMING THE PROFESSIONAL COMPETENCES OF HIGHER EDUCATION
APPLICANTS OF THE TERRITORIALY SEPARATED DEPARTMENT
"KHMELNYTSKYI BRANCH OF THE ACADEMY OF THE STATE
PENITENTIARY SERVICE" 83

IV. CURRENT ISSUES OF THE INDUSTRIAL LEGAL SCIENCES

Karelin V., Prokhorov K.

IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTE FOR THE INVESTIGATION OF MILITARY
CRIMINAL OFFENSES BY THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS AND
THE FUTURE MILITARY POLICE 93

Matvüchuk V., Domeniuk A., Bartienieva L.

WAYS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF CANINE SUPPORT OF THE STATE
CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE 106

Tsariuk S., Miroshnichenko O., Sikun A.

EMPLOYMENT CONTRACT AS A GROUND FOR THE EMERGENCE OF
EMPLOYMENT LEGAL RELATIONS UNDER CONDITIONS OF MARTIAL LAW 120

І. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 343.9

DOI 10.32755/sjcriminal.2022.02.007

Берднік І. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правоохоронної діяльності
та загальноправових дисциплін,

Національний університет «Чернігівська політехніка»,
м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0003-2672-2864;

Пузирьов М. С.,

доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,

Академія Державної пенітенціарної служби,
м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0002-7814-9476

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У статті проаналізовано індивідуальну віктимність жертв домашнього насильства. Увагу сконцентровано на факторах, які визначають динаміку кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, – неусвідомлені установки особи, що реалізуються як сценарій жертви. Не завжди віктимна поведінка може бути скоригована без звернення до сфери неусвідомленої жертви. Визначено певні причини низької ефективності різних віктимологічних заходів профілактики, пов'язаних з нерозумінням витоків подібної поведінки.

Ключові слова: індивідуальна віктимність, домашнє насильство, віктимологічна профілактика, віктимізація, особа злочинця, жертва кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Останнім часом, особливо в період пандемії коронавірусної інфекції (коли багато людей були змушені тривалий час перебувати в одному приміщенні) та під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, загострилася проблема домашнього насильства. Фокус уваги, на нашу думку, насамперед має бути зосереджений

на проблемі забезпечення віктимологічної профілактики для жертв такого насильства. Факти подібного насильства залишаються латентними, що ускладнює профілактику.

Серед причин, чому жертва вважає за необхідне мовчати про факт насильства і не відстоювати свої права, вказуються фінансова та інші залежності потерпілої сторони, неможливість отримати кваліфіковану юридичну допомогу, специфічне ставлення правоохоронних органів до таких скарг, неможливість швидкого на них реагування.

Актуальність тематики домашнього насильства підтверджується і наявною правозастосовною практикою. Динаміка кількості облікованих кримінальних правопорушень за ст. 126-1 КК України за останні роки позначається невтішною тенденцією до зростання. Так, за даними Офісу Генерального прокурора, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, у 2019 р. обліковано 1 068 правопорушень, у 2020 р. – 2 212, у 2021 р. – 2 431 [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що питання запобігання та протидії домашньому насильству розглядалися у працях таких науковців: Н. А. Стасюк [7; 9], О. М. Джузі [10], Є. М. Моїсєєва [10], О. С. Ярої [11], Г. Б. Скіпальської [12], Т. Л. Лях [12], Н. А. Клішевич [12], О. В. Старчук [13], М. М. Легенької [14] та ін. Але, незважаючи на наявність наукових праць з цієї тематики, питання, що порушені в публікації, мають важливе значення та потребують дослідження на науковому рівні.

Формулювання мети. Метою статті є розгляд проблемних питань, пов'язаних з віктимологічною профілактикою домашнього насильства, а також визначення причин низької ефективності віктимологічних заходів профілактики.

Виклад основного матеріалу. Жорстоке поводження, насильство над жінками, дітьми, зокрема домашнє, притаманно для всіх соціально-економічних верств, культур та країн як у стародавньому, так і сучасному світі. Особливе занепокоєння прогресивної громадськості воно стало викликати у ХІХ ст.

Домашнє насильство або «насильство з боку інтимного партнера» визначається Організацією Об'єднаних Націй як модель по-

ведінки в будь-яких стосунках, яка використовується для отримання або підтримки влади і контролю над інтимним партнером [2].

Для належного розв'язання завдань віктимологічної профілактики домашнього насильства необхідно розглянути особливості вітчизняного законодавства, яким встановлено відповідальність за домашнє насильство.

У Законі України № 2227-VIII від 06.12.2017 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» вітчизняний законодавець передбачив кримінальну відповідальність за вчинення домашнього насильства, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких стосунках, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи (ст. 126-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України) [3].

Адміністративна відповідальність за вчинення домашнього насильства згідно із Законом № 759-IV від 15.05.2003 р. «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» була передбачена у ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) значно раніше. На сьогодні положення ст. 173-2 КУпАП передбачають відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування [4].

З огляду на диспозицію ст. 126-1 КК України [5] обов'язковою ознакою вчинення кримінального правопорушення є систематичність. Отже, притягненню винної особи до кримінальної відповідальності має передувати її притягнення до адміністративної відповідальності. Водночас відповідно до принципу юридичної відповідальності «non bis in idem» осо-

ба не може бути двічі притягнута до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення.

Практичне вирішення зазначеної проблеми відображено у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25.02.2021 р. у справі № 583/3295/19, де наголошено, що словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння, а закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї з трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних у законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, обмежувальному приписі чи іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності [6].

Шкода фізичному або психологічному здоров'ю потерпілої особи, передбачена у ст. 173-2 КУпАП, саме з метою відмежування від шкоди, визначеної ст. 126-1 КК України, поняттям «фізичні або психологічні страждання, втрата працездатності, емоційна залежність, погіршення якості життя потерпілої особи» не охоплюється.

Оскільки домашнє насильство обумовлюється не лише зовнішніми факторами (алкоголізм, наркоманія, ультраконсервативні погляди на становище жінок і дітей тощо), а також рядом внутрішніх факторів, що визначають віктимну поведінку жертви (наприклад, життєвий та сімейний досвід, наявність психотравматичного досвіду тощо), для ефективного попередження і профілактики латентності необхідно впливати насамперед на особистість (причому як злочинця, так і жертви, оскільки ці ролі часто міняються місцями).

Для боротьби з цим явищем насамперед необхідно інформувати і навчати людей навичкам і методам запобігання насильству. Для цього потрібно розуміти процеси, що зумовлюють перебування жертви у тривалій віктимогенній ситуації, як правило, без спроб або з невдалими спробами вийти з такої ситуації, що, своєю чергою, є чинником, який сприяє інтенсифікації домашнього насильства [7, с. 56].

Наведений нижче приклад яскраво ілюструє тривалість сімейно-побутових конфліктів, напружену внутрішньосімейну ситуацію: «...між подружжям під час спільного життя виникали сімейно-побутові конфлікти, один з яких супроводжувався нападом з ножем з боку чоловіка. Про факт нападу надалі стало відомо і родичам подружжя. Після звернення потерпілої із заявою до поліції було ухвалено рішення розірвати шлюб із підозрюваним і забрати до себе їхню спільну дитину. Після умовлянь з боку обвинуваченого потерпіла звернулася із заявою про припинення провадження у справі у зв'язку із примиренням сторін, проте не змінила свого рішення про розлучення. Свідком подальших погроз життю та здоров'ю потерпілої, в тому числі із застосуванням ножа, стала її матір. Судом встановлено, що в ніч вбивства між подружжям стався конфлікт на ґрунті ревнощів підозрюваного до інших чоловіків. Під час цього конфлікту у сусідньому приміщенні спав семирічний син подружжя. Перебуваючи в нападі люті, обвинувачений завдав потерпілій множинні колото-різані рани ножем, у результаті чого потерпіла померла. Після вбивства обвинувачений залишив приміщення та повернувся лише вранці після дзвінка від сина, який і виявив труп жінки» [8].

Цей випадок свідчить, що якби в інших осіб (наприклад, родичів) була законодавчо закріплена можливість вказати на подібні інциденти, то до сторін конфлікту, а особливо до агресора, могли б бути застосовані спеціальні заходи профілактичного характеру.

На нашу думку, перебування жертви протягом тривалого часу у ситуації аб'юзивних стосунків може свідчити про психологічно травмовану особистість. Отже, зазначений фактор має бути врахований для забезпечення ефективності заходів віктимологічної профілактики. Безумовно, віктимологічні заходи профілактики на цій стадії (коли агресор уже допустив аморальну або протиправну поведінку щодо жертви хоча б один раз) повинні окреслювати й напрями забезпечення безпеки щодо оцінювання всіх ризиків для жертви [9, с. 573].

Ми в жодному разі не вважаємо, що доведення до потенційної жертви певної інформації є марним. Потенційна жертва має

знати адреси та телефони найближчого цілодобового травмпункту, відділу поліції, кризового центру чи іншого місця, де вона може зупинитися в екстреному випадку; в неї мають бути підготовлені основні документи, речі, гроші на випадок необхідності негайно залишити своє місце проживання. Жертві треба роз'яснювати, що погрози позбавити дітей чи матеріальних джерел існування мають сприйматися критично. Також бажано, щоб жертва знала, як систематизувати інформацію, які події відбувалися, у чому саме полягала загрозна поведінка її партнера, чому вона його боїться, на кого спрямована загрозна поведінка і чи погіршується вона з часом [10, с. 74].

Значений план простий і зрозумілий, проте до реалізації цієї схеми дій жертва, на жаль, вдається досить рідко. Переважно жертва «звикає» до насильства і сприймає його якщо не як «норму», то як закономірний порядок. Віктимна поведінка стає установкою, систематично повторюваним сценарієм. Причому ролі «агресор» – «жертва» у такій взаємодії можуть швидко змінитися.

Однією з проблем, що пов'язана з домашнім насильством, є визначення причин і мотивів вчинення кримінальних правопорушень щодо агресорів, у тому числі вбивства, вчинені жінками, які страждають від насильства. Мотиви таких кримінальних правопорушень у сфері домашнього насильства правоохоронними та судовими органами кваліфікуються як мотиви з особистих неприязних стосунків. Зміні ролей «агресор» – «жертва» належна правова та кримінологічна оцінка не надається.

Наприклад, «засуджена особа_1 у судовому засіданні засвідчила, що за останні двадцять років її чоловік К. застосовував до неї насильство, знущався з членів сім'ї. У неї з чоловіком виник конфлікт, оскільки йому не сподобалося, що вона відмовилася йти до магазину за спиртним. К. взяв сокиру і сказав, що якщо вона не принесе алкоголю, він відрубає їй голову. Потім здійснив з нею насильницькі дії сексуального характеру, вдарив у голову і груди, а потім ліг на ліжко. Вона вийшла до коридора будинку, де хотіла почекати, коли чоловік засне, проте коли особа_1 повернулася до кімнати, він не спав, лежав на ліжку.

На вимогу К. йти за спиртним вона відмовилася, тоді він розлютився. Злякавшись, що К. почне її бити, вийшла до коридору,

взяла металеву трубу, повернулася в кімнату і вдарила трубою К., який лежав у ліжку, у праве око. К. схопився з ліжка і поповз на кухню, де була сокира. Вона злякалася за своє життя, ще раз ударила трубою в голову К., після чого втекла в лазню... Мотивом вчинення особою_1 злочину були особисті неприязні стосунки до К. через те, що останній вимагав, щоб вона сходила до магазину за спиртним, що підтверджується дослідженими у судовому засіданні доказами» [11].

На нашу думку, складно погодитися з тим, що мотивом в описаній ситуації були «особисте неприязне ставлення до К. через те, що останній вимагав, щоб вона сходила до магазину за спиртним». Наведений приклад свідчить, що насильство в ній сприймається (як суб'єктами правозастосування, так і суб'єктами профілактики) у вигляді окремих випадків фізичного насильства, а не у вигляді перманентного та повторюваного циклу примусу та контролю.

За такого підходу дуже звужується можливість впровадження ефективних заходів профілактики та способів реагування на нього, оскільки в поле зору не потрапляють причини і механізми відтворення цього явища.

Залишаються поза фокусом уваги психологічні явища та феномени, що супроводжують ситуації домашнього насильства, наприклад, посттравматичний стрес у ситуаціях хронічного насильства та неможливість реакції на застосування насильства негайно через невідповідність у фізичній силі, що робить негайну реакцію марною чи навіть більш небезпечною для жертви [12, с. 125].

Ще один наслідок – відсутність розуміння механізму породження та динаміки домашнього насильства виявляється у так званій вторинній віктимізації, пов'язаній з певною, не завжди професійною, реакцією представників влади на ситуацію домашнього насильства. Ця реакція призводить до ще більшої шкоди для жертви. Якщо у структурі уповноважених осіб, відповідальних за протидію домашньому насильству, відсутня професійна підготовка щодо розуміння причин і процесу його розвитку, вони керуються певними стереотипами, не усвідомлюють динаміку розвитку процесу, а тому дуже мало шансів на побудову ефективної системи профілактики, а негативний досвід взаємодії

з такими структурами приводить до зростання ізоляції постраждалих та зниження кількості звернень.

Домашнє насильство є повторюваним циклом відтворення певних патернів поведінки. Розроблення стратегій ефективної віктимологічної профілактики передбачає, серед іншого, облік глибинних причин віктимної поведінки.

Безумовно, віктимна поведінка, що повторюється, обумовлена безліччю факторів. Необхідно враховувати зовнішні і внутрішні фактори, а також усвідомлювані та неусвідомлювані, раціональні та емоційні компоненти в поведінці жертви. У випадках домашнього насильства виявляються архетипи, які часто повторюють моделі поведінки (архетипи інцесту, суїциду, дітовбивства тощо) або неусвідомлювані психологічні чи соціальні ролі у злочинній поведінці [13, с. 192].

Модель поведінки, роль «агресора» або роль «жертви», на нашу думку, здебільшого засвоюється з батьківської сім'ї або сімейної системи у розширеному варіанті.

Причому механізм передачі моделей поведінки з покоління в покоління напевне базується на неусвідомлюваних установках, сформованих сімейною системою: «...під час народження й навіть в утробі дитина отримує певну кількість послань: їй передають прізвище та ім'я, очікування ролей, які їй доведеться грати або уникати. Ці рольові очікування можуть бути позитивними та/або негативними. Це буде висловлено явно чи, навпаки, залишиться невисловленим, але припускатиметься як очікуване.

Проте явні або неявні очікування почнуть запускати механізм програмування дитини. Сім'я та оточення програмуватимуть це у психіці дитини: її життя і смерть, шлюб чи безшлюбність, професія чи покликання, майбутнє стануть, таким чином, похідними від усього сімейного контексту – висловленого і невисловленого» [14, с. 83].

У протидії такому явищу, як домашнє насильство, має бути задіяний широкий комплекс віктимологічних заходів профілактики, зокрема й створення єдиної безкоштовної гарячої лінії для постраждалих з можливістю отримати екстрену кваліфіковану допомогу, в тому числі юридичну, психологічну та медич-

ну. Причому насамперед заходи мають бути спрямовані на гарантування безпеки жертви.

Крім такої загальної віктимологічної профілактики, необхідне спеціальне віктимологічне консультування, спрямоване насамперед на запобігання повторності обрання ролі жертви, активізацію захисних можливостей та вироблення захисних механізмів у таких жертв. На нашу думку, будь-які заходи, спрямовані на досягнення зазначених цілей, неможливі без психотерапевтичного консультування. За рахунок будь-яких зовнішніх інтервенцій, без усвідомлення своїх переживань та емоцій до та в момент погрози, без розуміння своїх думок на цей момент існують маленькі шанси домогтися змін у довгостроковій поведінці жертви лише на рівні життєвих сценаріїв.

Одним із способів активізації захисних можливостей жертв домашнього насильства ми вважаємо роботу методом геносоціограми. За допомогою цього методу можна швидко і досить чітко виділити «...різні типи стосунків суб'єкта зі своїм оточенням та зв'язками між різними персонажами... хто кого замінює в сім'ї... обдаровані, обділені, «несправедливості» (сімейні та соціальні рахунки), повторення...» [15, с. 111].

З огляду на те, що, як правило, домашнє насильство є результатом неусвідомлюваного відтворення певних патернів, ролей, цей метод можна цілком застосувати й у роботі з агресором. Геносоціограма – генеалогічне дерево з його значущими фактами, важливими подіями життя та графічно представленими емоційними зв'язками [10, с. 74].

Індивідуальна віктимність та віктимологічна профілактика жертв домашнього насильства має важливе значення не тільки для жертв сімейно-побутового насильства, а й насильників, а тому необхідно вести активну реабілітаційну роботу з сім'єю в цілому за допомогою виявлення кола проблем сім'ї та шляхів їх вирішення.

Ще одна проблема, що виникає у процесі дослідження цієї категорії проваджень, – це необхідність підвищення професіоналізму та відповідальності суб'єктів правозастосування під час здійснення проваджень про домашнє насильство. Ми вже зазначали, що, як правило, у випадках домашнього насильства спос-

терігаються систематично повторювані сценарії, патерни неприпустимої та злочинної поведінки в межах сімейної системи. Розуміння цього аспекту дасть можливість проводити належне оцінювання ризиків і унеможливити віктимблеймінг (обвинувачення жертви).

Висновки. Таким чином, під час здійснення індивідуальної віктимологічної профілактики домашнього насильства дуже важливо розуміти моделі віктимної поведінки, способи реалізації та транслювання засвоєних віктимних норм.

Віктимологічне консультування набуває актуальності як спосіб надання необхідної, гідної та достатньої допомоги жертвам домашнього насильства. Вважаємо, що заходи індивідуальної віктимологічної профілактики не будуть повною мірою ефективними без таких чинників запобігання віктимній поведінці, як неусвідомлені установки. Тому будь-який процес реінтеграції та реадaptaції постраждалих має містити психотерапевтичне консультування, причому бажано як з боку агресора, так і жертви розуміння патернів поведінки, що викликають насильство.

Процеси соціальної взаємодії в конкретній сім'ї – це не сфера громадського контролю. Але створення стимулів на вирішення внутрішньосімейних проблем та надання допомоги в роботі зі «сценарієм жертви», а також професійне реагування є запорукою успішної індивідуальної віктимологічної профілактики домашнього насильства.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 25.11.2022).
2. Violence against women prevalence estimates: global, regional and national prevalence estimates for intimate partner violence against women and global and regional prevalence estimates for non-partner sexual violence against women, 2018. URL: file:///C:/Users/101460540/Downloads/9789240022256-eng.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від

06.12.2017 р. № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 80731-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

6. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25.02.2021 р. по справі № 583/3295/19 (№ 51 – 6189 км 20). URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95213443&red=1000033faa38c89ba39fba71a8c4d01ec6be1e0&d=5> (дата звернення: 25.11.2022).

7. Стасюк Н. А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства : дис. ... д-ра філософії: 081 «Право»; Нац. Ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2022. 173 с.

8. Вирок Острозького районного суду Рівненської області від 16.09.2020 р. у справі № 567/932/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91561208> (дата звернення: 25.11.2022).

9. Стасюк Н. А. Кримінологічні чинники домашнього насильства. *Actual trends of modern scientific research* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мюнхен, 8–10 листоп. 2020 р.). Мюнхен, 2020. С. 573–577.

10. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М. Жертва злочину: підходи до визначення та проблеми класифікації. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е. О. Дідоренка*. 2011. № 2. С. 74–81.

11. Вирок Перемишлянського районного суду Львівської області від 25.05.2021 р. у справі № 449/311/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97254967> (дата звернення: 25.11.2022).

12. Яра О. С., Стасюк Н. А. Проблемні питання запобігання та протидії домашньому насильству органами прокуратури. *Право. Людина. Довкілля*. 2021. № 12 (4). С. 125–133.

13. Скіпальська Г. Б., Лях Т. Л., Клішевич Н. А. Аналіз зарубіжних практик протидії домашньому насильству в період пандемії COVID-19. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2021. Вип. 2 (49). С. 192–197.

14. Старчук О. В. Заходи запобігання та протидії домашнього насильства: український досвід в міжнародному контексті. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 83–87.

15. Легенька М. М. Зарубіжний досвід протидії насильству в сім'ї та можливості використання в Україні. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С. 111–116.

Berdnik I.,

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Professor of the Department of Law Enforcement Activities
and General Law Disciplines,
Chernihiv Polytechnic National University,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2672-2864;

Puzyrov M.,

Doctor of Law, Senior Researcher,
Professor of the Department of Criminal,
Criminal and Executive Law and Criminology,
Academy of the State Penitentiary Service,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7814-9476

VICTIMOLOGY PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE

The article is devoted to the peculiarities of victimological prevention of domestic violence. An analysis of the factors determining the dynamics of criminal offenses related to domestic violence was carried out. The authors identify certain reasons for the low effectiveness of various victimological prevention measures related to the lack of understanding of the origins of such behavior.

The authors also emphasize the need to increase the professionalism and responsibility of law enforcement agents in domestic violence proceedings, which will allow for proper risk assessment, as well as to exclude victim-blaming and secondary victimization. Knowledge of patterns and causes of victim behavior will allow these subjects to provide effective professional victimological counseling, develop preventive measures, and choose effective means of influencing the individual in order to prevent victimization. In turn, this will stimulate the resolution of intra-family problems, provide a professional response to the victim's scenario, and provide an opportunity to develop rehabilitation programs for working with the family as a whole: both with the aggressor and with the victim. The specified areas in their totality form a system of successful individual victimological prevention of domestic violence.

The authors came to the conclusion that when implementing individual victimological prevention of domestic violence, it is very important to have an understanding of models of victim behavior, methods of implementation and translation of learned victim norms. Victimological counseling is gaining relevance as a way of providing necessary, decent and sufficient help to victims of domestic violence. It is noted that individual victimological prevention measures will not be fully effective without such factors preventing victim behavior as unconscious

attitudes. Therefore, any process of reintegration and readaptation of the victims should include psychotherapeutic counseling, preferably both on the part of the aggressor and the victim to understand the patterns of behavior that cause violence.

Key words: *individual victimhood, domestic violence, victimological prevention, victimization, the person of the criminal, the victim of a criminal offense.*

References

1. Office of the Prosecutor General (2022), *About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation*, available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (accessed 25 November 2022).

2. United Nations Organization (2018), *Violence against women prevalence estimates: global, regional and national prevalence estimates for intimate partner violence against women and global and regional prevalence estimates for non-partner sexual violence against women*, available at: <file:///C:/Users/101460540/Downloads/9789240022256-eng.pdf> (accessed 25 November 2022).

3. Ukraine (2017), *On making changes to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

4. Ukraine (1984), *Code of Ukraine on Administrative Offenses* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

5. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

6. Unified Register of Court Decisions (2021), *Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court*, available at: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95213443&red=1000033faa38c89ba39fba71a8c4d01ec6e1e0&d=5> (accessed 25 November 2022).

7. Stasiuk, N. A. (2022), *Criminological characteristics of domestic violence* : Doctor of Sciences (Law) thesis, Kyiv.

8. Unified Register of Court Decisions (2020), *Verdict of Ostroh District Court of Rivne Region*, available at: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91561208> (accessed 25 November 2022).

9. Stasiuk, N. A. (2020), "Criminological factors of domestic violence", *Actual trends of modern scientific research: International Scientific and Practical Conference*, Munchen, Germany, November 8–10, pp. 573–577.

10. Dzhuzha, O. M. and Moiseiev, Ye. M. (2011), "Victim of crime: approaches to definition and problems of classification", *Herald*

of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, № 2, pp. 74–81.

11. Unified Register of Court Decisions (2021), *Verdict of Peremyshliany District Court of Lviv Region*, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97254967> (accessed 25 November 2022).

12. Yara, O. S. and Stasiuk, N. A. (2021), "Problematic issues of preventing and countering domestic violence by the prosecutor's office", *Law. Man. Environment*, № 12 (4), pp. 125–133.

13. Skipalska, H. B., Liakh, T. L. and Klishevych, N. A. (2021), "Analysis of foreign practices of combating domestic violence during the COVID-19 pandemic", *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogics. Social Work*, Issue 2 (49), pp. 192–197.

14. Starchuk, O. V. (2019), "Measures to prevent and counter domestic violence: Ukrainian experience in the international context", *Historical and Legal Journal*, № 2 (14), pp. 83–87.

15. Lehenka, M. M. (2017), "Foreign experience of combating violence in the family and possibilities of use in Ukraine", *Law and Security*, № 4 (67), pp. 111–116.

Богатирьов І. Г.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінально-правових
та адміністративно-правових дисциплін,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Колодчин Д. В.,

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної діяльності,
ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-0820-4409

НАЦІОНАЛЬНА ТА КРИМІНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВІ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розкрито національну та кримінальну безпеку як складові запобігання та протидії злочинності в Україні в умовах воєнного стану. Виокремлено складові протидії та запобігання злочинності в умовах воєнного стану, національну та кримінальну безпеки. Доведено, що і національна, і кримінальна безпека України здатні активно захищати життєво важливі інтереси українського суспільства, держави та її громадян від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, нейтралізувати їх і забезпечувати стійкий прогресивний розвиток країни, а також протистояти ворогу у збройному конфлікті з РФ, задокументувати та оцінити масштаби вчинення ворогом кримінальних правопорушень на окупованих ним територіях з метою їх розслідування і притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: національна безпека, кримінальна безпека, злочинність, умови, воєнний стан, правопорушення, протидія, запобігання, жертва злочину, колаборант.

Постановка проблеми. Розбудова демократичного суспільства і правової держави – процес тривалий і складний. Серед його негативних рис злочинність узагалі, а в умовах воєнного

стану зокрема, являє значну загрозу національній безпеці країни, життю і здоров'ю населення країни.

Аби домогтися стійкості системи національної та кримінальної безпеки України в умовах воєнного стану, нам варто усвідомити, наскільки зовнішні і внутрішні дестабілізуючі фактори не дозволяють державі розв'язати три основні проблеми: забезпечити потужну економічну безпеку; посилити соціально-психологічну захищеність населення країни, особливо в умовах окупації; забезпечити ефективне управління всіма процесами життєдіяльності держави, притягнути до кримінальної відповідальності колаборантів.

Кримінальна ситуація в Україні в умовах воєнного стану продовжує неухильно загострюватися, що виявляється насамперед у значному збільшенні кількості вчинених з боку окупантів кримінальних правопорушень і зростанні їхньої суспільної небезпечності. Тероризм, геноцид – це злочини, які врегульовані нормами міжнародного права, і тому Україна ставить питання перед міжнародною спільнотою створити для політичного і воєнного керівництва рф спеціальний трибунал.

Це важливо, оскільки російська федерація вторглася в Україну 24 лютого і завдала багато втрат, страждань, горя і сліз, що і стало причиною введення в державі воєнного стану, тому ми маємо розуміти, наскільки зовнішні та внутрішні фактори в цих умовах можуть впливати на загрози національній та кримінальній безпеці країни і які механізми, способи й методи потрібні для захисту життєво важливих інтересів суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем національної та кримінальної безпеки як складових протидії та запобігання злочинності в Україні в умовах воєнного стану присвятили свої праці такі вітчизняні науковці, як: І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, А. А. Вознюк, О. О. Дударов, О. П. Дзьобань, О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко, В. М. Петрик, В. В. Остроухов, Р. О. Мовчан, В. А. Мисливий, С. С. Чернявський та інші.

Формулювання мети. Метою статті є дослідження національної та кримінальної безпеки як складових запобігання та протидії злочинності в Україні в умовах воєнного стану.

Для досягнення зазначеної мети у межах статті буде: 1) розглянуто вплив злочинності на національну і кримінальну безпеку в державі; 2) причини нападу російської федерації на Україну; 3) роль колаборантів серед громадян України на національну та кримінальну безпеку України в умовах воєнного стану.

Осмилення і аналіз цих питань дозволяє нам зрозуміти їх сутність, завдання та принципи. У цьому випадку є чітке уявлення про те, що варто розуміти під терміном «національна безпека країни», «кримінальна безпека», «воєнний стан».

Виклад основного матеріалу. Спочатку розглянемо термін «національна безпека країни». Напевно, тут позначається певний стереотип у сприйнятті базових дефініцій у цій галузі науки. Справді, останнім часом такі терміни, як «економічна безпека», «екологічна безпека», «інформаційна безпека» та інші аналогічні поняття міцно ввійшли не тільки в науковий обіг, а й у повсякденне життя [1, с. 46].

Оскільки заходи щодо забезпечення економічної, екологічної, інформаційної безпеки спрямовані на захист економіки, екології, певного роду інформації, тобто конкретних сфер громадського життя, від внутрішніх і зовнішніх загроз, то національна безпека забезпечує весь вектор життєдіяльності країни.

Отож національна безпека країни спрямована на запобігання злочинності, в тому числі в умовах воєнного стану. Так само, як заходи щодо забезпечення військової безпеки країни спрямовані на підвищення її обороноздатності й захищеності від зовнішніх загроз ворога.

До основних об'єктів безпеки згідно із законом належать: особистість – її права і свободи, суспільство – його матеріальні й духовні цінності, держава – її конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність. Щодо «життєво важливих інтересів» як категорії існує думка, що ними є насамперед сукупність основних інтересів особистості, суспільства і держави [2, с. 43].

Однак з цим не можна погодитись, адже особистість і держава повинні перебувати у збалансованих, гармонійних відносинах на основі взаємоповаги, гуманізму і соціальної справедливості, без обмеження прав і свобод особи, але й без сваволі чиновника або приватної особи. Інакше виникає величезна

прірва між народом і державною владою, глибоке відчуження особистості від держави.

Кримінологічна наука ще не дала оцінку появи таких кримінальних правопорушень, як: колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України); пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України); несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 КК України) тощо, оскільки для проведення таких кримінологічних досліджень потрібна потужна інформація щодо стану, тенденцій, кількісних і якісних характеристик кримінальних правопорушень, вчинених ворогом на окупованих територіях.

З урахуванням цього у Стратегії національної безпеки України висловлені вище аргументи в розумінні сутності поняття «національні інтереси» можуть бути враховані [3]. Адже Закон України «Про національну безпеку України» визначає національні інтереси як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [4].

Загроза національній безпеці – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України, – до оголошення воєнного стану в країні розглядалася як абстрактна форма вираження стану життєздатності й життєстійкості певних об'єктів. Враховуючи мінливості навколишньої дійсності, важливо, щоб національна безпека країни несла у собі норми прямої дії.

Тому кардинально виконати завдання національної безпеки в умовах воєнного стану неможливо без створення єдиної системи моніторингу кримінальної ситуації, яка охоплює визначення суб'єктів, що здійснюватимуть моніторинг, формулювання основних функцій та завдань, встановлення механізму формування й розвитку самої системи.

Для того, щоб ця конструкція запрацювала, варто передбачити, що вона базуватиметься на новостворених організаційних структурах при Раді національної безпеки, що являють собою центри моніторингу з єдиною системою збору, обробки та узагальнення кримінологічної інформації.

Завдяки їх праці та проведеному моніторингу ми можемо отримати повну характеристику ситуації із вчиненням військово-службовцями росії кримінальних правопорушень на окупованих ними територіях. Це дозволить додатково вирішити низку важливих питань, поставлених перед правоохоронними органами, щодо документування, оцінювання та розслідування кримінальних правопорушень, вчинених окупантами.

Саме воєнна агресія російської федерації проти України обумовила введення в Україні воєнного стану, що вимагало від керівництва країни мобілізувати всі політичні, ідеологічні, економічні, людські зусилля на захист Вітчизни, її незалежності й територіальної цілісності. Важлива роль у реалізації та виконанні цих завдань належить воєнній прокуратурі, яка в умовах воєнного стану повинна своєчасно задокументувати й порушити кримінальні провадження щодо осіб, які вчинили злочини проти національної безпеки країни.

Термін «кримінальна безпека України» ми розглядаємо як здатність держави й суспільства активно протистояти посяганням злочинних співтовариств та окремих злочинців на життєво важливі інтереси громадян України, держави й суспільства та нейтралізувати загрози, що надходять від них.

До речі, кримінологи досить неоднозначно ставляться до введення в обіг нових термінів, які визначають види безпеки, оскільки в них виникають побоювання, що поява нової термінології в політиці та науці «розміє» загальне розуміння основ безпеки країни.

Уявляється, що ці побоювання не мають серйозних підстав. Аби розібратися в цьому питанні, необхідно уявити, що послужило поштовхом для введення в науковий обіг нових понять у сфері теорії забезпечення національної безпеки. А це відбувається тому, що у сфері воєнної та економічної безпеки виникають цілком конкретні проблеми, пов'язані з нападом росії на нашу країну і введенням воєнного стану.

Природно, що вчені, державні діячі, засоби масової інформації та пересічні громадяни, інтереси яких тією чи іншою мірою зачіпають виниклі проблеми, намагаються спочатку приве-

рнути увагу суспільства й держави до проблем безпеки, а потім і домогтися їхнього розв'язання.

Державні органи, одержавши сигнал про виникнення конкретної загрози безпеці країни, змушені діяти, тобто ухвалювати конкретні рішення щодо локалізації виниклої загрози. Для реалізації цього завдання спочатку за допомогою наукових організацій, урядових аналітичних центрів вивчається суть проблеми, розробляються концептуальні пропозиції стосовно шляхів її вирішення, потім виділяються певні ресурси, створюються структури, які отримують певні повноваження у сфері розв'язання конкретної проблеми безпеки.

Механізм виділення окремих видів безпеки, їхня залежність від часу виникнення реальної загрози життєво важливим інтересам і цінностям громадян, держави і суспільства свідчить на користь того, що цей процес не є штучно занесеним ззовні. Виділення окремих видів безпеки є природним прагненням громадян, держави й суспільства локалізувати, а потім і нейтралізувати виниклу загрозу їхній безпеці.

Процес нейтралізації загрози в умовах воєнного стану має бути керованим, тільки в цьому випадку є впевненість у тому, що він буде успішно завершений. Види безпеки виділяють з управлінською метою для виконання конкретних завдань щодо локалізації й нейтралізації загроз у різних сферах життєдіяльності держави і суспільства.

Загрози, які носять тотальний для держави і суспільства характер, коли їхня реалізація може спричинити загибель людей, вимагає мобілізованості всіх сил і ресурсів держави. Оскільки російська федерація є загрозою для нашої країни, держава насамперед повинна звернути увагу на окремо взяті життєво важливі інтереси суспільства, зокрема життя і здоров'я населення країни, інфраструктуру енергоносіїв, водопостачання, газозабезпечення тощо. Тоді для ліквідації загроз можуть бути задіяні значно менші за обсягом ресурси й сили держави.

З одного боку, виділення видів безпеки в умовах воєнного стану дозволяє державі й суспільству сконцентрувати свої сили і ресурси на певному напрямку, а з іншого боку, для виконання

цілком конкретного завдання державні й недержавні інституції мають оптимізуватися.

Інша справа, що політичним керівництвом країни з різних причин, у тому числі й суб'єктивних, не завжди точно визначаються найбільш реальні загрози державі й суспільству внаслідок нападу ворога на нашу країну. А це своєю чергою відволікає Збройні сили, правоохоронні органи від забезпечення в країні кримінальної безпеки та запобігання злочинності.

З цього приводу варто зауважити, що війна прийшла в Україну несподівано, але за короткий час втрутилась у безпеку і людські цінності. Тисячі людей втратили свої оселі, роботу, стали жертвами злочинів, учинених російськими окупантами. Вищенаведене свідчить про те, наскільки важливо для держави і суспільства правильно оцінити пріоритетність загроз їхній безпеці й залежно від цього оптимально використати для їх нейтралізації наявні обмежені ресурси [5, с. 5].

Варто наголосити, що особливе відчуття поширення злочинності з'явилося тоді, коли ворог захопив наші території. Проблема злочинності в умовах воєнного стану стала такою, яка потребує впровадження з боку державних інституцій цілого комплексу заходів суспільної протидії та запобігання.

Реальність кримінальних загроз з боку окупантів обумовлена тим, що в системі злочинності, яка з'явилася внаслідок нападу російської федерації, вирізнялися якісні й кількісні зміни, пов'язані зі зростанням найбільш небезпечних посягань, організованих форм протиправної поведінки, кримінального професіоналізму.

Отже, злочинність в умовах воєнного стану розглядається нами як найголовніший напрямок діяльності правоохоронних органів, Збройних сил України щодо захисту прав і свобод людини, її безпеки та збереження життя. Проте вказана діяльність не може здійснюватися без фундаментальних наукових досліджень.

До речі, саме кримінологічна наука отримала відповідно новий вектор розвитку і разом з кримінальним правом пояснює злочинність в умовах воєнного стану як суспільно небезпечне протиправне явище, що збільшує криміналізацію суспільства, породжує причини та умови її виникнення, пропонує кримінально-правові заходи її запобігання [6, с. 7].

Проблема злочинності в умовах воєнного стану на сьогодні залишається однією з найзлюбоденніших і соціально значущих, оскільки саме вона об'єктивно відображає рівень суспільного сприйняття та реагування правоохоронних органів на вчинення ворогом воєнних злочинів.

До речі, думки щодо злочинності в умовах воєнного стану полярні: з точки зору її розуміння вченими-кримінологами, якою має бути така злочинність, і з точки зору вчених кримінального права, які кримінально-правові норми варто застосовувати до осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану, оскільки Загальну і Особливу частини Закону України «Про кримінальну відповідальність» законодавець доповнив новими нормами.

Зокрема, положення Загальної частини поповнилися статтями 43-1, 49, 55, 68, 74, 84-1, 86, 96-3 та Особливої частини – статтями 111, 111-1, 111-2, 113, 114-2, 161, 185-187, 189, 191, 201-2, 361, 361-1, 435-1, 436-2, а також Прикінцеві положення (п. 22 розділу II) Кримінального кодексу України. Варто наголосити, що деякі з відповідних законодавчих змін отримали неоднозначну оцінку серед правничої спільноти, ставши предметом живих дискусій у публікаціях [7, с. 10], на конференціях, круглих столах.

Припускаємо, що до кінця війни до КК України будуть ще вноситися зміни і доповнення, оскільки кримінальні правопорушення, що вчиняються в умовах воєнного стану, непрогнозовані. Тому варто погодитися з вітчизняними вченими-кримінологами про те, що злочинність є однією з найгостріших проблем суспільства і вона у всьому світі посідає друге-третє місце після проблем економічного характеру.

Сучасне спостереження за злочинністю в умовах воєнного стану показує, що її прояви породила збройна агресія російської федерації своїми нетрадиційними методами ведення війни проти України. Водночас від розуміння та розв'язання цієї проблеми залежить досягнення головної мети кримінології, якою є наукове обґрунтування надання правоохоронним органам рекомендацій щодо запобігання злочинності в умовах воєнного стану.

Своєрідність причинної зумовленості злочинів, вчинених у воєнний час, на думку вітчизняних учених О. М. Джужі,

Р. А. Сербина, полягає, по-перше, в особливостях традиційних видів злочинів (корисливих, насильницьких та інших), визначених бойовою обстановкою; по-друге, у причинах злочинів, учинених суто в бойовій обстановці. Жорстокість війни, суб'єктивне зменшення цінності людського життя та здоров'я продукує насильницькі злочини [8, с. 425].

Між тим, злочинність в умовах воєнного стану відрізняється від загальної злочинності і має свої особливості: протиправні дії ворога на окупованих територіях; колабораційна діяльність; пособництво державі-агресору; незаконне використання гуманітарної допомоги; образа честі й гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю тощо – все це має проходити свої етапи пізнання, оцінки, виявлення причин та умов появи, розробку шляхів запобігання.

Питома вага кримінальних правопорушень, вчинених ворогом в умовах воєнного стану на нашій території, за даними наукової школи «Інтелект», невелика, оскільки офіційну статистику щодо динаміки злочинності в умовах російсько-української війни ми можемо аналізувати тільки з урахуванням нашої перемоги над ворогом, високого рівня латентності, а також інших обставин, здатних впливати на абсолютні показники злочинності.

Отже, злочинність в умовах воєнного стану створює стрімке погіршення криміногенної ситуації в Україні, спричиняє вчинення нових кримінальних правопорушень, несе в собі загрозу національній кримінальній безпеці, створює умови беззахисності населення щодо злочинних посягань ворога.

Для успішного розуміння проблеми національної і кримінальної безпеки науковою школою «Інтелект» було проведено експрес-опитування мешканців окупованих ворогом територій (Київської, Сумської Чернігівської, Харківської та Херсонської областей), які були в окупації з 24 лютого 2022 року. Це дало змогу не просто отримати відомості про вчинені окупантом кримінальні правопорушення, а оцінити його злочинну діяльність щодо місцевого населення.

На запитання, як вплинула окупація ворогом на вашу життєдіяльність, більшість респондентів (вікова категорія 18–65 років) оцінили кримінальну ситуацію на окупованих ворогом те-

риторіях як критичну, оскільки злочини, які вчиняв ворог в окупованих містах і селах, суттєво вплинули на життя, здоров'я і свободу мешканців (85 %). 10 % опитаних звернули увагу, що злочини, вчинені ворогом, вплинули також на життєдіяльність об'єднаних громад, і лише 5 % не відчули ніяких змін.

На запитання, як ви ставитесь до колаборантів з числа українців, респонденти обрали відповідь – негативно (99 %) і зазначили, що їх вплив на життєдіяльність у громадах був невеликий, оскільки колаборанти не відігравали основну роль, а тільки допомагали ворогу вчиняти кримінальні правопорушення.

Відповідаючи на запитання, що є головною причиною вторгнення росії в Україну, респонденти висловили думку, що цьому слугувала низка факторів, серед яких: диктаторські амбіції Путіна відродити Радянський Союз (35 %); стрімке бажання України увійти в європейську, а не в російську сім'ю (12 %); великі запаси сланцевого газу на території України (10 %); протиправні дії п'ятої колони в Україні (16 %). Серед інших факторів респонденти назвали: політичну та економічну нестабільність у країні (18 %); ослаблення національної обороноздатності держави, особливо у військовій сфері (9 %).

Ймовірно, що ці дані в подальшому суттєво не вплинуть на національну та кримінальну безпеку і будуть кримінологами корегуватися залежно від умов перемоги над ворогом, але, на нашу думку, похибки не повинні бути великими.

Висновки. Вищенаведене дозволило зробити такі висновки.

1. Національна безпека України має показати здатність державних і недержавних інституцій активно захищати життєво важливі інтереси українського суспільства, держави та її громадян від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, нейтралізувати їх і забезпечувати стійкий прогресивний розвиток країни.

2. На фоні національної безпеки кримінальна безпека України здатна протистояти ворогу у збройному конфлікті з РФ, задокументувати та оцінити масштаби вчинення ворогом кримінальних правопорушень на окупованих ним територіях з метою розслідування і притягнення винних до кримінальної відповідальності.

3. Оскільки проблема злочинності в умовах воєнного стану на сьогодні залишається одним з найзлободенніших соціально-

правових явищ, вітчизняні кримінологи мають посилити наукові розвідки у цій сфері і надати рекомендації щодо протидії та запобігання цій проблемі.

Список використаних джерел

1. Петрик В. М., Остроухов В. В. та ін. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навч. посіб. Київ : Росава, 2006. 208 с.
2. Дзьобань О. П. Національна безпека в суспільствах транзитивного типу : монографія. Харків : НАУ ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2004. 291 с.
3. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.07.2007 р. № 105. *Офіційний вісник України*. 2007. № 11. Ст. 389.
4. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
5. Богатирьов І. Г. Війна на Чернігівщині. Нариси реальних подій. Київ : Дакор, 2022. 160 с.
6. Кримінологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. / Джу́жа О. М., Кондратьєв Я. Ю., Кулик О. Г. та ін. ; за заг. ред. О. М. Джу́жі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
7. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук-практ. комент. / Вознюк А. А., Дударов О. О., Мовчан Р. О. та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.
8. Кримінологія : підручник / Джу́жа О. М., Василевич В. В., Черней В. В. та ін. ; за заг. ред д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джу́жі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

Bohatyrov I.,

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Professor of the Department of Criminal-Legal
and Administrative-Legal Disciplines
Academician Stepan Demianchuk, International University
of Economics and Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Kolodchyn D.,

Ph.D. in Law,
Doctoral Student of the Department of Security Management,
Law Enforcement and Anti-Corruption Activities,
PJSC "Higher educational institution
"Interregional Academy of Personnel Management",
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0820-4409

NATIONAL AND CRIMINAL SECURITY AS COMPONENT PREVENTION AND FIGHTING OF CRIME IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article reveals national and criminal security as components of combating and preventing crime in Ukraine under martial law. The components of combating and preventing crime in the conditions of martial law, national and criminal security are described.

The national and criminal security of Ukraine are found to be capable of actively protecting the vital interests of Ukrainian society, the state and its citizens from the influence of internal and external threats, neutralizing them and ensuring the sustainable progressive development of the country, as well as confronting the enemy in an armed conflict with the Russian Federation, to document and assess the scale of criminal offenses committed by the enemy in the occupied territories, with the aim of investigating them and bringing the perpetrators to justice.

The article proves that the development of a democratic society and the rule of law is a long and complex process. Among its negative features, crime in general, and in conditions of martial law, in particular, poses a significant threat to the country's national security, life and health of the country's population. Understanding and analyzing data on crime under martial law allows us to understand its essence and the need for countermeasures and prevention. In this case, there is: a clear idea of what should be understood by the term "national security of the country", "criminal security", "martial law".

In order to achieve stability of the national and criminal security system of Ukraine in the conditions of martial law, we should realize how external and internal destabilizing factors do not allow the state to solve three main problems: to ensure powerful economic security; strengthen the socio-psychological security of the country's population, especially in conditions of occupation; ensure effective management of all processes of the state's vital activities.

The criminal situation in Ukraine under the conditions of martial law continues to steadily worsen, which is expressed, first of all, in a significant increase in the number of criminal offenses committed by the occupiers and in the growth of their public danger. Terrorism and genocide are crimes that are regulated by the norms of international law, and therefore Ukraine is asking the international community to create special tribunal for the political and military leadership of the Russian Federation.

This is important, because the Russian Federation without permission, as an uninvited guest came to Ukraine on February 24 and caused a lot of losses, suffering, tears and grief, which was the reason for the introduction of martial law in the country, and therefore, we must understand how external and internal factors can influence in these conditions on threats to national and criminal security of the country, and what mechanisms, ways and methods are needed to protect the vital interests of society. The following conclusions of the study are presented in the article:

– the national security of Ukraine must show the ability of state and non-state institutions to actively protect the vital interests of Ukrainian society, the state and its citizens from the influence of internal and external threats, neutralize them and ensure sustainable progressive development of the country;

– the criminal security of Ukraine is capable of confronting the enemy in an armed conflict with the Russian Federation on the background of national security. It is able to document and assess the scale of criminal offenses committed by the enemy in the occupied territories, with the aim of investigating them and bringing the perpetrators to justice;

– the problem of crime under martial law remains one of the most urgent and socially significant, socio-legal phenomena, domestic criminologists should send scientific intelligence in this area and provide recommendations on its counteraction and prevention.

Key words: national security, criminal security, crime, conditions, martial law, offense, counteraction, prevention, crime victim, collaborator.

References

1. Petryk, V. M. and Ostroukhov, V. V. (2006), *Modern technologies and means of manipulating consciousness, conducting information wars and special information operations : training manual*, Rosava, Kyiv.

2. Dzioban, O. P. (2004), *National security in transitional societies* : monograph, M. Ye. Zhukovskyi NAU “KHAI”, Kharkiv.

3. Ukraine (2007), *On the National Security Strategy of Ukraine* : Decree of the President of Ukraine, Kyiv.

4. Ukraine (2018), *On the national security of Ukraine* : Law of Ukraine, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

5. Bohatyrov, I. H. (2022) *War in Chernihiv region. Essays of real events*, Dakor, Kyiv.

6. Dzhuzha, O. M., Kondratiev, Ya. Yu. and Kulyk, O. H. (2002), *Criminology* : textbook for students of higher educational institutions, Yurinkom Inter, Kyiv.

7. Vozniuk, A. A., Dudarov, O. O. and Movchan, R. O. (2022), *Novels of the criminal legislation of Ukraine, adopted in conditions of martial law* : science and practical commentary, Norma prava, Kyiv.

8. Dzhuzha, V. V., Vasylevych, V. V. and Cherniei, S. S. (2020), *Criminology* : textbook, LLC Maslakov, Kyiv.

Дручек О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та криминології,
Академія Державної пенітенціарної служби України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7460-8137

ЗЛОЧИНИ З МОТИВІВ НЕТЕРПИМОСТІ ТА ЗЛОЧИНИ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ: АНАЛІЗ ПОНЯТЬ

У статті здійснено загальнотеоретичний аналіз понять «злочини з мотивів нетерпимості», «злочини на ґрунті ненависті» та пов'язаних з ними понять (таких як «ґеноцид», «упередження», «ксенофобія»). Проаналізовано походження та зміст зазначених термінів, їх нормативне закріплення та практику використання в національному законодавстві та міжнародно-правових актах. Виділено ознаки понять, що позначаються зазначеними термінами, розкрито їх сутність. Обґрунтовано суспільну небезпеку злочинів з мотивів нетерпимості та злочинів на ґрунті ненависті.

***Ключові слова:** злочини з мотивів нетерпимості, злочини на ґрунті ненависті, ґеноцид, упередження, ксенофобія, національна, расова, релігійна ворожнеча, кримінально-правова кваліфікація.*

Постановка проблеми. Випадки нетерпимого ставлення до представників соціуму, які відрізняються від решти за певною соціально значущою характеристикою, є проблемою багатьох суспільств. Не є винятком щодо цього і Україна, де такі негативні суспільні практики обумовлюються загальними для всього світу процесами глобалізації, а їх жертвами найчастіше є іноземці та члени різних етнічних меншин та релігійних громад, роми, представники ЛГБТ-спільноти.

На сьогодні ж зазначені види злочинів вчиняються на тлі тимчасової окупації українських територій унаслідок збройної агресії російської федерації проти України, виведення їх з-під дії норм національного і міжнародного права, масового вчинення окупантами на завойованих територіях злочинів проти мирного населення. До початку широкомасштабного вторгнення військ російської федерації кількість злочинів з мотивів нетерпимості (злочинів на ґрунті ненависті) була порівняно незнач-

ною (хоча існувала помітна тенденція до їх зростання). Нині на деокупованих територіях правоохоронні органи виявляють сліди численних злочинів російських військовослужбовців щодо мирного населення: вбивств, катувань, побоїв, мордувань, згвалтувань, викрадень, незаконного утримання тощо. Однак у багатьох випадках існують проблеми кваліфікації зазначених злочинів – вони, залежно від обставин та з урахуванням конкретних умов, кваліфікуються або як злочини проти особи, або як воєнні злочини (передбачене ст. 433 Кримінального кодексу (далі – КК) України насильство над населенням у районі воєнних дій), або як злочини з мотивів нетерпимості (злочини на ґрунті ненависті). Масовість та системність, а також регулярний характер зазначених злочинів узяті сукупно з урахуванням тієї обставини, що вони вчиняються стосовно українців, створюють можливість їх кваліфікації як злочину геноциду.

У будь-якому разі, існує проблема вибору елементів (підстав) для кваліфікації тих чи інших злочинних діянь. Це відбувається тому, що складові кваліфікаційних характеристик зазначених видів злочинів за багатьма позиціями збігаються. У теорії ж досить часто поняття «злочини з мотивів нетерпимості» (злочини на ґрунті ненависті) позиціонуються як злочини на ґрунті ворожнечі, або ж взагалі замість зазначеного поняття вживається поняття «мова ворожнечі». Вказані проблеми кваліфікації посилюються тим, що в національному та міжнародному праві існують різні традиції щодо позначення одних і тих самих кримінально-протиправних діянь, а у КК України відсутнє тлумачення термінів «ненависть», «нетерпимість», «упередженість», «ворожість» та подібних до них понять. Існуюча в інформаційній сфері термінологічна плутанина лише погіршує ситуацію з розумінням понять, що розглядаються.

Таким чином, актуальність статті обумовлюється потребою уточнення змісту понять «злочини з мотивів нетерпимості» та «злочини на ґрунті ненависті», що має сприяти кращому розкриттю їх змісту та, відповідно, вдосконаленню їх загальнотеоретичної та кримінально-правової характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Злочини з мотивів нетерпимості (злочини на ґрунті ненависті), як інститут Осо-

бливої частини кримінального права та кримінологічне явище, вивчаються з позицій кримінального права, криміналістики, кримінології, поведінкових наук. Так, поняття та кваліфікаційні ознаки злочинів з мотивів нетерпимості (злочинів на ґрунті ненависті) розглядали О. В. Горбачова [1], В. П. Ковальчук [2] та ін. Проблеми методології розслідування зазначеного виду злочинів розробляли Н. В. Дрьоміна-Волок, М. В. Канюс [3], О. О. Крюков [4], С. Ю. Пономарьов [5], Т. А. Пазинич [6] та ін. Проблеми протидії злочинам з мотивів нетерпимості (злочинів на ґрунті ненависті) правоохоронними органами були предметом адміністративно-правових досліджень С. М. Алфьорова [7]. Проблеми, пов'язані з поняттям «мова ворожнечі», досліджувалися О. М. Головком [8]. Також зазначена проблематика знаходить своє відображення у працях зарубіжних учених [9]. Однак у загальнотеоретичній та кримінально-правовій характеристиці понять злочинів з мотивів нетерпимості (злочинів на ґрунті ненависті) існує ще багато прогалин, які потребують уточнень та деталізації.

Виходячи із зазначеного **метою статті** є здійснення загальнотеоретичного аналізу понять «злочини з мотивів нетерпимості» та «злочини на ґрунті ненависті» для подальшого вдосконалення їх кримінально-правової характеристики. У процесі досягнення зазначеної мети необхідним є вирішення таких завдань: 1) дослідження етимології понять «злочини з мотивів нетерпимості» та «злочини на ґрунті ненависті», інших, пов'язаних з ними понять, розкриття їх змісту; 2) установлення співвідношення між поняттями «злочини з мотивів нетерпимості» та «злочини на ґрунті ненависті»; 3) виділення характерних ознак зазначеного виду злочинів.

Виклад основного матеріалу. У найзагальнішому розумінні злочином ненависті (злочином з мотивів нетерпимості, злочином на ґрунті ненависті) є злочинні дії, мотивовані певним упередженим ставленням (таким як нестерпність, ненависть) до певних груп людей. Поняття злочину на ґрунті ненависті не закріплене в національному кримінальному законодавстві, проте воно широко вживається у джерелах міжнародного права та діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн. Натомість

КК України [10] містить низку статей, які передбачають відповідальність за злочини, вчинені з *мотивів нетерпимості* (зокрема, за ознаками расової, національної та релігійної належності). Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 67 «Обставини, які обтяжують покарання» такими обставинами, серед інших, є «вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату». Такі обставини також закріплюються як обтяжуючі у п. 14 ч. 2 ст. 115 «Умисне вбивство», ч. 2 ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ч. 2 ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ч. 2 ст. 126 «Побої і мордування», ч. 2 ст. 127 «Катування», ч. 2 ст. 129 «Погроза вбивством» КК України. Крім того, ст. 300 КК України передбачає кримінальну відповідальність за «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію», а ст. 442 КК України установлює кримінальну відповідальність за геноцид, тобто умисні діяння (та публічні заклики до таких) «з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу...». Навіть ст. 161 КК України, яка закріплює перелік захищених Європейською конвенцією прав людини і основних свобод ознак, з мотивів нетерпимості, до яких можуть бути вчинені злочини, і яка має назву «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками», не містить терміна «нетерпимість» чи «ненависть». Водночас, порівнюючи зміст ст. 161 КК України із зазначеними вище статтями, можемо сказати, що ст. 161 не визначає чітко склад злочину зазначеного виду, і це є однією з причин низької ефективності їх розслідування.

Таким чином, під поняттям «злочинів з мотивів нетерпимості» слід розуміти злочинні дії, мотивовані певними упередженнями щодо певних груп людей. Мотивацію упередженості в ко-

жному конкретному випадку можуть визначати загальноновизнані негативні думки, стереотипні припущення, почуття нетерпимості або ненависті, які відчуває особа до представника (представників) певної групи, об'єднаної спільними характеристиками (такими як раса, етнічна належність, мова, релігія, національність, сексуальна орієнтація, стать, інша фундаментальна характеристика). В основі упередженого ставлення суб'єкта злочину до представника певної групи лежить почуття ненависті аж до нетерпимості (нестерпності), які і виступають мотивами вчинення такого виду злочинів.

Поняття «злочини на ґрунті ненависті» (англ. *hate crime* – «злочини ненависті») уперше з'явилося у федеральному Законі США від 23 квітня 1990 р. «Про статистику злочинів на ґрунті ненависті» (Hate Crime Statistics Act) [11]. Згідно з джерелом, злочинами на ґрунті ненависті визнавалися злочини, учинені з мотиву упередженості (англ. – *prejudice*) за ознаками раси, релігії, сексуальної орієнтації, етнічного походження тощо. Їх перелік, зокрема, складали: вбивства, зґвалтування, напади, залякування, підпали, вандалізм, пошкодження та знищення власності. Нормами міжнародного права, такими як Рішенням Ради міністрів ОБСЄ від 1–2 грудня 2009 р. № 9/09, злочини на ґрунті ненависті визначаються як «кримінально карані діяння, вчинені з мотивів упередження» [12].

У більшості проаналізованих нами наукових досліджень під злочинами на ґрунті ненависті розуміються злочини, в яких жертва, об'єкт чи мета злочину були обрані за ознакою їх реальної чи уявної належності до певної групи, зв'язку з нею. На слухну думку Ю. А. Тищенка, «злочини цієї групи мають вияв через різноманітні дії: від вербальних закликів, спрямованих на розпалювання ворожнечі та ненависті, приниження честі та гідності, до насильницьких дій, у тому числі пошкодження майна та вбивство» [13]. Погоджуючись загалом із зазначеною позицією, наголосимо, що для того, аби діяння було визнане злочином на ґрунті ненависті, воно має містити склад злочину, тобто відповідати всім ознакам злочину, навіть без мотиву упередженого ставлення. Тому злочини на ґрунті ненависті слід відрізняти від дискримінації та розпалювання ворожнечі і ненависті, які не

існують без мотивів упередженості. Також наголосимо, що від злочинів на ґрунті ненависті слід відрізняти інциденти на ґрунті ненависті («інциденти ненависті»), тобто дії, викликані упередженим ставленням до певних груп людей, що не є кримінальним злочином.

Злочин з мотивів нетерпимості не обов'язково означає, що особа, яка його вчиняє, відчуває ненависть до жертви. Достатньо, щоб мотивом виступало упередження, тобто викривлене уявлення про якусь особу (групу осіб). Такі упереджені уявлення особи, яка вчиняє злочин, знаходять відображення у виборі жертви або інакшим чином виявляються під час нападу. Від злочинів на ґрунті ненависті можуть потерпати особи, яких зловмисники пов'язують з групами, проти яких щось мають. Оскільки злочини з мотивів нетерпимості (злочини на ґрунті ненависті) обумовлюються викривленим сприйняттям особи (осіб), які стають жертвами, той, хто вчиняє такий злочин, може взагалі не мати власних почуттів щодо конкретної фактичної жертви, оскільки його упередження, ненависть або нетерпіння викликає самий лише факт об'єктивної належності жертви до певної соціальної групи.

Важливим для кримінально-правової характеристики злочинів з мотивів нетерпіння (злочини на ґрунті ненависті) є їх *ознаки*, ключовими з яких вважаємо особливу небезпеку та тяжчі наслідки для їхніх жертв і суспільства в цілому. У психологічному аспекті жертви злочинів з мотивів нетерпимості (злочинів на ґрунті ненависті) відчувають більше негативних емоцій, ніж жертви звичайних злочинів. Ігнорування мотивів упередженості до певних групових ознак людини під час розслідування та покарання таких злочинів залишає у жертви відчуття безпорадності і незахищеності, страх перед повторними злочинами. Крім того, небезпека злочинів з мотивів нетерпимості (злочинів на ґрунті ненависті) полягає у внесенні розбрату в суспільство, протиставленні однієї соціальної групи іншим, маргіналізації та віктимізації таких груп.

З урахуванням зазначеного доходимо висновку, що базовий конструкт поняття «злочини з мотивів нетерпіння» («злочини на ґрунті ненависті») становлять два обов'язкові моменти:

1) зазначена дія є злочином згідно з кримінальним законодавством; 2) мотивом такої дії є упередження, тобто хибна думка, яка формується щодо кого-, чого-небудь наперед, без ознайомлення, а також пов'язане з нею відповідне (негативне) ставлення. У зв'язку із зазначеним злочини на ґрунті ненависті часто називають злочинами з мотивів упередженості, або ж злочинами з мотивів нетерпимості. Щодо останнього, то, як і у випадку з поняттями «ненависть» та «упередження», зміст поняття «нетерпимість» у національному законодавстві не розкривається, проте це має місце в міжнародних нормативно-правових актах. Зазначимо, що часто вияви нетерпимості до людей, які відрізняються за кольором шкіри, формою очей, національністю, уподобаннями, релігійними переконаннями тощо характеризуються терміном «ксенофобія» (від грецьк. «xenos» – чужий, сторонній і «phobos» – страх). У юридичній науці під ксенофобією найчастіше розуміється вияв нав'язливого страху, ворожості стосовно чужинців чи чужоземного, нетерпимості та неприязні до представників іншої нації, віросповідання, культури, національності, іноземців чи представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, незвичного, чужого. Найбільш серйозним і поширеним виявом ксенофобії є расизм [3, с. 7].

Беручи до уваги зазначене, резюмуємо, що поняття «злочини з мотивів нетерпимості», «злочини на ґрунті ненависті», «злочини з мотивів упередженості», «злочини на ґрунті ворожечі» є близькими за значенням, і всі вони можуть бути охоплені поняттям «злочини на ґрунті нетерпимості». Проте існує потреба щодо приведення національного законодавства у відповідність до міжнародно-правових норм, де більш поширеним є використання терміна «злочини на ґрунті ненависті» (або «злочини ненависті»). Як юридична категорія, злочини на ґрунті нетерпимості – це класифікація особливого роду злочинів проти особи, обумовлених почуттям нетерпимості аж до ненависті до представників іншої раси, національності, статі, віросповідання, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності тощо. В оцінці міжнародного права злочини на ґрунті ненависті є найбільш нелюдськими і серйозними порушеннями прав людини. Їх суспільна небезпека підсилюється тим, що пересліду-

вання представників тієї чи іншої ненависної або зневажаваної групи своїм наслідком має залякування всіх членів цієї групи і завдає шкоди не тільки їм, але й усьому суспільству. Тому такі дії за своєю сутністю є дискримінаційними і за міжнародними нормами прирівнюються до етнічних чисток чи геноциду. Зміст мотиву ненависті може полягати також у прагненні спровокувати расову, національну чи релігійну ворожнечу, тобто викликати загострення міжнаціональних відносин, масові конфлікти чи заворушення тощо. Аналізуючи суспільну небезпеку злочинів на ґрунті ненависті, треба брати до уваги той факт, що вони завдають потерпілому як звичайну, так і додаткову шкоду. Додаткова шкода завдається як самому потерпілому, який відчуває страх, приниження і острах повторення нападу, так і особам, які мають з потерпілим однакову належність до певної соціальної групи і переживають подібні відчуття. Крім того, злочини на ґрунті ненависті мають більшу суспільну небезпеку порівняно зі злочинами на побутовому ґрунті тому, що вони додатково підживлюють ідею нерівності. Зважаючи на зазначене, міжнародне законодавство у сфері прав людини зобов'язує уряди держав вживати необхідних заходів щодо припинення насильства на основі ненависті та упередження [14, с. 132].

Національне кримінальне законодавство до злочинів, вчинених на ґрунті ненависті, відносить злочини, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Злочини проти життя і здоров'я особи, вчинені на ґрунті ненависті («з мотивів расової, національної чи релігійної ворожнечі»), зокрема, передбачені п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України. Оскільки законодавець окремо не виділяє такий вид злочинів як злочини, вчинені на ґрунті ненависті, їх віднесення до зазначеної категорії можливе лише на етапі кваліфікації, на підставі з'ясування мотиву. Зазначене дозволяє вважати злочини на ґрунті ненависті складовою категорією злочинів з мотивів нетерпимості.

Висновки. Беручи до уваги вищевикладене, резюмуємо так:

1. Поняття «злочини з мотивів нетерпимості», «злочини на ґрунті ненависті», «злочини з мотивів упередженості», «злочини на ґрунті ворожнечі» є близькими за значенням, і всі вони

можуть охоплюватися поняттям «злочини на ґрунті нетерпимості». Як юридична категорія злочини на ґрунті нетерпимості – це класифікація особливого роду злочинів проти особи, обумовлених почуттям нетерпимості, аж до ненависті, уявної чи реальної, яку відчуває суб'єкт злочину до його жертви, представника іншої раси, національності, статі, віросповідання, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності тощо.

2. Загальнотеоретичне обґрунтування поняття злочинів з мотивів нетерпимості (злочинів на ґрунті ненависті) має враховувати такі їх характеристики: а) це дія, яка визнається злочином згідно з міжнародним та національним кримінальним законодавством, та обумовлена упередженням; б) такі злочини мають значно більшу, порівняно з іншими злочинами, суспільну небезпеку, є крайньою формою дискримінації; в) це злочини, у яких жертва, об'єкт чи мета злочину були обрані за ознакою їх реальної чи уявної належності до певної уразливої групи, зв'язку з нею; г) таке уявне чи реальне групування може бути засноване на будь-яких соціально-релевантних ознаках чи характеристиках, таких як раса, національність, релігія, мова, сексуальна орієнтація, фізична чи розумова повноцінність, стать тощо; г) основними виявами злочинів на ґрунті ненависті є вбивство, фізичне насилля, завдання каліцтва, погрози, домагання, заклики до насилля, вандалізм, завдання шкоди майну; д) склад злочинів з мотивів нетерпимості (злочинів на ґрунті ненависті) може відрізнятися такими елементами, як суб'єкт, об'єкт, вияви злочинних дій, наслідки, способи та засоби вчинення злочинних дій. Проте об'єднувальною їх ознакою завжди є мотив – упереджене або реальне почуття ненависті, неприязні, нетерпимості до «іншого», представника уявної чи реальної «не своєї» соціальної групи.

3. Існує потреба щодо приведення національного законодавства у відповідність до міжнародно-правових норм, де більш поширеним є використання терміна «злочини на ґрунті ненависті» («злочини ненависті»), а також потреба в законодавчому закріпленні зазначеної дефініції.

Список використаних джерел

1. Горбачова О. В. Злочини ненависті: аналіз поняття та проблеми виявлення. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 45. С. 68–74.
2. Ковальчук В. П. Деякі проблемні питання злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2016. № 2. С. 283–289.
3. Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості: навч.-практ. посіб. / Н. В. Дрьоміна-Волок, В. М. Канюс, Є. М. Корж та ін. Київ, 2012. 167 с.
4. Крюков О. О. Поняття, особливості обліку та розслідування злочинів на ґрунті ненависті. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 198–204.
5. Пономарьов С. Ю. Прогалини у сфері запобігання, документування, розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів на ґрунті нетерпимості. Київ, 2015. 36 с.
6. Пазинич Т. А. Про актуальність комплексного дослідження злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 162–167.
7. Алфьоров С. М. Поліція як суб'єкт запобігання злочинам, що вчиняються на ґрунті расової та етнічної ворожнечі. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 216–221.
8. Головка О. М. Правові засади протидії мові ворожнечі: ретроспективний огляд та аналіз перспектив. *Інформація і право*. 2021. № 2. С. 28–38.
9. Злочини на ґрунті ненависті: новий кримінальний феномен світового суспільства / за заг. ред. Дж. Перліна. Львів : Астролябія, 2011. 524 с.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
11. Hate Crime Statistics Act / an international document, available at: <http://www.qrd.org/qrd/usa/federal/1990/federal.hate.crimes.stats.act4.23.90> (accessed 20, November, 2022).
12. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 9/09 (Афіни, 1–2 грудня 2009 року). URL: <http://www.osce.org/cio/40695> (дата звернення: 20.11.2022).
13. Методичні рекомендації з протидії проявам нетерпимості (ксенофобії) для прокурорів та слідчих прокуратури, представників силових структур, неурядових організацій / за заг. ред. Ю. А. Тищенко. Сімферополь : Агенство «Україна», 2011. 48 с.
14. Казарян Е. Г. Протидія злочинам проти життя і здоров'я особи, вчинених на ґрунті ненависті. *Логос. Мистецтво наукової думки*. Юридичні науки. 2020. № 9. С. 131–135.

Druchek O.,

Ph.D. in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Criminal,
Criminal-Executive Law and Criminology,
Academy of the State Penitentiary Service,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7460-8137

INTOLERANCE CRIMES AND HATE CRIMES: CONCEPT ANALYSIS

A general theoretical analysis of the concepts of "crimes motivated by intolerance", "hate crimes" and related concepts (such as "genocide", "prejudice", "xenophobia") is provided in the article. The origin and meaning of the mentioned terms, their normative consolidation and practice of use in national legislation and international legal acts are analyzed.

It has been proven that the concepts of "crimes motivated by intolerance" and "hate crimes" are close in meaning. As a legal category, crimes based on intolerance are a classification of a special type of crimes against a person caused by the feeling of intolerance felt by the subject of the crime towards a victim, a representative of another race, nationality, sex, religion, sexual orientation, gender identity, etc. It was found out that the basic structure of crimes motivated by intolerance consists of two mandatory points: 1) the specified action is a crime according to the criminal law; 2) the motive for such an action is prejudice, that is, a false opinion formed about someone in advance, without familiarization, and the associated corresponding attitude.

The signs of hate crimes have been substantiated and revealed: a) it is an action caused by prejudice, which is recognized as a crime according to international and national criminal legislation; b) such crimes have a significant public danger, are an extreme form of discrimination; c) these are crimes in which the victim, the object or the target of the crime were chosen based on their real or imagined belonging to a certain vulnerable group, connection with it; d) such imaginary or real grouping can be based on any socially relevant features or characteristics.

It has been found out that the unifying feature of crimes motivated by intolerance is always a motive - a prejudiced or real feeling of hatred, hostility, intolerance towards the "other", a representative of an imaginary or real "not their" social group.

The need to bring the national legislation in line with international legal norms regarding the use of the term "hate crime" and the need to legislate the specified definition are substantiated.

Key words: *crimes motivated by intolerance, hate crimes; genocide, prejudice, xenophobia, national, racial, religious enmity, criminal law qualification.*

References

1. Horbachova, O. V. (2009), "Hate crimes: an analysis of the concept and detection challenges", *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, № 45, pp. 68–74.

2. Kovalchuk, V. P. (2016), "Some problematic issues of crimes committed on the basis of intolerance", *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*, № 2, pp. 283–289.

3. Dromina-Volok, N. V., Kanius, V. M. and Korzh, Ye. M. (2012), *Investigation of crimes committed on the basis of intolerance : educational and practical guide*, Kyiv.

4. Kriukov, O. O. (2016), "Concepts, peculiarities of accounting and investigation of hate crimes", *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, № 4, pp. 198–204.

5. Ponomarov, S. Yu. (2015), "Gaps in the field of prevention, documentation, investigation and prosecution of persons guilty of crimes based on intolerance", International Organization for Migration, Kyiv.

6. Pazynych, T. A. (2016), "On the relevance of a comprehensive study of crimes committed with motives of racial, national or religious intolerance", *Entrepreneurship, Economy and Law*, № 3, pp. 162–167.

7. Alforov, S. M. (2012), "The police as a subject of prevention of crimes committed on the basis of racial and ethnic enmity", *Law and Society*, № 1, pp. 216–221.

8. Holovko, O. M. (2021), "Legal basis for countering hate speech: a retrospective review and analysis of perspectives", *Information and Law*, № 2, pp. 28–38.

9. Perlin, J. (ed.) (2011), *Hate crimes: a new criminal phenomenon in world society*, Astrolabia, Lviv.

10. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine*, Kyiv.

11. Hate Crime Statistics Act: an international document, available at: <http://www.qrd.org/qrd/usa/federal/1990/federal.hate.crimes.stats.act4.23.90> (accessed 20, November, 2022).

12. Decision of the Council of Ministers of the OSCE No. 9/09 (Athens, December 1–2, 2009): an international document, available at: <http://www.osce.org/cio/40695> (accessed 20, November, 2022).

13. Tyshchenko, Yu. A. (ed.) (2011), *Methodological recommendations for combating manifestations of intolerance (xenophobia) for prosecutors and investigators of the prosecutor's office, representatives of law enforcement agencies, non-governmental organizations*, Agency "Ukraine", Simferopol.

14. Kazarian, Ye. H., (2020), "Combating crimes against life and health committed on the basis of hatred", *Logos. The Art of Scientific Thought. Legal Sciences*, № 9, pp. 131–135.

Ковалевський А. В.,

старший викладач кафедри правової та спеціальної підготовки,
Територіально відокремлене відділення
«Кам'янська філія Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0002-1970-8768;

Ковалевська І. В.,

старший викладач центру професійної освіти,
Територіально відокремлене відділення
«Кам'янська філія Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0001-5420-308X

ФІКЦІЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

У статті розглянуто складові такого особливого виду покарання, як довічне позбавлення волі. Автори переконані, що запровадження до чинного Закону України про кримінальну відповідальність норми щодо звільнення довічно засуджених умовно-достроково є позицією необґрунтованою та помилковою, яка викликає багато протиріч у правильності юридичних конструкцій і називається в юриспруденції кримінально-правовою фікцією.

Ключові слова: довічне позбавлення волі, ізоляція, Конституційний Суд України, Закон про кримінальну відповідальність, помилування, умовно-дострокове звільнення, фікція.

Постановка проблеми. Обравши шлях євроінтеграції, Україна здійснює багато перетворень, у тому числі «сліпе» запозичення досвіду країн європейського простору стосовно гуманізації законодавства про кримінальну відповідальність. Хоча межа між гуманністю та справедливістю має бути адекватною, деякі з українських громадських діячів вдаються до спотворень, що проявляються у гіперболізації гуманності щодо засуджених до довічного позбавлення волі. Цей гуманістичний прояв хочуть відобразити шляхом внесення змін до закону про кримінальну відповідальність. Відповідне звернення було подано до Конституційного Суду України щодо отримання дозволу про умовно-дострокове звільнення засуджених до такого виду покарання. Розглянувши це питання, Конституційний Суд України ухвалив

рішення № 6-р(П)/2021 від 16.09.2021 р. [1], на підставі якого ч. 1 ст. 81 Кримінального кодексу (далі – КК) України визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною) в тому, що вона унеможливує її застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Виходячи з теорії права, Конституційний Суд України бере участь у правотворчій діяльності завдяки специфічній природі тлумачення не нормативного, а правозастосовного характеру; відтак вважається, що рішення суду – не тільки акти офіційного тлумачення, а й правозастосовні акти, наділені загальною нормативністю, тому всі судові рішення є казуальними і не всі нормативними [2, с. 488]. Тому вважаємо ідею гуманізації відбування покарання засуджених до довічного позбавлення волі, яка проявляється в наданні можливості звільнення від відбування покарання умовно-достроково, необґрунтованою та недостатньою досліджуваною проблемою, тож розглянемо прийдешні зміни правової норми через призму кримінально-правової фікції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Довічне позбавлення волі досліджували у своїх працях такі вчені: Є. Бараш, І. Богатирьов, О. Богатирьова, Б. Головкін, О. Джужа, І. Копотун, Р. Кубрак, В. Марчук, Л. Мостепанюк, П. Михайленко, М. Пузирьов, А. Степанюк, О. Хорошун, С. Царюк, І. Яковець та ін. Питання щодо умовно-дострокового звільнення довічно засуджених розглядали у своїх працях такі науковці: О. Горох, В. Марчук, Л. Мостепанюк, Є. Письменський, О. Ткачова та ін.

Мета статті – дослідити, встановити і підтвердити ефективність покарання у виді довічного позбавлення волі, спростувати наміри внесення змін до чинного закону про кримінальну відповідальність щодо можливості звільнення умовно-достроково, а також констатувати, що внесення таких змін є кримінально-правовою фікцією (вигадкою).

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що правова сутність покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав та свобод засудженого, адже при призначенні покарання особа ставиться в такі умови, за якими несе ті чи інші обмеження особистого, майнового чи іншого характеру.

Насамперед вважаємо за необхідне зробити огляд законодавства України, яке регулює окреслене питання.

З ухваленням 2001 року КК України й дотепер виключним і найсуворішим покаранням залишається довічне позбавлення волі. Стаття 64 КК України визначає, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк [3]. Це покарання можуть призначати як чоловікам, так і жінкам, воно вважається безстроковим у системі основних покарань.

У юридичній літературі міститься багато спроб визначити поняття покарання у виді довічного позбавлення волі. Комплексно підійшла до цього питання вітчизняна вчена Л. Мостепанюк, яка на підставі чинного КК України запропонувала таке трактування поняття «довічне позбавлення волі» – це найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній (пожиттєвій) ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, від суспільства у спеціальних кримінально-виконавчих установах [4, с. 105]. Ми погоджуємося з цим твердженням, оскільки воно влучно враховує всі ознаки покарання у виді довічного позбавлення волі.

Цей вид покарання на практиці призначають до винної особи за вчинення особливо тяжких злочинів, як правило, пов'язаних з умисним позбавленням життя людини, і воно являє собою підвищену суворість. Більшість правників вважають довічне позбавлення волі альтернативою смертної кари, тобто «смертна кара в розстрочку». Варто зазначити щодо самого терміну «довічне»: Л. Мостепанюк першою звернула увагу про недоцільність вживання юридичного терміну «довічне позбавлення волі» з огляду на неможливість бути помилуваними [4, с. 143]. Ми в повному обсязі не можемо погодитися з цим твердженням, оскільки, виходячи з положень ст. 87 КК України та 151 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, засуджений до довічного позбавлення волі може подати клопотання про помилування після відбуття ним не менше двадцяти років призначеного покарання [5]. Незважаючи на термін «дові-

чне», законодавство України все-таки передбачає можливість звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі у формі помилування.

Щодо особливостей порядку і умов виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі доцільно вказати, що в КВК України виділено окремий IV розділ. У ст. 151 КВК України передбачено, що засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються в приміщеннях камерного типу, як правило, по дві особи і носять одяг спеціального зразка. Розміщення покамерно стосується лише засуджених чоловічої статі, жінки відбувають це покарання у звичайних жилих приміщеннях. За заявою засудженого та в інших необхідних випадках з метою захисту засудженого від можливих посягань на його життя з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ним злочину або за наявності медичного висновку за постановою начальника колонії його можуть тримати в одиночній камері.

Під час виконання покарання засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених КВК України, законами України і встановлених вироком суду. Це свідчить про те, що сама кара цих засуджених проявляється тільки в суворій ізоляції від суспільства, дотримання інших прав гарантується державою [5].

Аналіз існуючого порядку виконання покарання у виді довічного позбавлення волі лише підтверджує те, що:

– по-перше, всі інституції під час виконання покарання завжди зосереджують свої орієнтири на меті покарання, яка виявляється не тільки в карі, а й у виправленні засуджених, а також запобіганні вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами;

– по-друге, держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку;

– по-третє, серйозна увага завжди приділяється умовам тримання цієї категорії засуджених, які повинні відповідати вимо-

гам режиму. Режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності;

– по-четверте, жестом прояву гуманності з боку держави щодо осіб чоловічої статі після спливу не менше п'яти років строку покарання є зміна умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі.

Донині питання про застосування до засуджених до довічного позбавлення волі умовно-дострокового звільнення залишається відкритим, серед теоретиків та практиків точаться жваві дискусії щодо доцільності введення цього інституту стосовно засуджених до довічного позбавлення волі. На нашу думку, спершу необхідно звернутися до правової природи норми-заохочення як певної пільги.

Існує багато підходів до розуміння цього соціально-правового явища. На думку вченої Д. Казначеевої, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання є одним з різновидів звільнення від відбування покарання і становить окремий інститут, в якому відображено принципи гуманізму кримінального та кримінально-виконавчого права, індивідуалізації та диференціації виконання покарання, раціонального застосування заходів примусу, засобів виправлення і стимулювання правослухняної поведінки засудженого. Можливість дострокового звільнення від покарання стимулює виникнення в засуджених прагнення до виправлення та ресоціалізації [6, с. 55].

На думку І. Яковець, протягом усього часу свого існування умовно-дострокове звільнення від відбування покарання доволі життєве й ефективне, оскільки держава зацікавлена в тому, щоб громадяни, які вчинили злочин, скоріше усвідомили свою вину, виправилися та повернулися у суспільство. Такий погляд дозволяє зробити висновок, що засуджений продовжує відбувати невідбуту частину покарання на свободі, хоча насправді ніяке покарання в цей період реально не відбувається [7, с. 11]. Застосування до звільненого заходів суспільного і соціального впливу не містить каральних елементів та не є покаранням.

Вітчизняний учений О.Горох висловлює таку позицію, що подальше виконання покарання стосовно засудженого, який довів своє виправлення, є недоцільним. У такому разі закон дозволяє звільнити засудженого від відбування покарання до закінчення його строку. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання названо тому, що засуджений звільняється від фактичного відбування призначеного покарання достроково за певної умови – невчинення нового злочину протягом невідбутого строку покарання.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосовано щодо осіб, які відбувають і основні, і додаткові покарання. Якщо засуджений звільняється умовно-достроково від відбування і основного, і додаткового покарання, таке звільнення від відбування покарання є повним. Якщо засуджений звільняється умовно-достроково від відбування лише основного покарання, але продовжує реально відбувати додаткове покарання, таке умовно-дострокове звільнення є частковим. Отже, суд може не знайти підстав для умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування додаткового покарання [8, с. 331]. Ми можемо погодитися з думками авторитетних науковців щодо ефективності умовно-дострокового звільнення від відбування покарання стосовно засуджених до позбавлення волі на певний строк та до інших більш м'яких покарань, якщо вони дійсно стали на шлях виправлення. Стосовно засуджених до довічного позбавлення волі при дозволі звільнення вважаємо таку норму кримінально-правовою фікцією.

Деякі із сучасних вітчизняних науковців у своїх дослідженнях ставили питання щодо можливості застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Окремі українські юристи висловлюють думку про те, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване також і щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Вони уточнюють, що таке звільнення від відбування покарання можливе лише у разі попереднього помилування засудженого Президентом України та заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше 25 років.

Так, наприклад, Л. Мостепанюк зазначає, що доречно було б урахувати багаторічний досвід зарубіжних країн, законодавство яких дає особі, що покаялася, за умови відсутності з її боку небезпеки для суспільства, можливість на дострокове звільнення. Умовно-дострокове звільнення ґрунтується на ідеї виправлення засудженого, який з метою безпеки суспільства перебуває під спеціальним контролем. Таким чином, рівною мірою враховуються інтереси злочинця і суспільства. Учена пропонує так зване поетапне умовно-дострокове звільнення довічно засуджених. По відбутті 25 років позбавлення волі особі, засудженій до довічного позбавлення волі, необхідно надати можливість для звільнення за умови виконання нею низки умов. До них можна віднести обставини, які характеризують особу засудженого: втрата ним суспільної безпеки, досягнення певного віку, тяжка хронічна хвороба, а також за відсутності протягом останніх п'яти років злісних порушень встановленого порядку відбування покарання. Якщо ці умови виконані, слід призначити обмеження волі терміном від 3 до 5 років і вже після цього вирішувати питання про повне звільнення [4, с. 152]. Такої думки дотримується і О. Горох, допускаючи можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, яким це покарання в порядку помилування замінено не менше як на 25 років позбавлення волі. Слід зазначити, що у ст. 81 КК України йдеться не про призначене судом покарання, а про покарання, що відбуває засуджений. У разі заміни засудженому покарання у виді довічного позбавлення волі в порядку помилування таким покаранням, що відбуває засуджений, є позбавлення волі на строк не менше як 25 років [8, с. 333]. Коментуючи думки науковців, можна одразу поставити запитання: чим запропоноване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання буде відрізнятися від діючого права засудженого на помилування? Відповідь залишається риторичною.

Ткачова О. зазначає, що безперспективність умовно-дострокового звільнення не дозволяє створити умови для виправлення та ресоціалізації довічно позбавлених волі. Також учена наводить тезу, згідно з якою для засуджених цієї категорії, які

перебувають у місцях позбавлення волі понад 10 років, характерні більш високий рівень емоційної напруги, підвищена агресивність, депресивні стани. Багатьом з них притаманне таке явище, як аутизм (замкнутість у собі, відрив від реальності, фантазування), що є своєрідною формою психологічного захисту, а отже, відсутність в осіб перспективи звільнення, нерозуміння того, що на них чекає в майбутньому, призводить до вищевказаних наслідків [9, с. 4].

Проаналізувавши позиції сучасних науковців, необхідно викласти свою обґрунтовану позицію з цього питання. Запропоновані новації Закону про кримінальну відповідальність можуть призвести до неправильної юридичної конструкції правової норми, хибного тлумачення кримінально-правової норми до вимислу. У теорії держави і права неіснуючий доведений факт як техніко-юридичний прийом називається правовою фікцією [1, с. 611].

Фікція – метод юридичної техніки, який є складним і неоднозначним та застосовується законодавцем достатньо обмежено. Фікція як метод є універсальним. Відмінними особливостями застосування фікції в кримінальному праві є те, що вони служать засобами втілення політики законодавця. Із цього випливає, що в результаті застосування законодавцем у кримінальному праві фікції досягаються цілі законодавчої кримінально-правової політики. Кримінально-правова фікція – це техніко-юридичний прийом, що застосовується законодавцем у нормах КК України, за допомогою якого впорядковуються і встановлюються кримінально-правові відносини, які виражаються у визнанні неіснуючих фактів за існуючі та навпаки – для спрощення тлумачення тих чи інших явищ [10, с. 60]. Якщо це твердження перевести у площину внесення змін до Закону про кримінальну відповідальність щодо надання можливості умовно-дострокового звільнення засуджених до довічного позбавлення волі, то виходить так. Ініціатори звернення до Конституційного Суду України мають намір зробити «ведмежу послугу» засудженим довічно, які виявляються частіше серійними вбивцями, видати цю ідею як волевиявлення кримінально-правової політики України.

Досліджуючи кримінально-правову фікцію в умовно-дostroковому звільненні від відбування покарання, О. Грищенко визначає її навмисною, тобто такою, яка «підтасовує» дійсність з метою додання стабільності регульованим суспільним відносинам. Насамперед це проявляється в недоцільності застосовувати повний спектр кримінально-правової репресії до винної особи, якщо суд дійде висновку про можливість соціальної справедливості, а також можливості морального виправлення засудженого і запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень без реального відбування останнім покарання [10, с. 213]. Ми цілком погоджуємося із твердженням ученої, залишається лише додати стосовно засуджених до довічного позбавлення волі. Як було вже з'ясовано, зазначене покарання являє собою підвищену суворість; перебуваючи в ізоляції, навряд чи можна з упевненістю сказати щодо втрати цими засудженими суспільної небезпеки та їх морального виправлення, тому що на практиці засуджені перебувають у сприятливих умовах і не відчувають державної репресії (покарання).

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, необхідно констатувати, що довічне позбавлення волі є виключним видом покарання, оскільки призначається судом лише за особливо тяжкі злочини. Відбуваючи цей вид покарання в кримінально-виконавчих установах закритого типу, засуджені на підставі режимних вимог розміщуються окремо від інших засуджених, проте користуються всіма правами та свободами, які передбачені Основним Законом держави, тобто Конституцією України. Після спливу 20 років строку покарання за умови їх щирого розкаяння вони можуть звернутися до Президента України з клопотанням про помилування.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо запровадження до Закону України про кримінальну відповідальність норми щодо умовно-дostroкового звільнення засуджених до довічного позбавлення волі безперспективною вигадкою правозахисних організацій, які відстоюють права засуджених; своєю чергою відбування покарання засудженими до довічного позбавлення волі вважаємо таким, що відповідає всім встановленим стандартам,

а в деяких випадках більш гуманним, ніж це необхідно і доцільно з точки зору принципу соціальної справедливості.

Список використаних джерел

1. Рішення щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) : Конституційний Суд України Другий сенат від 16.09.2021 р. № 6-р (II) / 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#n88> (дата звернення: 26.08.2022).

2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2007. 840 с.

3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 23.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3816> (дата звернення: 26.08.2022).

4. Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 162 с.

5. Кримінально-виконавчий кодекс України : Кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 01.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 26.08.2022).

6. Казначеева Д. В. Правові наслідки застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 54–60.

7. Яковець І. С. Умовно-дostroкове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким : монографія. Харків : Право, 2012. 212 с.

8. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 674 с.

9. Ткачова О. В., Павлов Н. С. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі: українські реалії. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 1 (17). С. 1–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2020_1_11 (дата звернення: 26.08.2022).

10. Грищенко О. П. Фікція у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 208 с.

Kovalevskyi A.

Senior Lecturer of the Department of Legal and Special Training,
Territorially Separated Branch
“Kamianske Branch of the Academy of the State Penitentiary Service”,
Kamianske, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1970-8768;

Kovalevska I.

Senior Lecturer of the Professional Education Center,
Territorially Separated Branch
“Kamianske Branch of the Academy of the State Penitentiary Service”,
Kamianske, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5420-308X

FICTION OF THE LAW OF UKRAINE ON CRIMINAL LIABILITY

Such components of a specific criminal punishment as life imprisonment are examined in the article. To this day, the issue of the application of parole to life imprisonment convicts remains opened and there are lively discussions among theoreticians and practitioners on the feasibility of introducing this institution to life imprisonment convicts. The article analyzes the different views of different lawyers who insist on changes in the legislation, proving the ineffectiveness of the existing legal norm in their scientific papers regarding pardoning the lifelong convicts by the decree of the President of Ukraine, and they insist on the expediency of introducing a conditional early release. There are other opinions of scientists who are categorically against it and they believe that under today's correction of Art. 81 of the Criminal Code of Ukraine, the court cannot resolve such an issue even after pardoning the convicted person and replacing life imprisonment with imprisonment for a certain period of time. Moreover, the expediency of applying this type of exemption from serving a sentence to persons sentenced to life imprisonment is denied.

The author presents the well-founded position on this issue. The proposed innovations of the law on criminal liability may lead to an incorrect legal construction of a legal norm, a misinterpretation of a criminal legal norm, to fiction. The use of fiction in criminal law is that they serve as means of implementing the policy of the legislator. Criminal-legal fiction is a technical-legal technique used by the legislator in the norms of the Criminal Code of Ukraine, with the help of which criminal and legal relations are organized and established, which are expressed in the recognition of non-existent facts as existing ones and vice versa, in order to simplify the interpretation of certain phenomena.

Key words: *life imprisonment, isolation, Constitutional Court of Ukraine, criminal law, pardoning, parole, fiction.*

References

1. Ukraine (2021), *Decision on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the first part of Article 81 of the Criminal Code of Ukraine (the case of reviewing a person sentenced to life imprisonment sentence)*, Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#n88> (accessed 26 August 2022).

2. Skakun, O. F. (2007), *State and law theory (encyclopedic course) : manual*, Espada, Kharkiv.

3. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine: Code of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

4. Mostepaniuk, L. O. (2005), *Life imprisonment as a type of criminal punishment : PhD in Law thesis*, Kyiv.

5. Ukraine (2003), *Criminal Executive Code of Ukraine : Code of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

6. Kaznacheieva, D. V. (2016), “Legal consequences of parole application”, *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, Kharkiv, № 1 (12), pp. 54–60.

7. Yakovets, I. S. (2012), “*Parole and replacement of the unserved part of the sentence with a lighter one*” : monograph, Pravo, Kharkiv, 212 p.

8. Horokh, O. P. (2019), *Releasing from punishment and its serving under the criminal law of Ukraine : Doctor of Sciences (Law) thesis*, Kyiv.

9. Tkachova, O. V. and Pavlov, N. S. (2020), *Parole from serving a sentence in the form of life imprisonment: Ukrainian realities, Theory and Practice of Jurisprudence*, Issue 1 (17), pp. 1–13, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2020_1_11 (accessed 26 August 2022).

10. Hryshchenko, O. P. (2019), *Fiction in the criminal law of Ukraine : PhD in Law thesis*, Kyiv.

ІІ. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

УДК 305-055.2

DOI 10.32755/sjcriminal.2022.02.059

Івашева Т. В.,

старший викладач кафедри підвищення кваліфікації персоналу пробації, Інститут підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України Академії Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5390-0278;

Клочко І. М.,

старший викладач кафедри підвищення кваліфікації персоналу пробації, Інститут підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України Академії Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-2785-4925

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ І РОБОТИ ЖІНОК В ОРГАНІ ПРОБАЦІЇ ТА В УПОВНОВАЖЕНИХ ОРГАНАХ З ПИТАНЬ ПРОБАЦІЇ

У статті порушено проблему гендерних особливостей проходження служби і роботи жінок в органі пробації та в уповноважених органах з питань пробації.

Авторами презентовано результати опитування працівників органу пробації та уповноважених органів з питань пробації з різних регіонів України методом анонімного анкетування, а також проведення індивідуальних бесід.

У дослідженні проаналізовано сприйняття жінками з числа персоналу органу пробації та уповноважених органів з питань пробації власного гендеру під час реалізації функцій пробації. Розкрито способи, за допомогою яких працівники органу пробації та уповноважених органів з питань пробації сприймають гендерну ознаку у своїй роботі. Окреслено деякі аспекти порушення принципу гендерної рівності стосовно жінок в Україні на робочому місці. Крім того, надано визначення поняття гендер та проаналізовано основні нормативно-правові документи, що закріплюють рівні права жінок і чоловіків в Україні та світі.

Ключові слова: *гендер, гендерна рівність, персонал органу пробації, уповноважений орган з питань пробації, пробація, суб'єкт пробації.*

Постановка проблеми. Міжнародні інституції висвітлюють гендерне питання як один із пріоритетів розвитку людства: міжнародні організації зосереджені на гендерній рівності та розглядають її не лише з погляду соціальної справедливості, а і як ресурс соціально-економічного розвитку [1].

За даними Державної служби статистики України [2]:

1. Станом на 1 січня 2021 року загальна чисельність населення України становила 41,4 млн осіб, у тому числі 22,2 млн жінок (53,7 %) і 19,2 млн чоловіків (46,3 %).

2. На початок 2020/2021 навчального року у закладах вищої освіти навчалось 1 141,9 тис. осіб, з них 53,2 % становили жінки. Відповідно, індекс гендерного паритету серед студентів університетів, академій та інститутів становив 1,135. Найвищі значення індексу спостерігалися за такими напрямками підготовки, як журналістика (4,166), гуманітарні науки (4,009), біологія (3,893), культура і мистецтво (3,040), соціальна робота (3,440), охорона здоров'я (2,864), сфера обслуговування (2,740) та освіта/педагогіка (2,550). Найнижчі значення індексу гендерного паритету характерні для таких напрямів підготовки, як електрична та механічна інженерія (відповідно, 0,100 та 0,113), електроніка та телекомунікації (0,145), автоматизація та приладобудування (0,162), а також транспорт (0,164).

3. Рівень участі жінок у робочій силі залишається нижчим, ніж у чоловіків (відповідно, 56,3 % проти 68,5 % у 2020 році). Загалом у складі робочої сили України жінки становили 47,6 %.

4. Гендерні відмінності на ринку праці виявляються також у нижчому рівні зайнятості жінок порівняно з чоловіками (відповідно, 51,2 % проти 61,8 % у 2020 році). Особливо помітний гендерний розрив спостерігається в молодших вікових групах, що пов'язано з репродуктивною активністю жінок (зокрема, серед населення віком 18–34 років рівень зайнятості жінок становив 53,9 %, чоловіків – 69,9 %).

5. Найбільше керівниць (77,5 %) у комунальних організаціях (це, приміром, лікарні, дитсадки, парки тощо) та профспілкових організаціях (61,6 %). Найменше керівниць у релігійних організаціях (4,6 %) та на казенних підприємствах (3,1 %).

Станом на 1 січня 2022 року на районному рівні кількість персоналу уповноваженого органу з питань пробації становила 3 180 осіб [1].

Незважаючи на тенденцію поділу професій на «чоловічі» та «жіночі» і віднесення професійної діяльності в пенітенціарній системі до потенційно небезпечних, в органах пробації жінки представлені на керівних посадах та мають доступ до ухвалення управлінських рішень [1]:

1. У Центрі пробації 33,3 % керівних посад (заступниці директора Центру пробації) обіймають жінки.

2. Жінки очолюють окремі структурні підрозділи Центру пробації (начальниці відділів/секторів) – 47,6 %.

3. Із 24 обласних філій Центру пробації – 9 (37,5 %) очолюють жінки.

Водночас питання гендерних особливостей проходження служби і роботи жінок в органі пробації та в уповноважених органах з питань пробації на сьогодні не отримало свого повноцінного розкриття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці з часів проголошення незалежності України дослідженням гендерних питань у діяльності персоналу правоохоронних органів займалися такі науковці, як: Л. М. Артеменко, М. А. Бурлачук, О. О. Грудзев, Н. В. Камінська, Л. О. Марценюк, І. В. Осика, О. С. Перунова, Г. О. Радов, І. М. Ткаченко, О. Д. Ткач, С. С. Чернявський, Н. А. Царенко та інші.

Питання впровадження гендерних підходів у вітчизняну систему виконання кримінальних покарань досліджували: А. М. Григоренко, Н. Г. Калашник, О. О. Суботенко, О. О. Сулова, А. О. Чигирин, В. О. Човган, І. С. Яковець тощо.

Формулювання мети. Мета статті – дослідження окремих аспектів гендерних особливостей проходження служби і роботи жінок в органі пробації та в уповноважених органах з питань пробації.

Виклад основного матеріалу. Базовим документом у сфері гендерної рівності на міжнародній арені є Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (далі – Конвенція), яку Україна ратифікувала 1981 року:

– відповідно до статті 1 Конвенції всі жінки мають бути захищені від дискримінації: і кожен індивідуум, і група осіб. Жінки не можуть бути дискриміновані також за іншими ознаками (сімейний стан, раса, каста, вік, релігія, національність, стан здоров'я, економічний статус);

– Конвенція вимагає забезпечення прав людини на основі рівності жінок і чоловіків. Стандарти рівності, визначені Конвенцією, становлять принцип дійсної рівності;

– Конвенція спрямована на реалізацію прав людини і основних свобод в усіх сферах життєдіяльності. Цивільні та політичні права жінок не відокремлюються від їхніх економічних, соціальних і культурних прав [3].

Довгий час термін «гендер» використовувався в лінгвістиці для позначення граматичної категорії «рід». У соціальні дослідження категорія «гендер» була введена, щоб замінити домінуючі у суспільних науках поняття статевої ролі та статево-рольового підходу. Ідея розрізнення біологічної і соціальної статі висловлювалася ще у 1935 р. Маргарет Мід (Margaret Mead) у книзі «Стать і темперамент у трьох примітивних суспільствах». Але сам термін увійшов у широкий вжиток у західній науці в 1970-х рр. (у вітчизняній науці в 1990-х рр.) завдяки працям американського вченого Роберта Джессі Столлера (Robert Jesse Stoller). Він виступив на конгресі психоаналітиків у Стокгольмі з доповіддю про поняття соціостатевої або, як він назвав її, гендерної самосвідомості, поклавши початок вивченню процесів гендерної ідентифікації та гендерної соціалізації. Столлер уперше позначив відмінність понять статі та гендеру. Його концепція будувалася на поділі біологічного і культурного: вивчення статі, вважав Столлер, є предметною галуззю біології та фізіології, а аналіз гендеру може бути розглянутий як предметна галузь досліджень психології, соціології, аналізу культурно-історичних явищ [4].

В англійській мові для визначення статі людини використовується два слова: sex і gender. Перше означає саме «стать» людини як набір сексуально-біологічних характеристик (генетичних, анатомічних, фізіологічних). Друге поняття увійшло у вжиток із психології та соціології і означає соціально-

рольовий статус людини (соціальні можливості кожної статі в освіті, професійної діяльності, доступ до влади, сімейні ролі та інше, особливості соціальної поведінки, стилю життя та способу мислення). Якщо ми кажемо «стать» чи «біологічна стать», маємо на увазі фізичні та фізіологічні відмінності чоловіка і жінки, якщо використовуємо термін «гендер» чи «соціальна стать», то говоримо про психологічні, соціальні та культурні особливості між чоловіком і жінкою [5].

8 вересня 2005 року Верховною Радою України був ухвалений Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який набув чинності 1 січня 2006 року. Закон створює механізм реалізації принципу гендерної рівності та спрямований на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі тощо [6].

7 лютого 2020 року наказом Міністерства соціальної політики України № 86 було затверджено «Інструкцію щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів», яка законодавчо закріпила такі ключові для нашої країни поняття, як гендер та стать [7].

5 лютого 2015 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про пробацію», що визначив організаційно-правові засади для створення пробації України. Пробація являє собою систему виконання покарань без позбавлення волі, орієнтовану не лише на контроль та нагляд за засудженими, а й на надання допомоги в напрямку зміни умов життєдіяльності правопорушника. Головна мета пробації – гарантія безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень і забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою ухвалення судом рішення про міру їхньої відповідальності [8].

З 2015 року з ухваленням закону відбувалася зміна парадигми виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Основним напрямом роботи із засудженими, поряд із здійсненням нагляду та контролю, стало проведення соціально-виховної роботи, з урахуванням оцінки ризиків повторного вчинення

кримінальних правопорушень. Указані обставини вплинули на часткову фемінізацію уповноважених органів з питань пробації. Водночас більшість суб'єктів пробації становлять чоловіки.

З метою дослідження гендерних особливостей проходження служби і роботи жінок в органі пробації та в уповноважених органах з питань пробації з 2 по 5 травня 2021 року нами було проведено опитування 340 працівників уповноважених органів з питань пробації з 16 регіонів України. Опитування проводилось методом анонімного анкетування.

Респонденти були відібрані шляхом випадкової вибірки з генеральної сукупності працівників органу пробації та уповноважених органів з питань пробації.

З огляду на застосований метод отримана вибірка не відображає вікову чи професійну структуру працівників Державної кримінально-виконавчої служби України, проте є цілком репрезентативною для подальшого узагальнення отриманих результатів, підготовки експертних висновків та рекомендацій. Опитування було анонімним, проведеним шляхом розповсюдження анкет серед працівників для самостійного їх заповнення без будь-якого контролю з боку представників організаторів дослідження.

Ваш вік

340 відповідей

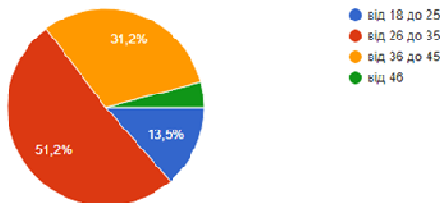

Рис. 1. Вік респондентів

Серед опитаних осіб 271 (79,7 %) мали спеціальні звання. Жінки були різного віку: 46 осіб (13,5 %) мали вік від 18 до 25 років, 174 особи (51,2 %) – віком від 26 до 35 років, 106 осіб (31,2 %) – віком від 36 до 45 років, 14 осіб (4,1 %) – віком від 46 років (рис. 1).

На Вашу думку кому легше влаштуватися на роботу/службу в системі виконання кримінальних покарань?

340 відповідей

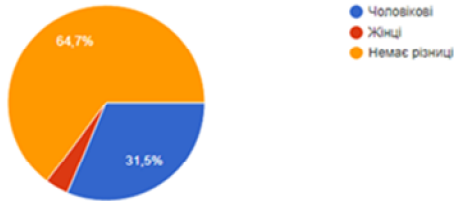

Рис. 2. На Вашу думку, кому легше влаштуватися на роботу/службу в системі виконання кримінальних покарань?

На поставлене запитання щодо того, кому легше (жінці чи чоловікові) влаштуватися на роботу/службу в системі виконання кримінальних покарань, 220 респондентів (64,7 %) відповіли «немає різниці», 107 осіб (31,5 %) відповіли «чоловікові», 13 осіб (3,8 %) відповіли «жінці» (рис. 2).

У кого на Вашу думку більше шансів досягти кар'єрного зростання у кримінально-виконавчій системі?

340 відповідей

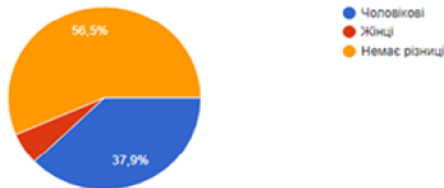

Рис. 3. У кого, на Вашу думку, більше шансів досягти кар'єрного зростання в кримінально-виконавчій системі?

На поставлене запитання щодо того, в кого більше шансів досягти кар'єрного зростання в кримінально-виконавчій системі, 192 респонденти (56,5 %) відповіли «немає різниці», 129 осіб (37,9 %) відповіли «чоловікові», 19 осіб (5,6 %) відповіли «жінці». Отже, як і у двох попередніх діаграмах, на думку більшості респондентів, у кримінально-виконавчій системі легше досягти кар'єрного зростання або без відмінності у статі особи, або чо-

ловікові. Лише незначна кількість опитаних осіб вважає, що більш сприятливі умови для кар'єри створено для жінок (рис. 3).

Хто на Вашу думку є більш ефективним керівником на всіх рівнях кримінально-виконавчої системи?

340 відповідей

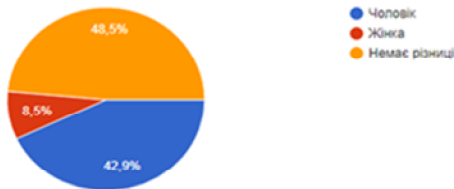

Рис. 4. Хто, на Вашу думку, є більш ефективним керівником на всіх рівнях кримінально-виконавчої системи?

На поставлене запитання щодо того, хто (чоловік чи жінка) є більш ефективним керівником у кримінально-виконавчій системі, 165 респондентів (48,5 %) відповіли «немає різниці», 146 осіб (42,9 %) відповіли «чоловікові», 29 осіб (8,5 %) відповіли «жінці». Таким чином, на думку більшості респондентів, у кримінально-виконавчій системі, а саме в уповноваженому органі з питань пробації більш ефективний керівник є або без відмінності у статі особи, або чоловік. Лише незначна кількість опитаних осіб вважає, що більш ефективним керівником є жінка (рис. 4).

Кому на Вашу думку більш комфортно працювати/проходити службу в кримінально-виконавчій системі?

340 відповідей

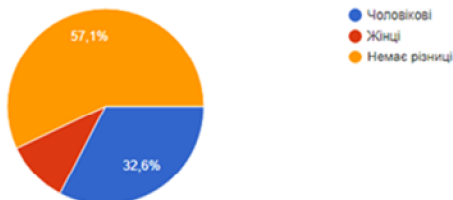

Рис. 5. Кому, на Вашу думку, більш комфортно працювати/проходити службу в кримінально-виконавчій системі?

На поставлене запитання щодо того, кому більш комфортно (жінці чи чоловікові) працювати/проходити службу в кримінально-виконавчій системі, 194 респонденти (57,1 %) відповіли «немає різниці», 111 осіб (32,6 %) відповіли «чоловікові», 35 осіб (10,3 %) відповіли «жінці». Таким чином, на думку більшості респондентів, у кримінально-виконавчій системі легше влаштуватися на роботу, а також комфортніше працювати або без відмінності у статі особи, або чоловікові. Лише незначна кількість опитаних осіб вважає, що більш сприятливі та комфортні умови створено для жінок (рис. 5).

Чи доводилося Вам зазнавати утиску за статевою ознакою під час роботи/служби в системі виконання кримінальних покарань
340 відповідей

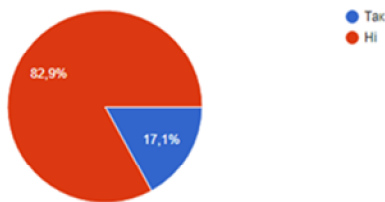

Рис. 6. Чи доводилося Вам зазнавати утиску за статевою ознакою під час роботи/служби в системі виконання кримінальних покарань?

На поставлене запитання щодо того, чи доводилося респонденту зазнавати утиску за статевою ознакою під час роботи/служби в системі виконання кримінальних покарань, 282 особи (82,9 %) відповіли «ні». Відповідь «так» надали 58 осіб (17,1 %) (рис. 6).

По шкалі від 1 до 5 визначте, наскільки рівними за статевою ознакою є умови роботи/проходження служби в кримінально-виконавчій системі для чоловіка

340 відповідей

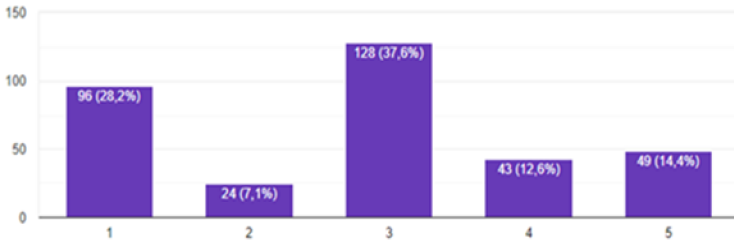

Рис. 7. Наскільки рівними за статевою ознакою є умови роботи/проходження служби в кримінально-виконавчій системі для чоловіка?

Респондентам було запропоновано за шкалою від 1 до 5 (де 1 – «Умови є тотожними з умовами для жінок», а 5 – «Умови значно гірші, ніж для жінок») визначити, наскільки рівними за статевою ознакою є умови роботи/проходження служби в кримінально-виконавчій системі для чоловіка. Умови як рівні/майже рівні (індикатори 1–2) визначили 120 осіб (35,3 %). Умови як посередньо рівні (індикатор 3) визначили 128 осіб (37,6 %). Умови як гірші/значно гірші, ніж для жінок (індикатори 4–5), визначили 92 особи (27 %). Тобто більшість респондентів вважають, що умови роботи/проходження служби в кримінально-виконавчій системі для чоловіка є тотожними/майже тотожними з умовами для жінок. Водночас 48 опитаних жінок вважають, що їхні умови роботи/проходження служби є гіршими/значно гіршими, ніж умови для чоловіків (рис. 7).

По шкалі від 1 до 5 визначте, наскільки рівними за статевою ознакою є умови роботи/проходження служби в кримінально-виконавчій системі для жінок

340 відповідей

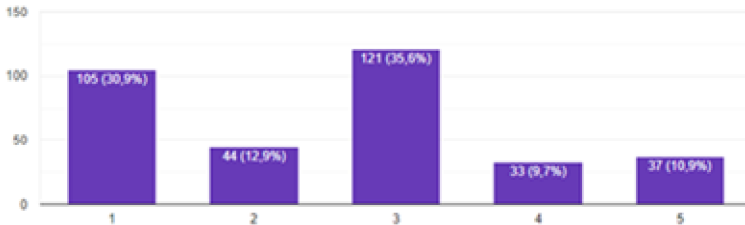

Рис. 8. Наскільки рівними за статевою ознакою є умови роботи/проходження служби в кримінально-виконавчій системі для жінки?

Респондентам було запропоновано за шкалою від 1 до 5 (де 1 – «Умови є тотожними з умовами для чоловіків», а 5 – «Умови значно гірші, ніж для чоловіків») визначити, наскільки рівними за статевою ознакою є умови роботи/проходження служби в кримінально-виконавчій системі для жінки. Умови як рівні/майже рівні (індикатори 1–2) визначили 149 осіб (43,8 %). Умови як посередньо рівні (індикатор 3) визначили 121 особа (35,6 %). Умови як гірші/значно гірші, ніж для чоловіків (індикатори 4–5), визначили 70 осіб (20,6 %). Тобто більшість респондентів вважають, що умови роботи/проходження служби в кримінально-виконавчій системі для жінки є тотожними/майже тотожними з умовами для чоловіків (рис. 8).

Які із перелічених варіантів порушень принципу рівності за статевою ознакою є на Вашу думку найбільш характерними при роботі/проходженні служби у кримінально-виконавчій системі

240 відповідей

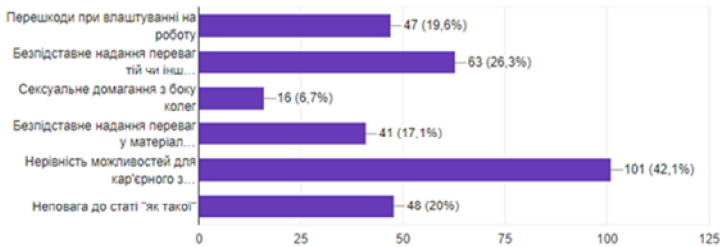

Рис. 9. Які з перелічених варіантів порушень принципу рівності за статевою ознакою є, на Вашу думку, найбільш характерними під час роботи/проходження служби в кримінально-виконавчій системі?

Також методом анкетування було запропоновано дати відповідь на запитання: Які з перелічених варіантів порушень принципу рівності за статевою ознакою є, на Вашу думку, найбільш характерними під час роботи/проходження служби в кримінально-виконавчій системі?

Серед запропонованих найбільш характерних (на думку респондентів) варіантів порушень принципу рівності за статевою ознакою під час роботи/проходження служби в кримінально-виконавчій системі:

- 101 особа (42,1 %) обрала «Нерівність можливостей для кар'єрного зростання»;
- 63 особи (26,3 %) обрала «Безпідставне надання переваг тій чи іншій статі під час прийняття на роботу»;
- 48 осіб (20 %) обрала «Неповага до статі „як такої”»;
- 47 осіб (19,6 %) обрала «Перешкоди під час влаштування на роботу»;
- 41 осіб (17,1 %) обрала «Безпідставне надання переваг у матеріальному забезпеченні»;
- 16 осіб (6,7 %) обрала «Сексуальне домагання з боку колег» (рис. 9).

У ході дослідження нами було проведено бесіду з жінками з числа персоналу органу пробачії та уповноважених органів

з питань пробації, щоб з'ясувати, з якими труднощами останні стикаються під час здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими. Опитування мало на меті визначити, як гендерні проблеми виявляються у їхніх стосунках з правопорушниками.

Протягом червня–жовтня 2022 року нами було опитано 30 жінок, що працюють в органі пробації та уповноважених органах з питань пробації. Жінки були різного віку від 25 до 62 років і мали дуже різний досвід роботи з чоловіками правопорушниками – від двох місяців до 25 років.

Опитані зазначили, що стать по-різному впливає на їхню роботу.

Більшість опитаних (22 особи) зазначили, що їхня стать сприяє ефективній реалізації функцій пробації. На їхню думку, засуджені сприймають їх не тільки як службовців або посадових осіб, а і як сестер, доньок або матерів, які є строгими, але справедливими, а інколи милосердними. На думку опитаних, часто засуджені вважають, що жінки є більш гуманними, лагідними та милосердними, тому чоловікам-правопорушникам легше відкритися жінкам.

Водночас 8 опитаних осіб зауважили, що суб'єкти пробації (як чоловіки, так і жінки) у більшості не серйозно ставляться до жінки-фахівчині, вважають, що жінка, яка працює з ними – кидає їм виклик. На своїй роботі вказані опитані часто чули на свою адресу сексистські висловлювання з боку суб'єктів пробації різної статі.

Деякі жінки вказали, що ставлення правопорушників до жінок походить від важкого досвіду в дитинстві або стосунків. Такі чоловіки вважають, що вони мають певні права на жінок, однак у наглядових стосунках ця ситуація зворотна, і це неминуче викликає опір з боку чоловіків. Отже, жінки відчували, що їхня стать дає їм певне уявлення про методи, які правопорушники використовують для контролю над своїми жертвами, і про те, як це відчувається для жертв.

Десять опитаних осіб, віком від 22 до 43 років, зазначили, що чоловіки-правопорушники часто розцінювали, що вияв гуманного ставлення з їхнього боку є бажанням близьких стосунків. Ра-

ніше вони ніколи не відчували турботу від сторонньої людини, тому саме таким чином зрозуміли увагу з боку персоналу.

Чотири особи з числа опитаних стверджували, що їм важко бути неупередженими стосовно суб'єктів пробації, засуджених за насильницькі кримінальні правопорушення, скоєні щодо дітей або інших жінок, пояснюючи це своєю статтю та/або материнством. Вони не могли залишатися об'єктивними, працюючи з ними, а також не хотіли читати подробиці правопорушень, особливо якщо дитина була такого ж віку, як їхня власна дитина. Тож свідомо за можливості уникали такої роботи. У таких ситуаціях жінки стверджували, що дуже важко бути матір'ю та працівником пробації одночасно.

Висновки. Дослідження гендерних особливостей проходження служби і роботи жінок в органі пробації та в уповноважених органах з питань пробації на сьогодні триває. Проте вже нині можливо констатувати, що жінки, які працюють в органі пробації та в уповноважених органах з питань пробації, не зазнають значної професійної гендерної маргіналізації.

Водночас жінки з числа персоналу уповноважених органів з питань пробації тісно співпрацюють протягом тривалого часу з правопорушниками, які переважно є чоловіками. Існуючі дослідження свідчать про те, що жінки в цій сфері вносять свої атрибути ролі через те, що вони є жінками. Також є докази того, що жінки з числа персоналу органу пробації докладають багато зусиль, як і жінки в інших правоохоронних органах, де домінують чоловіки, щоб контролювати аспекти своєї статі, отримати та зберегти авторитет серед тих, хто перебуває під їхнім керівництвом.

Жінки з числа персоналу органу пробації усвідомлюють, що правопорушники не взаємодіють з ними на гендерно нейтральній основі. Отже, вони повинні працювати особливим чином, щоб взаємодіяти з чоловіками, скласти точну оцінку ризику на них, здійснювати контроль та нагляд, боротися з образливою поведінкою і таким чином виконувати обов'язки щодо гарантування безпеки суспільства шляхом виправлення і ресоціалізації правопорушників.

Список використаних джерел

1. Пробація України. Аналітична інформація. URL: https://www.probaton.gov.ua/?page_id=3667 (дата звернення: 30.10.2022).

2. Індикатори для моніторингу гендерної рівності в Україні : моніторинговий звіт 2021. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/2021_Indukator-Monitor.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

3. Актуальні питання правоохоронної діяльності та її кадрового забезпечення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 76–84.

4. Штурхецький С. В. Гендерні медійні практики : навчальний посібник з гендерної рівності та недискримінації для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2014. 206 с.

5. 30 і 1 питання про гендер. Черкаси : Молода Черкащина, 2007. 46 с.

6. Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. Дата оновлення: 07.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286615#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

7. Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів : наказ Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 № 86. Дата оновлення: 07.02.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

8. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

Ivasheva T.,

Senior Lecturer of the Department of Advanced Training of Probation Personnel, Institute of Advanced Training of Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5390-0278;

Klochko I.,

Senior Lecturer of the Department of Advanced Training of Probation Personnel, Institute of Advanced Training of Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2785-4925

**SPECIFIC ASPECTS OF GENDER PECULIARITIES
OF WOMEN'S SERVICE AND WORK IN PROBATION
AUTHORITY AND IN AUTHORIZED BODIES
ON PROBATION ISSUES**

The problem of gender peculiarities of women's service and work in probation authority and in authorized bodies on probation issues is raised in the article.

Since 2015, with the adoption of the law, there has been a paradigm shift in the execution of non-custodial sentences. The main direction of work with convicts, along with supervision and control, was the implementation of social and educational work, taking into account the assessment of the risks of repeated criminal offenses. The specified circumstances influenced the partial feminization of the authorized bodies on probation issues. At the same time, the majority of probation subjects are men.

In the article, the authors presented the results of a survey of employees of the probation body and authorized bodies on probation issues from different regions of Ukraine, using an anonymous questionnaire, as well as conducting individual interviews.

The study analyzed the perception of women from among the personnel of the probation body and authorized bodies on probation issues of their own gender while implementing probation functions. The study reveals the ways in which employees of the probation authority and authorized bodies on probation issues perceive gender in their work, some aspects of the violation of the principle of gender equality in relation to women in Ukraine at the workplace are outlined. Also, a definition of the concept of gender and analyzes the main regulatory and legal documents establishing the equal rights of women and men in Ukraine and the world are provided in the article.

The purpose of the article is to investigate certain aspects of the problem of gender peculiarities of women's service and work in probation authority and in authorized bodies on probation issues.

Key words: *gender, gender equality, staff of the probation body, authorized body on probation issues, probation, subject of probation.*

References

1. Analytical information. Ukraine's Probation, available at: https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667 (accessed 30 October 2022).
2. Indicators for monitoring gender equality in Ukraine monitoring report 2021, available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/2021_IndukatorMonitor.pdf (accessed 30 October 2022).
3. "Current issues of law enforcement and its staffing", *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2021, № 2, pp. 76–84.
4. Shturkhetskyi, S. V. (2014), Gender media practices: Educational guide on gender equality and non-discrimination for students of higher educational institutions, Kyiv.
5. 30 and 1 questions about gender (2007), Moloda Cherkashchyna, Cherkasy.
6. Ukraine (2005), On ensuring equal rights and opportunities for women and men, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
7. Ukraine (2020), On the approval of the Instruction on the integration of gender approaches during the development of normative legal acts, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv.
8. Ukraine (2015), About probation, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

Мицька О. І.,

кандидат юридичних наук, начальник кафедри правової та спеціальної підготовки, Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія Академії пенітенціарної служби», м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0003-4621-8809

ІСТОРІОГРАФІЯ ШТРАФУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПЕРІОД ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Автор статті розглядає формування кримінального права через призму історичного розвитку ювенального права з урахуванням покарань майнового впливу, заснованого на державно-правових формах, фактах та явищах, які мають істотне значення і виступають як рушійна сила на етапах становлення українського суспільства. Проаналізовано основні джерела кримінального права, такі як: Судебник князя Казимира IV 1468 р., Литовські статутуи 1529, 1566, 1588 рр. Кримінальна відповідальність у ті часи наставала із семилітнього віку. Вищевказані історичні джерела встановлювали такі види майнових покарань: нав'язка, конфіскація майна, головицина. Мета цих покарань була направлена на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: *головцина, гвалт, нав'язка, конфіскація майна, неповнолітній, дорослий, майнові покарання, судебник, статут, штраф.*

Постановка проблеми. Будь-який кримінально-правовий інститут має свою історію, яка обумовлює його необхідність та своєчасність. Історія надзвичайно важлива для юридичного дослідження, оскільки ілюструє еволюцію правового феномена, його трансформацію у часі, формує уявлення про сутність та зміст. Нині кримінально-правова наука налічує безліч праць, у кожній з яких центральне місце належить ретроспективному аналізу. Отже, вітчизняне кримінальне законодавство має тривалу історію, вивчення якої є необхідним для розуміння його сучасного стану і визначення перспектив подальшого вдосконалення. Тільки на підставі накопиченого досвіду можна будувати сьогоднішній і завтрашній день. Хто не знає минулого країни, погано орієнтується в сьогоденні і сліпий перед майбутнім.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх присвятили свої роботи такі вчені: В. Бесчастний,

Н. Березовська, Є. Вечерова, Т. Гончар, С. Денисов, Т. Денисова, О. Джужа, Ю. Єгорова, О. Книженко, Н. Ковтун, В. Козирєва, А. Коновалова, Є. Назимко, Є. Письменський, Ю. Пономаренко, В. Попрас, Т. Пономарьова, М. Пузирьов, О. Северин, П. Фріс, С. Халимон, В. Шаблистий, Н. Юзікова, О. Яцун та інші.

Формулювання мети. Для досягнення мети нашого дослідження необхідно з'ясувати питання витоків і становлення кримінального законодавства в аспекті розвитку майнових покарань, зокрема штрафу та особливостей кримінально-правового впливу на неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу Період створення Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) у складі українських земель прославився в історії переходом від ранньофеодальних форм суспільного життя до початку етапу розбудови феодалізму і характерної для нього феодальної роздробленості. Інститут покарання набуває іншої мети відшкодування шкоди потерпілому на відміну від давньоруського права [1, с. 105].

Система кримінальних покарань феодального права на території сучасної України, хоч і базувалася на розвиненій правовій основі Київської Русі, проте була складною. Ця складність передусім зумовлювалася тим, що українські землі окремими частинами входили до складу Польського королівства і Великого князівства Литовського.

Важливе місце серед джерел того часу посів Судебник князя Казимира IV (1468 р.), який став одним з основних джерел права Литовського князівства. Він базувався на нормах Руської Правди, привілеях звичаєвого права. Не менш важливими нормативними актами цього періоду є Литовські статuti 1529 р., 1566 р., 1588 р., Магдебурзьке право, Саксонське Зерцало та Холмське право, а також інші польські законодавчі акти та українські звичаєві правові норми. Учена О. Северин зазначає, що згадані, а також інші нормативно-правові акти відіграли велику роль у формуванні питання кримінальної відповідальності неповнолітніх [2, с. 20]. За литовсько-польським законодавством майнові покарання мали такий вигляд: нав'язка, конфіскація майна, головщина, відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

У юридичній літературі існує думка, що суб'єктом злочину за Судебником Казимира могла бути не тільки вільна людина, а й холоп. За крадіжку, вчинену вперше, він карався штрафом, у разі відсутності майна – тілесними покараннями і тюремним ув'язненням, у разі повторного скоєння цього злочину виносилося покарання у вигляді повішення. За Судебником Казимира відповідальність наставала із семилітнього віку. Відповідно до статті Судебника покарання могло бути застосовано до дорослих дітей, під якими розуміли осіб старше семи років. Причому смертну кару до дорослих дітей не застосовували [3, с. 168]. Стаття 7 Судебника встановлює, що злодій мусить заплатити штраф, якщо його впіймано з речовим доказом факту крадіжки, якщо ж платити буде нічим, то грошовий штраф стягували з дорослих дітей і дружини за умови, що вони знали про крадіжку. Самого злодія у такому разі карали на смерть [3, с. 168].

Важливими віхами історії розвитку кримінального права були Судебники 1497 р. та 1550 р., якими встановлено сувору систему покарань, спрямовану на залякування. Ковтун Н. Я. звертає увагу на те, що майнові покарання традиційно залишалися в системі покарань, але перевагу вже віддавали смертній карі та позбавленню волі. Разом з тим у Судебниках 1497 р. та 1550 р. намітився ще більш чіткий розподіл покарань на основні й додаткові. Проте вчена критично ставиться до думки щодо застосування покарання стосовно неповнолітніх, вказуючи на те, що жодних особливостей їх застосування до неповнолітніх злочинців названі правові акти не містили, оскільки інститут особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх почав формуватися значно пізніше [4, с. 20]. Така позиція вченої видається недостатньо обґрунтованою, оскільки у світі довго існувала теорія, згідно з якою неповнолітніх розглядали як «маленьких дорослих» та до них могли застосувати ті самі покарання, як і до дорослих.

У Судебнику простежувалося передбачення станової нерівності. У ст. 62 Судебника йдеться про встановлення покарання у вигляді побиття батогами та відшкодування шкоди (1 карбованець) за переорювання межі чи знищення межових знаків у володіннях великого князя та феодалів, водночас за вчинення

такого самого злочину проти майнових прав селян встановлювали покарання у вигляді лише відшкодування шкоди. Хоча в юридичній літературі трапляються інші позиції. Майнове покарання за Судебником 1497 р. під назвою «продаж» означало грошовий штраф за злочин, що йшов на користь князя чи осіб, які здійснювали правосуддя. Розмір продажу, як правило, встановлювався на розсуд суду. Частіше за все продаж був додатковим покаранням і застосовувався у співвідношенні з торговельною чи смертною карою. Але продаж міг бути і самостійним видом покарання за злісну несплату боргу, образу словом чи ділом.

За Судебником 1550 р. грошові штрафи іменувалися «пеня». Вони могли стягуватися з посадових осіб за хабарництво і призначалися за вказівкою царя [5, с. 20]. Разом з виплатою продажу і пені винний сплачував грошову винагороду на користь потерпілого.

Як зазначає В. П. Козирєва, грошові покарання періоду Руської Правди були лише компенсацією за завданий збиток, а з XIV століття вони стали засобом обов'язкового відшкодування [6, с. 106].

Литовські статuti являли собою взірць для законодавців і задовольняли судову практику на литовських, українських та білоруських землях.

Статuti ВКЛ існували у трьох редакціях: Литовський статут 1529 р. мав назву «Старий», Литовський статут 1566 р. називався «Волинський», і Литовський статут 1588 р. отримав назву «Новий». Литовський уряд тричі здійснював кодифікацію права. Деякі дослідники трактують статuti як три послідовні редакції однієї і тієї самої пам'ятки. З цього приводу існують інші думки науковців, більшість з яких схиляються до позиції, що Литовські статuti у своїх редакціях є різними пам'ятками права.

Кримінальне право доби Литовських статутів знало різні види покарань, система покарань майнового характеру була досить складною. В окремих джерелах наводять факти про те, що майнові покарання як кримінально-правовий інститут були найпоширенішим явищем у ті часи. Як зазначає К. Марисюк, система майнових покарань не втрачає своєї актуальності і залишається дієвою [7, с. 35]. Необхідно зауважити, що застосування покарання залежало від соціального стану злочинця та потерпі-

лого. Однак до цього додається залежність міри покарання від національної належності.

У Литовських статутах найбільш поширеними були такі види майнових покарань:

- головщина;
- відшкодування збитків;
- нав'язка (грошовий штраф, який призначався за вчинення незначних злочинів – спричинення побоїв, дрібна крадіжка та ін.);
- конфіскація майна.

Учена Н. Ковтун зазначає, що Литовські статuti містили вже більш чіткий поділ покарань на основні й додаткові [4, с. 20]. За литовськими статутами покарання для дітей та підлітків були дещо пом'якшені.

Литовський статут 1529 р. за образу шляхтича встановлював покарання у виді ув'язнення, водночас за образу не шляхтича призначався штраф. За вбивство, вчинене кількома шляхтичами, кару отримували лише один з них, решта платила головщину. Головщина – штраф, що виплачувався сім'ї або родичам убитого, застосовувався як додатковий вид покарання разом з основним.

Нав'язка – грошовий штраф, який призначався за вчинення незначних злочинів: спричинення побоїв, дрібна крадіжка та ін.

Нав'язку стягували не тільки до скарбниці, а і як відшкодування заподіяної шкоди потерпілому.

Гвалт – кримінальний штраф, який стягувався на користь потерпілого. Цей вид покарання передбачався за посягання на здоров'я, свободу особи, за злочини проти власності (пограбування, знищення майна, незаконне користування чужим майном).

Перший статут не містив правових настанов щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які не досягли повноліття, зокрема і кримінального покарання у виді штрафних санкцій не містив, тобто можна припустити, що кримінально-правовий вплив на неповнолітніх здійснювався за правовими звичаями. Майнові відносини людей розглядалися як відносини людини з річчю.

Друга редакція Литовського статуту 1566 року під назвою «Волинський» передбачала смертну кару і позбавлення честі та майна для злочинця, який вчинив державну зраду, перейшо-

вши на бік ворога. За таємне навмисне вбивство, скоєне шляхтичем щодо рівного собі, закон передбачав четвертування чи посадження на палю та позбавлення честі. Крім цього, родині вбитого сплачувалася головщина у подвійному розмірі. За навмисне покалічення шляхтича на винного чекала смертна кара і нав'язка з його майна.

У Литовському статуті 1566 року було прописано, що у разі скоєння кримінального правопорушення шляхтичем, який не досяг 14-річного віку, його не притягували до відповідальності за скоєне злочиння, але спричинену шкоду мали усувати батьки або родичі з частини його маєтку, у разі відсутності грошових коштів неповнолітній шляхтич мусив бути відданий «на вислугу», поки відпрацює шкоду, завдану потерпілому. Ця норма поширювалася не тільки на шляхтичів, а й на дітей простих людей.

Згідно з постановами Литовського статуту 1588 року кримінальна відповідальність у повному обсязі наставала з досягненням 16 років. Статут констатував зміцнення економічних і політичних позицій шляхти. Водночас існували такі види покарань майнового характеру, як штраф за крадіжку, а також покарання у формі грошових стягнень (головщина), «коли б людина простого звання убила іншу людину також простого звання, не шляхтича, тоді... сторона обвинувачена смертю карається, а «головщина» з його рухомого майна за станом убитого має бути виплачена тому, кому по праву належати буде», що мали задовольнити інтереси осіб і були спрямовані на відшкодування завданої шкоди як потерпілим, так і членам їхніх сімей [1, с. 107].

Литовські статuti 1529–1588 рр. виразно підкреслювали роль штрафу та компенсації, за вбивство шляхтича рівний йому сплачував 100 коп. грошей «головщини» родині вбитого і стільки ж «вини» великому князю, тоді як «простий холоп» зазнавав смертної кари [6, с. 35].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, слід зауважити, що Литовські статuti передбачали майнові покарання у виді таких штрафних санкцій, як головщина, нав'язка і гвалт. Можна цілком погодитися із твердженням науковців, що майнові покарання могли застосовуватися і до такої категорії суб'єктів злочину, як неповнолітні. Це зумовлено насамперед тим, що в Литовсько-

польський період діяли норми звичаєвого права. Хоча поділ суб'єктів на категорії з'явився значно пізніше.

Деякі вчені вказують, що у разі вчинення майнових та корисливих злочинів винні особи зазвичай мають мету – матеріальне збагачення, тому суду в цих випадках доцільно призначати саме майнові покарання, зокрема штраф. Адже покарання має відповідати вчиненому злочину, а кращий спосіб визначити розмір покарання за злочин є той, коли саме покарання виводиться із природи злочину. У зазначених випадках застосування штрафу буде досить ефективним, оскільки в такий спосіб суд винесеним вирокком робить кримінальне правопорушення «невигідним» для самого засудженого.

Список використаних джерел

1. Історія українського права : навч. посіб. / за ред. О. О. Шевченка. Київ : Орлан, 2001. 214 с.
2. Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2009. 191 с.
3. Назимко Є. С. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : дис. д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 500 с.
4. Ковтун Н. Я. Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за Кримінальним кодексом України : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 189 с.
5. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 234 с.
6. Козирева В. П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 196 с.

Mytska O.,

Ph.D. in Law, Head of the Department of Legal and Special Training,
Territorially Separated Branch
“Kamianske Branch of the Academy of the State Penitentiary Service”,
Kamianske, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4621-8809

HISTORIOGRAPHY OF PENALTY AS A TYPE OF JUVENILE PUNISHMENT IN THE PERIOD OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

The author of the article examines the formation of criminal law, through the prism of the historical development of juvenile law, taking into account the

punishments of property influence, based on state legal forms, facts and phenomena that are of significant importance and act as a driving force at the stages of the formation of Ukrainian society.

The article examines the issue of normative legal support for the formation of criminal law during the period of creation of the Grand Duchy of Lithuania as part of the Ukrainian lands, and analyzes its main sources that were active in that period, namely: Court of Prince Casimir IV 1468, Lithuanian statutes 1529, 1566, 1588 yr.

It was investigated which criminal penalties of a property nature were in force at that time and which could be applied to juvenile offenders. Persons over the age of 16, both nobles and persons without any status, were subject to criminal liability. It has been established that Casimir's Court of Justice determined that for theft committed for the first time, the offender was punished with a fine, in case of lack of property, with corporal punishment. The Lithuanian Statute of 1529 contained norms that the punishment for insulting a nobleman was imprisonment, while at that time, insulting a non-nobleman was punishable by a fine. The Lithuanian Statute of 1566, which stipulates that in the event of a criminal offense committed by a nobleman who has not reached the age of 14, he is not held liable for committing the crime, but the damage caused must be removed by parents or relatives from part of his estate, in case of lack of funds, the minor nobleman must be surrendered. In turn, in the Lithuanian Statute of 1588, there were such types of property punishments as a fine for theft, as well as punishment in the form of monetary penalties (holovshchyna), "if a person of simple rank killed another person of simple rank.

Key words: capital punishment, rape, imposition, confiscation of property, minor, adult, property penalties, judge, statute, fine.

References

1. Shevchenko, O. O. (2001), *History of Ukrainian Law*, Orlan, Kyiv.
2. Severyn, O. O. (2009) *Application to juvenile measures of a criminal law nature, not related to deprivation of liberty* : Ph.D. in Law thesis, Zaporizhzhia.
3. Nazymko, Ye. S. (2016), *Theoretical and applied principles of formation and development of the institution of minors' punishment in criminal law of Ukraine* : abstract from Doctor of Sciences (Law) thesis, Kharkiv.
4. Kovtun, N. Ya. (2010), *Concept, system and types of additional punishments for minors under the Criminal Code of Ukraine* : Ph.D. in Law thesis, Lviv.
5. Popras, V. O. (2007), *Fine as a type of punishment under the criminal law of Ukraine*, Ph.D. in Law thesis, Kharkiv.
6. Kozyrieva, V. P. (2007) *Criminal penalties of a property nature according to the legislation of Ukraine* : Ph.D. in Law thesis, Kyiv.

ІІІ. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ

УДК 377.4

DOI 10.32755/sjcriminal.2022.02.083

Борисенко Є. В.,

начальник,

Територіально відокремлене відділення

«Хмельницька філія Академії

Державної пенітенціарної служби»,

с. Давидківці, Хмельницька обл., Україна

ORCID: 0000-0001-9414-1952;

Павленко Ю. М.,

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,

завідувач кафедри кінології,

Територіально відокремлене відділення

«Хмельницька філія Академії

Державної пенітенціарної служби»,

с. Давидківці, Хмельницька обл., Україна

ORCID: 0000-0002-4128-122X;

Бруневич В. М.,

начальник центру спеціальної підготовки,

Територіально відокремлене відділення

«Хмельницька філія Академії

Державної пенітенціарної служби»,

с. Давидківці, Хмельницька обл., Україна

ORCID: 0000-0003-2005-5685

ВЗАЄМОДІЯ HARD SKILLS ТА SOFT SKILLS У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СЛУХАЧІВ ТВВ «ХМЕЛЬНИЦЬКА ФІЛІЯ АКАДЕМІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ»

Адаптація Державної кримінально-виконавчої служби України до вимог світової пенітенціарної системи передбачає дотримання принципів законності, справедливості, демократизму, гуманізму за максимально широкого використання міжнародних стандартів. Водночас є дії, які неприпустимі для персоналу ДКВС України: провокації, поспішність в ухваленні рішень, розголошення фактів життя засудженого, бездіяльність і пасивність, байдужість

*жість. У цьому сенсі набуває особливої актуальності питання взаємодії так званих *Hard skills* та *Soft skills*, набутих слухачами за час навчання в закладі освіти. Серед персоналу ДКВС України, що проходять професійну підготовку у ТВВ «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби», прикладом *Hard skills* є навички, яких слухачі набувають під час проведення практичних занять. Зазначено, що більшість предметів навчальних курсів, крім жорстких навичок, сприяють розвитку і *Soft skills*.*

Ключові слова: *Hard skills, Soft skills, пенітенціарна служба, навички.*

Постановка проблеми. Адаптація Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України до вимог світової пенітенціарної системи передбачає дотримання принципів законності, справедливості, демократизму, гуманізму за максимально широкого використання міжнародних стандартів [1; 2; 3].

Водночас згідно з Кодексом професійної етики персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України є перелік дій, які неприпустимі для персоналу ДКВС України. Серед них: провокаційні дії, поспішність в ухваленні рішень, розголошення фактів життя засудженого, бездіяльність і пасивність, байдужість [4].

У відомчих нормативно-правових актах також зазначено, що «працівники установ зобов'язані постійно зміцнювати правопорядок в установах виконання покарань, проводити цілеспрямовану виховну роботу із засудженими; виявляти та запобігати вчиненню правопорушень з їх боку; вміло поєднувати високу вимогливість з уважним ставленням до кожного засудженого» (п. 28 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань) [5].

У цьому контексті професійні та морально-етичні аспекти формування особистісних якостей персоналу ДКВС України мають на меті досягнення самостійного прагнення індивідуума «неухильно виконувати закони України, дотримуватися норм професійної етики, гуманно ставитися до засуджених і осіб, узятих під варту» [6].

У цьому сенсі набуває особливої актуальності питання взаємодії так званих *Hard skills* та *Soft skills*, набутих слухачами за час навчання в закладі освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні науковці розробляють опитувальники, які сприяють визначенню гнучких компетентностей у осіб певних спеціальностей. Зокрема, спільні дослідження Стенфордського дослідницького інституту

та Фонду Мелона свідчать про те, що успіх осіб управлінського складу рейтингу «Fortune 500» залежить на 75 % від Soft skills і лише на 25 % від Hard skills. Згідно із зазначеними результатами робимо висновок, що вплив гнучких компетенцій на розвиток кар'єри є визначальним [7; 8; 9]. На важливість розвитку Soft skills вказують і топові бізнесмени, такі як засновник Space X Ілон Маск і основоположник компанії Ali Express Джек Ма.

Мета статті – провести аналіз взаємодії Hard skills та Soft skills у процесі підготовки осіб рядового та начальницького складу ДКВС України під час навчання в Територіально відокремленому відділенні (далі – ТВВ) «Хмельницька філія Академії ДПТС».

Виклад основного матеріалу. Залежно від співвідношення Hard skills та Soft skills розрізняють три категорії професій:

1. Професії теоретичного спрямування, де професійні знання та навички важливіші, ніж Soft skills. У цьому випадку Hard skills забезпечують успіх роботи загалом, а здатність до комунікацій не важлива.

2. Професії, що вимагають певного балансу професійних та комунікаційних навичок. У цьому випадку взаємодія з оточенням не менш важлива, ніж професійні компетенції.

3. Професії, де Soft skills посідають провідне місце: продажі, творчість, маркетинг. У цих спеціальностях уміння будувати стосунки, спілкуватися, привертати увагу, говорити, слухати гарантують загальний успіх.

Hard skills або так звані «жорсткі навички» – це знання та вміння, які необхідні для виконання певної роботи чи обіймання визначеної посади. Це професійні компетенції, які є можливість оцінити об'єктивно через те, що їх можна вивчити чи тестувати. Таким чином, для Hard skills характерні такі елементи: наявність документів про освіту, сертифікати про рівень певних знань, перелік знань і умінь, які можна перевірити та оцінити.

Soft skills – це універсальні компетенції, яким не надається належної уваги у професійно-технічній, фаховій передвищій та вищій сучасній українській школі на відміну від загальноосвітніх тенденцій. Виміряти та оцінити їх досить важко. Вияв Soft skills залежить від психологічних особливостей самої людини: типу її особистості, темпераменту, характеру. Це насамперед

здатність до командної роботи, комунікабельність, ефективність роботи у стресових умовах. М'які (гнучкі) навички – це риси характеру, знання, що ситуативно можуть бути використані у будь-якій роботі. Вони сприяють не стільки фактору становлення особистості як висококласного фахівця, скільки формуванню власної репутації та побудові кар'єри.

Вони формуються упродовж життя під впливом життєвого досвіду і виховання. Яскравим прикладом Soft skills є контроль над своїми емоціями. Одні люди вміють це досконало робити з дитинства через певний стиль виховання у сім'ї, а інших змушують навчитися з часом життєві обставини.

Найбільш необхідними у процесі роботи є такі м'які компетенції, як: відповідальність та дисциплінованість, уміння працювати в команді, лідерство, критичне мислення, креативність. Вони необхідні у всіх сферах діяльності, проте для їхнього розвитку і вияву потрібен час та терпіння.

Важливість Soft skills полягає в тому, що згідно з даними багатьох зарубіжних дослідників, ці компетенції – переваги майбутнього. З часом навіть у теоретичних предметах більш успішним стане той спеціаліст, який розуміється на командній роботі і вміє спілкуватися. Найбільша ймовірність побудови кар'єри та професійного зростання також притаманна такій особі [10; 11; 12; 13].

Існує декілька основних причин розвитку в робітників навичок Soft skills:

1. *Адаптація працівників у робочому середовищі – запорука успішного розвитку компанії.* У багатьох дослідженнях вказується, що зростання заробітної плати не збільшує задоволення від роботи. Тому науковці радять створювати в колективі атмосферу довіри, лояльності до працівників та забезпечення гнучкого графіку роботи, але зі збереженням чітких вимог до поставлених та виконуваних завдань. Для успішного розвитку компанії необхідно залишити в минулому брак атмосфери співпраці та жорстку ієрархію в колективі.

2. *Світові тенденції щораз більшого використання штучного інтелекту у всіх сферах.* З плином часу попит на технічні навички Hard skills скоротяться і навіть висококваліфіковані працівники потраплять у зону ризику. Такі Soft skills як

креативність, уміння вибудовувати стосунки зі складними особами стануть визначальними.

3. *Гарантоване підвищення цінності та ефективності діяльності компанії.* Крилата фраза «кадри вирішують все» знову набуває все більшої актуальності, оскільки світові тенденції вказують на те, що до 2030 року дефіцит спеціалістів з потрібними Soft skills буде зростати. Конкурентна перевага компанії буде залежати від ефективного пошуку кандидатів і організації розвитку гнучких навичок у працівників (насамперед комунікація, вміння керувати емоціями, емпатія).

На думку авторів статті, професії осіб рядового і начальницького складу ДКВС України, що проходять підготовку в ТВВ «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби», належать до другого класу і потребують балансу жорстких та м'яких навичок.

У нашому випадку яскравим прикладом Hard skills є навички, яких слухачі набувають під час проведення практичних занять з таких дисциплін, як «Тактико-спеціальна підготовка», «Вогнева підготовка», «Спеціальна фізична підготовка», «Строїтова підготовка» та інших. Кожна робоча програма дисципліни містить шкалу оцінювання набутих знань та вмінь, які наприкінці навчання трансформуються в результати навчання у формі комплексного заліку. Для кожного курсу існує перелік предметів, що мають бути вивчені слухачем під час опанування того чи іншого навчального плану визначеної професії. Підтвердженням отримання Hard skills у випадку професійно-технічного навчання є свідоцтво визначеного зразку.

Оцінити здібності Soft skills конкретними показниками важко, але існує дуже висока ймовірність їхнього розвитку у разі цілеспрямованої продуманої організації навчальних занять. У нашому випадку більшість предметів навчальних курсів, крім жорстких компетенцій, сприяють розвитку і м'яких навичок. Зокрема дисципліна «Тактико-спеціальна підготовка». Під час її вивчення моделюється низка службових ситуацій, які можуть виникати під час практичної роботи чи службових обов'язків. Завдання спрямовуються на пошук схованок заборонених предметів або запобігання бунту засуджених та ув'язнених. Слухачі

мають виконати завдання під дією стресових факторів. Після «програвання» такої ситуації викладач за участі слухачів проводить обговорення, аналіз діяльності та дій окремих категорій учасників події. У результаті виробляється модель найкращого вирішення певної проблеми. Під час такого практичного навчання викладач має змогу виявити особливості характеру слухача, його реакцію на певну ситуацію, здатність нестандартно мислити, знаходити оптимальне вирішення та скорегувати небажану модель його поведінки. Також викладач може мотивувати подальші правильні дії особи шляхом заохочення.

Після закінчення навчання в ТВВ «Хмельницька філія Академії ДПтС» отримані знання та навички працівники ДКВС України постійно вдосконалюють в умовах установ виконання покарань шляхом проведення щотижневої службової підготовки.

Висновки. Автономія закладів вищої освіти дозволяє варіювати в межах визначених навчальних програм курсів, тому, на нашу думку, більше насичення практичних занять слухачів завданнями, які мають на меті групове виконання поставленого завдання, забезпечить формування та розвиток гнучких навичок, що в майбутньому знайде позитивне відображення спеціаліста на робочому місці в умовах установ ДКВС.

Список використаних джерел

1. Зінченко С. А. Формування повноцінної системи підготовки пенітенціарного персоналу – головна умова практичних змін у Державній пенітенціарній службі України (створення повноцінної системи підготовки кадрів Державної пенітенціарної служби України). URL: <http://www.minjust.gov.ua/40797> (дата звернення: 05.11.2022).

2. Дука О. А., Заславська Л. В., Зінченко С. А., Копотун І. М. Порядок та умови проходження служби в Державній кримінально-виконавчій службі України (на допомогу молодому фахівцю) : навч. посіб. / за заг. ред. О. В. Лісіцкова. Київ, 2013. 213 с.

3. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія. 4-те вид., переробл. та допов. Одеса : Фенікс, 2011. 446 с.

4. Кодекс професійної етики персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України : наказ Міністерства юстиції України від 14.04.2017 р. № 1272/5. URL: <http://govua.in.ua/index.php/struktura/istoriya-2?layout=edit&id=898> (дата звернення: 05.11.2022).

5. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 05.11.2022).

6. Дука О. А. Вимоги до персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України: професійний та морально-етичний аспекти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 120–128.

7. Escola-Gaston A., Gallifa J. How to measure soft skills in the educational context: psychometric properties of the SKILLS-in-ONE questionnaire. *Studies in Educational Evaluation*. Vol. 14, September 2022. URL: <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2022.101155> (дата звернення: 05.11.2022).

8. Perpignan C., Robin V., Girard P. French education system organization from secondary school to university to prepare future engineers to sustainable development and eco-design. *Research into Design for Communities*. 2017. № 2. P. 373–384.

9. Felgueiras M. C., Rocha J. S., Caetano N. Engineering education towards sustainability. *Energy Procedia: 4th International Conference on Energy and Environment*. 2017. P. 414–417. URL: <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2017.10.266> (дата звернення: 05.11.2022).

10. Perpignan C., Robin V., Eynard B. From ecodesign to dfs in engineering education. *Proceedings of the 20th International Conference on Engineering and Product Design Education*. 2018. P. 622–627.

11. Girin J. L'analyse empirique des situations de gestion: éléments de théorie et de méthode. *Épistémologies et sciences de gestion, Economica*. 1990. P. 141–182.

12. Mulnet D., Majou G., Fortin E., Leroy C. Guide compétences développement durable & responsabilité sociétale. 2016. URL: <https://www.iddlab.org/data/sources/users/1215/docs/guide-de-compences-ddrs092016.pdf> (дата звернення: 05.11.2022).

13. Engineering education and the development of competencies for sustainability / Quelhas O. L. G., Lima G. B. A., Ludolf N. V.-E. and others. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2019. Vol. 20. № 4. P. 614–629. URL: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-07-2018-0125> (дата звернення: 05.11.2022).

Borysenko Ye.,

Head, Territorially Separated Branch
"Khmelnyskyi branch of the Academy of the State
Penitentiary Service",
Davydkivtsi, Khmelnytskyi region, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9414-1952;

Pavlenko Yu.,

Ph.D. in Agriculture, Associate Professor,
Head of the Department of Cynology,
Territorially Separated Branch
"Khmelnyskyi branch of the Academy of the State
Penitentiary Service",
Davydkivtsi, Khmelnytskyi region, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4128-122X;

Brunevych V.,

Head of the Center of Special Education,
Territorially Separated Branch
"Khmelnyskyi branch of the Academy of the State
Penitentiary Service",
Davydkivtsi, Khmelnytskyi region, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2005-5685

**THE INTERACTION OF HARD SKILLS AND SOFT SKILLS
IN THE PROCESS OF FORMING THE PROFESSIONAL
COMPETENCES OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS
OF THE TERRITORIALLY SEPARATED DEPARTMENT
“KHMELNYTSKYI BRANCH OF THE ACADEMY
OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE”**

The adaptation of the penitentiary service of Ukraine to the requirements of the world penitentiary system involves compliance with the principles of legality, justice, democracy, and humanism with the widest possible use of international standards. At the same time, there are actions that are unacceptable for the staff of the State Criminal Enforcement Service: provocations, haste in making decisions, disclosing the facts of the convict's life, inaction and passivity, indifference. In this sense, the issue of the interaction of the so-called Hard skills and Soft skills, acquired by students during their studies at an educational institution becomes especially relevant. Among the personnel of the State Criminal and Executive Service undergoing training in the territorially Separated Branch "Khmelnitskyi branch of the Academy of the State Penitentiary Service", an example of hard skills is the skills that trainees acquire at the practical classes. It should be noted that, in addition to hard skills, most subjects of training courses contribute to the development of soft skills as well. For example, the discipline "Tactical and Special

Training". During its studying, a number of official situations that may arise during practical work or official duties are simulated. The tasks are aimed at finding hiding places of prohibited items or preventing the rebellion of convicts and prisoners. After "playing" this situation, the teacher, with the participation of the students, conducts a discussion and analysis of the activities and actions of individual categories of event participants. As a result, a model of the best solution to a certain problem is produced. During such practical training, the teacher is able to identify the characteristics of the listener's character, his reaction to a certain situation, the ability to think outside the box and find the optimal way out, and to correct an undesirable model of his behavior. Also, the teacher can motivate further correct actions of the person by means of encouragement.

After graduating from the territorially separated branch of the Khmelnytsky branch of the Academy of the State Penitentiary Service, the employees of the State Penitentiary Service constantly improve the acquired knowledge and skills in the conditions of penal institutions by conducting weekly training. The autonomy of higher education institutions allows for variations within the defined curriculum of courses, therefore, the saturation of practical classes of students with tasks aimed at group performance of the assigned task will ensure the formation and development of flexible skills, which in the future will find a positive reflection of the specialist at the workplace in the conditions of the institutions of the State Penitentiary services.

Key words: *Hard skills, Soft skills, Penitentiary Service.*

References

1. Zinchenko, S. A. *Formation of a full-fledged system of training of penitentiary personnel – the main condition of practical changes in the State Penitentiary Service of Ukraine (creation of a full-fledged system of training of personnel of the State Penitentiary Service of Ukraine)*, available at: www.minjust.gov.ua/40797 (accessed 05 November 2022).

2. Duka, O. A., Zaslavska, L. V., Zinchenko, S. A. & Kopotun, I. M. (2013), *Procedure and conditions of service in the State Criminal Enforcement Service of Ukraine (to help a young specialist)* : study manual / in general ed. O. V. Lisitskov, Penitentiary Service of Ukraine, Kyiv.

3. Yahunov, D. V. (2011), *Penitentiary system of Ukraine: historical development, modern problems and prospects for reform* : monograph, Phoenix, Odesa.

4. Ukraine (2017), *Code of professional ethics of the staff of the State Criminal and Executive Service of Ukraine* : order of the Ministry of Justice of Ukraine, available at: <http://govua.in.ua/index.php/struktura/istoriya-2?layout=edit&id=898> (accessed 05 November 2022).

5. Ukraine (2018), *On the approval of the Rules of Internal Procedure of Penitentiary Institutions* : order of the Ministry of Justice of Ukraine,

available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (accessed 05 November 2022).

6. Duka, O. A. (2015), "Requirements for the personnel of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine: professional and moral and ethical aspects", *Legal psychology*, № 1, pp. 120–128.

7. Escola-Gaston, A. & Gallifa, J. (2022), "How to measure soft skills in the educational context: psychometric properties of the SKILLS-in-ONE questionnaire", *Studies in Educational Evaluation*, Vol. 14, available at: <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2022.101155> (accessed 05 November 2022).

8. Perpignan, C., Robin, V. & Girard, P. (2017), "French education system organization from secondary school to university to prepare future engineers to sustainable development and eco-design", *Research into Design for Communities*, № 2, pp. 373–384.

9. Felgueiras, M. C., Rocha, J. S. & Caetano, N. (2017), "Engineering education towards sustainability", *Energy Procedia: 4th International Conference on Energy and Environment*, pp. 414–417, available at: <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2017.10.266> (accessed 05 November 2022).

10. Perpignan, C., Robin, V. & Eynard, B. (2018), "From ecodesign to dfs in engineering education", *Proceedings of the 20th International Conference on Engineering and Product Design Education*, pp. 622–627.

11. Girin, J. (1990), "L'analyse empirique des situations de gestion: éléments de théorie et de méthode", *Épistémologies et sciences de gestion, Economica*, pp. 141–182.

12. Mulnet, D., Majou, G., Fortin, E. & Leroy, C. (2016), *Guide compétences développement durable & responsabilité sociétale*, available at: <https://www.iddlab.org/data/sources/users/1215/docs/guide-de-compences-ddrs092016.pdf> (accessed 05 November 2022).

13. Quelhas, O. L. G., Lima, G. B. A., Ludolf, N. V.-E. et al. (2019), "Engineering education and the development of competencies for sustainability", *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 20, № 4, pp. 614–629, available at: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-07-2018-0125> (accessed 05 November 2022).

IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК

УДК 343.102:355.012(477)

DOI 10.32755/sjcriminal.2022.02.093

Карелін В. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
викладач кафедри правового забезпечення
військового факультету фінансів і права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-6271-2447;

Прохоров К. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінальних розслідувань,
Навчально-науковий інститут економічної безпеки
та митної справи, Державний податковий університет,
м. Ірпінь, Україна

ORCID: 0000-0003-0653-0806

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ДЕРЖАВНИМ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ТА МАЙБУТНЬОЮ ВІЙСЬКОВОЮ ПОЛІЦІЄЮ

У статті розглянуто основні аспекти особливостей розслідувань військових кримінальних правопорушень Державним бюро розслідувань. Обґрунтовано необхідність передбачити здійснення слідчими Державного бюро розслідувань досудового розслідування військових злочинів та злочинів у воєнній сфері, вчинених командирами військових частин, керівниками підприємств, установ та організацій, які віднесені до відання Міністерства оборони України, Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, військовослужбовцями старшого або вищого офіцерського складу, державними службовцями Збройних Сил України та інших військових формувань, посади яких віднесені до категорій «А» та «Б», а також вчинені військовослужбовцями військових правоохоронних органів.

Доведено, що Військова поліція повинна мати повноваження здійснення досудового розслідування у формі дізнання кримінальних проступків, учинених військовослужбовцями, державними службовцями військових формувань.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, Військова поліція, Військова служба правопорядку Збройних Сил України, військові кримінальні правопорушення, НАТО, військова кримінальна юстиція.

Постановка проблеми. На всіх етапах розвитку України система розслідування кримінальних правопорушень була одним з атрибутів забезпечення законності в державі. Серед цього не є винятком і система розслідувань військових кримінальних правопорушень у Збройних Силах України (далі – ЗС України). В умовах воєнної агресії Російської Федерації щодо України та інтеграції нашої держави в НАТО це питання набуває більш вагомого характеру. Слід зазначити, що на сьогодні нагальною є потреба в реформуванні такого основного військового правоохоронного органу, як Військова служба правопорядку Збройних Сил України (далі – ВСП ЗС України), що не відповідає сучасним стандартам НАТО, членом якою Україна планує стати в найближчому майбутньому, в нову Військову поліцію (далі – ВП), яка разом з Державним бюро розслідувань (далі – ДБР) здійснюватиме розслідування військових кримінальних правопорушень. Зважаючи на вищезазначене, проведемо огляд діяльності ДБР та ВП, яка буде створена в найближчому майбутньому на базі вже існуючої ВСП ЗС України, як основних суб'єктів розслідування військових кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням проблем діяльності ДБР свого часу працювали такі вчені: Ю. Баулін, В. Боднар, О. Бусол, В. Василевич, В. Глушков, В. Голіна, О. Джужа, О. Житний, А. Закалюк, О. Кальман, В. Козленко, О. Костенко, О. Кулик, О. Литвинов, М. Мельник, А. Савченко, В. Шакур та ін.

Натомість теоретико-правовою основою дослідження проблем діяльності ВП стали праці: П. Богуцького, Б. Бабіна, О. Волкова, С. Дячука, О. Зархіна, М. Карпенка, М. Кравчука, А. Куліш, В. Ліпкана, А. Матіуса, О. Медведька, М. Мельника, В. Німченка, С. Полякова, Б. Ринажевського, С. Стеценка, М. Туркота, М. Хавронюка, В. Шамрая, В. Шевченка, В. Щербатих та ін.

Мета статті. На основі аналізу результатів теоретичних і галузевих досліджень, що стосуються діяльності ДБР та майбутньої ВП як суб'єктів розслідування військових кримінальних правопорушень, аргументувати створення цього органу в Україні.

Виклад основного матеріалу. За часів президентства Віктора Януковича систему військової кримінальної юстиції швидко зруйнували, ліквідувавши 2010 року військові суди, а в 2012-му –

військові прокуратури. Тоді був мир, і це відбулося майже непомітно для широкого загалу. Вісім років в Україні триває війна, і за цей час ефективна система військової кримінальної юстиції так і не створена.

Коли 2014 року стало гаряче на Сході і в зоні бойових дій виявився правовий вакуум, терміново, в рекордні строки законодавчо відновили військову прокуратуру. Але ще тоді фахівці розуміли, що це тимчасовий захід і військова прокуратура згідно з ухваленим 2012 року новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) матиме право досудового розслідування лише до листопада 2017 року. Тому вже через рік законодавець почав думати, на який орган слід покласти розслідування військових кримінальних правопорушень, коли цього права буде позбавлено військову прокуратуру.

З урахуванням досвіду війни у 2014–2015 роках стало зрозумілим, що поліція, на яку згідно з КПК України 2012 року планувалось покласти їх розслідування, цього не подужає. Тому цю функцію вирішили покласти на ДБР, закон про яке саме тоді розглядали у Верховній Раді України [1].

Ця функція взагалі не вписувалась у первинну концепцію нового органу, призначенням якого було розслідування службових кримінальних правопорушень вищої ланки чиновників, суддів і правоохоронців. Проте розслідування військових кримінальних правопорушень буквально «впхали» у Закон України «Про Державне бюро розслідувань» перед останнім читанням [1].

Слід зазначити, що ДБР є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції [2].

Тепер лівова частина кримінальних проваджень, розслідуваних ДБР, припадає на військові кримінальні правопорушення. Ця категорія кримінальних правопорушень охоплює значну кількість статей Кримінального кодексу України (далі – КК України) – від самовільного залишення військової служби до недбалого ставлення до військової служби, наслідки якого можуть бути найрізноманітніші. За даними офіційної статистики, у 2019 році обліковано 3 616 військових кримінальних правопорушень, у 2020

році – 4 055, з яких до тяжких злочинів належить 3 546 правопорушень (трохи більше 87 %) [3].

Показником роботи слідчих ДБР передовсім є кількість завершених кримінальних проваджень з направленням обвинувального акта до суду. Протягом 2020–2021 років слідчі ДБР направили до суду обвинувальних актів за такими статтями КК України: 28 військовослужбовців за обвинуваченням у порушенні порядку підлеглості (ст. 402–405 КК України); 42 військовослужбовці за обвинуваченням у порушенні статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України); 72 військовослужбовці за обвинуваченням у знищенні, пошкодженні або втраті військового майна (ст. 411–413 КК України); 38 військовослужбовців за обвинуваченням у викраденні, привласненні, вимаганні військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодінні ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України), з яких: 4 військовослужбовці за обвинуваченням у заволодінні зброєю та боєприпасами; 14 військовослужбовців за обвинуваченням у заволодінні шляхом зловживання службовим становищем; 30 військовослужбовців за обвинуваченням у недбалому ставленні до служби (ст. 425 КК України); 22 військовослужбовці за обвинуваченням у порушенні правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК України); 18 військовослужбовців за обвинуваченням у перевищенні службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України); 15 військовослужбовців за обвинуваченням у порушенні правил поведіння зі зброєю, а також з речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України) [3].

Слід також зазначити, що на сьогодні існуюча ВСП ЗС України не має права проводити досудове слідство. Саме тому був розроблений проект Закону про Військову поліцію, в якому передбачено можливість надання права на проведення досудового слідства цьому майбутньому органу. За словами розробників зазначеного законопроекту, нині, якщо загинув військовий, усі

«відходять та чекають на прибуття органів правопорядку, зокрема Міністерства внутрішніх справ, щоб вони саме проводили розслідування, проводили досудове слідство». При цьому втрачається багато часу. І це одна з причин, чому імена загиблих захисників суспільство дізнається іноді із затримкою [4].

Проект Закону надасть ВП змогу проводити досудове розслідування кримінальних правопорушень, що значно покращить стан підтримання правопорядку. Плюс вона буде підтримувати правопорядок серед військовослужбовців ЗС України та Державної спеціальної служби транспорту (далі – ДССТ), військовозобов'язаних і резервістів під час проходження ними зборів. Створення ВП сприятиме зменшенню кількості правопорушень (злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, втрат військового майна, дорожньо-транспортних пригод за участю військових транспортних засобів та інших), позитивно вплине на бойову готовність ЗС України та ДССТ, підвищить їхню спроможність виконувати визначені завдання, адже ВП за стандартами НАТО має бути повноцінним правоохоронним органом, який матиме весь необхідний інструментарій для боротьби з військовими злочинами та забезпечення правопорядку у військовому відомстві. Створення ВП пропонується здійснити із впровадженням досвіду армій провідних держав Європи та світу. Адже в більшості з них правоохоронні органи з військовим статусом (військова поліція, жандармерія тощо) функціонують у структурі збройних сил [5].

Для забезпечення створення ВП вийшов Указ Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 8 листопада 2019 року № 837/2019. У підпункті «б» пункту 11 Указу передбачена розробка та внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту щодо утворення в системі Міністерства оборони України ВП як правоохоронного органу [6].

На виконання цього Указу Міністерством оборони України підготовлено проект Закону України «Про Військову поліцію», положеннями якого передбачено створення слідчих підрозділів. Вказаним законопроектом планується внести зміни до ст. 216 КПК України щодо підслідності кримінальних правопорушень слідчим Військової поліції. Проте аналіз запропонованих змін

дозволяє зробити висновок про порушення такого принципу законотворчості як правова визначеність. Зокрема, пропонується викласти пункт 3 частини четвертої статті 216 КПК України в такій редакції: «проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), крім злочинів, передбачених статтею 422 КК України, та випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності інших органів досудового розслідування» [6].

Крім цього, автори законопроекту вважають за необхідне доповнити статтю 216 КПК України таким змістом: «Слідчі Військової поліції здійснюють досудове розслідування злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), вчинених військовослужбовцями Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, військовозобов'язаними під час проходження навчальних (або перевірочних) та спеціальних зборів і резервістів під час проходження підготовки та зборів у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту, крім злочинів, вчинених військовослужбовцями, які мають військові звання або обіймають військові посади вищого офіцерського складу, злочинів, передбачених статтею 422 КК України, та правопорушень, вчинених особами, зазначеними в пункті 1 частини четвертої та частині п'ятій цієї статті, розслідування яких віднесено до підслідності інших органів досудового розслідування» [6].

Однак є низка обставин, які змушують законодавця замислитися. Зокрема, стаття 17 Конституції України чітко визначає, що військові формування, на відміну від поліцейських органів, не можуть бути використані для обмеження прав і свобод людини [7].

Виходить, що права військовослужбовців не можуть обмежуватись іншими військовослужбовцями, а лише особами, які виконують поліцейські функції. Тобто, якщо ВП хочуть надати слідчі функції, вона не може складатися з військовослужбовців – це мають бути або державні службовці, або інші фахівці з відповідною підготовкою. А це багато в чому підриває саму ідею військового слідчого органу. Хоча приклад Швейцарії показує, що можливий і такий варіант [7].

Нині ВП (Military Police) існує в більшості європейських країн, а також у США й Канаді. Зокрема, ВП США налічує понад 30 тисяч осіб за загальної чисельності американської армії в 1 млн осіб (3 % від чисельності армії). Служба підтримує дисципліну серед військовослужбовців, веде розслідування військових злочинів, а також бере участь у проведенні антитерористичних заходів [7].

Схожі риси має система військової юстиції Канади. ВП забезпечує підтримання правопорядку у Збройних Силах Канади та розслідування вчинених військовослужбовцями правопорушень. Кількість військових поліцейських становить 2 % від загальної кількості військовослужбовців. Органи ВП діють автономно від військового командування і підпорядковуються начальнику ВП Збройних Сил Канади [8].

Цікавим є також дослід побудови ВП у Великій Британії, де функціонує поліція Міністерства оборони, а також ВП видів збройних сил. Основні обов'язки поліції Міністерства оборони полягають у забезпеченні воєнної безпеки і протидії тероризму в певних зонах підвищеного ризику, а також у поліцейській службі в формі й обмежених слідчих діях щодо майна, персоналу та об'єктів Міністерства оборони на всій території Великої Британії. Поліція Міністерства оборони здійснює охорону громадського порядку щодо військовослужбовців і цивільного персоналу Збройних Сил, патрулювання військових об'єктів, проведення слідчих і розшукових заходів на території військових об'єктів, затримання і допит підозрілих осіб, інспектування військового автотранспорту та ін. Поліція Міністерства оборони організована за територіальним принципом і має своїх представників у кожному військовому гарнізоні [9]. Своєю чергою ВП видів збройних сил підпорядкована управлінню ВП, організаційно входить до складу апарату постійного заступника міністра оборони. Юрисдикція ВП видів збройних сил поширюється тільки на військовослужбовців. Персонал ВП іноді має повноваження давати законні вказівки цивільним особам, які перебувають на території Міністерства оборони. Це може містити право регулювати рух транспортних засобів і пішоходів, забороняти або обмежувати доступ чи вказувати цивільним осо-

бам залишати військові землі. Вона організаційно складається з рот чисельністю по 100 військовослужбовців. Такі роти є в кожному військовому окрузі, з'єднанні та окремії військовій частині. У воєнний час ВП виконує завдання ведення радіаційної і хімічної розвідки тилових районів, охорони й супроводу військовополонених, а також пошуку військових підрозділів і окремих військовослужбовців, що втратили зв'язок і відбилися від основних сил [9].

Чисельність особового складу ВП у Німеччині становить близько 4,5 тисячі осіб за чисельності армії в 325 тисяч осіб (1,4 % від чисельності армії). Вона охороняє військові об'єкти, органи управління, забезпечує безпеку транспортних перевезень і підтримує дисципліну у військових формуваннях [7].

Що стосується ВП Швейцарії, то вона комплектується з поліцейських, які проходять строкову військову службу. Функції в неї ті самі, що й у поліції взагалі – вона має право затримати людину на 12 годин, а далі суд має ухвалити рішення щодо подальшого утримання під вартою. Але дисциплінарні стягнення, до яких належить і короткострокове взяття під варту, накладаються командирами військових підрозділів. Проте варто зауважити, що у Швейцарії працюють військові суди та військова прокуратура і всі злочини, вчинені військовослужбовцями, підлягають їхній юрисдикції. Також у Швейцарії діє Військовий кодекс [7].

ВП (жандармерія) – це окремії спеціалізований правоохоронний орган, який входить до складу Збройних Сил Республіки Польща. ВП діє на основі Закону від 24 серпня 2001 року «Про Військову поліцію та військові правоохоронні органи», який визначає сферу діяльності й організацію, а також права та обов'язки військовослужбовців ВП. Найважливіші завдання ВП, визначені законодавцем, стосуються забезпечення дотримання військової дисципліни, охорони громадського порядку в місцях розташування військових об'єктів та військових частин, у громадських місцях, а також захист життя і здоров'я людей та військового майна від протиправних посягань. Крім того, ВП відповідає за розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень серед військовослужбовців і цивільного персоналу Збройних Сил включно з фіскальними правопорушеннями. Очолює ВП головний комендант ВП, який підпорядковується

безпосередньо міністру національної оборони. До складу ВП входять: штаб ВП, територіальні відділи ВП, спеціальні підрозділи ВП, а також слідчі, профілактичні та інші підрозділи. Отже, у Республіці Польща створена повноцінна система військової юстиції, яка функціонує в мирний час і готова до виконання завдань за призначенням під час воєнного стану, надзвичайних ситуацій, участі військ у міжнародних миротворчих операціях тощо, що неодмінно сприяє належному підтриманню правопорядку у Збройних Силах цієї країни [10].

Одним з елементів військової юстиції Республіки Болгарії є ВП, яка входить до складу Збройних Сил цієї країни, функціонує при міністрі оборони та в підрозділах болгарської армії.

ВП здійснює контроль за дотриманням військовослужбовцями громадського порядку та військової дисципліни; здійснює безпекову діяльність щодо запобігання, перехоплення й захисту від незаконних посягань людей, предметів, майна, озброєння, техніки та військових заходів; контроль за використанням військових транспортних засобів; забезпечення і контроль за дотриманням встановленого режиму доступу при в'їзді та виїзді з охоронюваних об'єктів Міністерства оборони, структур, що перебувають у безпосередньому підпорядкуванні міністра оборони та болгарської армії, внутрішнього порядку в них; спільно або у співпраці з Міністерством внутрішніх справ або Державним агентством з питань національної безпеки в межах їхньої компетенції здійснює охорону об'єктів, виявлення, припинення та запобігання терористичних актів, розповсюдження зброї масового знищення та незаконний обіг зброї; затримання винних у вчиненні злочинів осіб та звільнення заручників [11].

Задля забезпечення законності та правопорядку ВП самостійно або у співпраці з іншими службами безпеки і громадського порядку виконує оперативно-розшукову та антитерористичну діяльність; діяльність із запобігання, розслідування та розкриття злочинів загального характеру й поліцейський облік осіб; інформаційну діяльність; діяльність з безпеки та контролю; розслідування авіаційних аварій та інцидентів з військовою авіацією; контроль за дотриманням правил дорожнього руху і технічним станом військових транспортних засобів, а також ре-

алізовує відповідні повноваження, що стосуються іноземних військовослужбовців або військових формувань, їхніх баз і транспортних засобів на території Республіки Болгарія, наскільки це передбачено та не суперечить міжнародним договорам [11].

Висновки. На сьогодні у зв'язку з можливістю створення ВП в Україні слід ухвалити зміни до КК України, якими передбачити віднесення окремих складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 402, 403, 405, 406, 407, 408, 409 тощо, до кримінальних проступків; визначити за ВП повноваження здійснення досудового розслідування у формі дізнання кримінальних проступків, учинених військовослужбовцями, державними службовцями військових формувань, а за ДБР – залишити повноваження з розслідування військових злочинів та злочинів у военній сфері (до останніх належать різноманітні посягання у воєнно-промисловому комплексі); віднести до підслідності ВП окремі склади кримінальних правопорушень, крім ст. 422 КК України, вчинені військовослужбовцями рядового, сержантського й молодшого офіцерського складу та державними службовцями військових формувань, посади яких належать до категорії «В» [6].

Водночас необхідно передбачити здійснення слідчими ДБР досудового розслідування військових злочинів та злочинів у воєнній сфері, вчинених командирами військових частин, керівниками підприємств, установ та організацій, які віднесені до відання Міністерства оборони України, Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, військовослужбовцями старшого або вищого офіцерського складу, державними службовцями Збройних Сил України та інших військових формувань, посади яких віднесені до категорій «А» та «Б», а також вчинені військовослужбовцями військових правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Хто розслідуватиме злочини у військах. URL: [https:// resonance.ua/khto-rozsliduvati-me-zlochiny-u-viyska/](https://resonance.ua/khto-rozsliduvati-me-zlochiny-u-viyska/) (дата звернення: 25.10.2022).
2. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

3. Розслідування ДБР військових злочинів за 2020–2021 роки. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/03/rozsliduvannya-dbr-vijskovykh-zlochyniv-za-2020-2021-roky/> (дата звернення: 25.10.2022).

4. Таран виступає за створення військової поліції. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3195340-taran-vistupae-za-stvorennnavijskovoi-policii.html> (дата звернення: 25.10.2022).

5. Військова поліція замість ВСП. У чому різниця? URL: <https://www.armyfm.com.ua/vijskova-policiya-zamist-vsp.-v-chomurizniciya-/> (дата звернення: 25.10.2022).

6. Модель розмежування підслідності військових злочинів – позиції ДБР. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/171579-model-rozmezhuвання-pidslidnosti-viyskovikh-zlochyniv-propozitsiyi-dbr> (дата звернення: 25.10.2022).

7. Military Police (MP) в Україні: навіщо вона потрібна і чому її досі немає. URL: <https://milnavigator.com.ua/military-police-mp-vukraini-navishchovona-potribna-i-chomu-ii-dosi-nemaie/> (дата звернення: 25.10.2022).

8. Korniienko D., Byzova A., Skrynkovskyy R. Experience of Members of the International Association of Gendarmeries and Police Forces with Military Status (FIEP) in Performing Military Police Functions. *Traektorія Nauki = Path of Science. Section «Law and Security»*. 2021. Vol. 7. No 1. P. 4010–4016.

9. The British Army (2020). The Royal Military Police. Retrieved from <https://www.army.mod.uk/who-we-are/corps-regiments-and-units/adjutant-generalscorps/provost/royal-military-police> (дата звернення: 25.10.2022).

10. Організація правоохоронної діяльності у сфері оборони: досвід республіки Польща для України. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/04/27/organizacziya-pravoohoronnoyi-diyalnosti-u-sferi-oborony-dosvid-respubliky-polshha-dlya-ukrayiny/> (дата звернення: 25.10.2022).

11. Луців М. Військова юстиція: Болгарія і Україна / Портал «Українське право». URL: https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/guidance_vpzhr.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=298078 (дата звернення: 25.10.2022).

Karelin V.,

Doctor of Sciences (Law), Teacher of the Department of Legal Support
of the Military Faculty of Finance and Law,
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6271-2447;

Prokhorov K.,

PhD in Law,
Associate Professor of the Department of Criminal Investigations,
Educational and Scientific Institute of Economic Security and Customs
Affairs of the State Tax University,
Irpin, Ukraine

ORCID: 0000-0003-0653-0806

IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTE FOR THE INVESTIGATION OF MILITARY CRIMINAL OFFENSES BY THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS AND THE FUTURE MILITARY POLICE

At all stages of Ukraine's development, the system of investigation of criminal offenses was one of the attributes of ensuring the rule of law in the state. Among this, the system of investigations of military criminal offenses in the Armed Forces of Ukraine (hereinafter - the AF of Ukraine) is not an exception. It should be noted that there is an urgent need to reform such a major military law enforcement agency as the Military Law Enforcement Service of the AF of Ukraine, which does not meet modern NATO standards, the member of which Ukraine plans to become in the nearest future, into a new Military Police that will investigate military criminal offenses together with the State Bureau of Investigations.

To this date, in connection with the possibility of creating a Military Police in Ukraine we should: adopt amendments to the Criminal Code of Ukraine, which provide for the classification of certain crimes under Articles 402, 403, 405, 406, 407, 408, 409, etc., to criminal offenses; to determine the powers of the Military Police to conduct a pre-trial investigation in the form of investigation of criminal offenses committed by servicemen, civil servants of military formations, and to leave the powers to investigate war crimes and crimes in the military sphere (the latter include various encroachments on the military-industrial complex) for the State Bureau of Investigations; to refer to the jurisdiction of the Military Police certain components of criminal offenses, in addition to Article 422 of the Criminal Code of Ukraine, committed by servicemen, sergeants and junior officers, and civil servants of military formations, whose positions belong to "B" category.

Key words: State Bureau of Investigation, Military Police, Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine, military criminal offenses, NATO, military criminal justice.

References

1. Ukraine (2019), Who will investigate crimes in the military, available at: <https://resonance.ua/khto-rozsliduvatime-zlochyni-u-viyska/> (accessed 25 Oct.2022).
2. Ukraine (2015), *On the State Bureau of Investigations* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (accessed 25 October 2022).
3. Ukraine (2021), Investigation of war crimes by the State Bureau of Investigations dated 2020–2021, available at: <https://armyinform.com.ua/2021/03/rozsliduvannya-dbr-vijskovyhzlochyniv-za-2020-2021-roky/> (accessed 25 October 2022).
4. Ukraine (2021), Taran advocates the creation of a military police, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3195340-taran-vistupaeza-stvorennia-vijskovoi-policii.html> (accessed 25 October 2022).
5. Ukraine (2020), Military Police instead of the Military Law Enforcement Service of Ukraine, What is the difference? available at: <https://www.armyfm.com.ua/vijskova-policiya-zamist-vsp.-v-chomuriznicya/> (accessed 25 October 2022).
6. Ukraine (2020), Model of delimitation of investigation of war crimes – proposals of the State Bureau of Investigations, available at: <https://sud.ua/ru/news/publication/171579-model-rozmezhuвання-pidslidnostiviykovikh-zlochyniv-propozitsiyi-dbr> (accessed 25 October 2022).
7. Ukraine (2021), Military Police (MP) in Ukraine: Why is it necessary and why it is still missing, available at: <https://milnavigator.com.ua/military-police-mp-v-ukraini-navishcho-vonapotribna-i-chomu-ii-dosi-nemaie/> (accessed 25 October 2022).
8. Korniienko, D., Buzova, A. and Skrynkovskyi, R. (2021), Experience of Members of the International Association of Gendarmeries and Police Forces with Military Status (FIEP) in Performing Military Police Functions, *Traektorîa Nauki = Path of Science. Section “Law and Security”*, Vol. 7, No 1, pp. 4010–4016.
9. The British Army (2020), The Royal Military Police, available at: <https://www.army.mod.uk/who-we-are/corps-regiments-and-units/adjutant-generalscorps/provost/royal-military-police>.
10. Ukraine (2021), Organization of law enforcement activities in the field of defense: the experience of the Republic of Poland for Ukraine, available at: <https://armyinform.com.ua/2021/04/27/organizacziya-pravoohoronnoyidiyalnosti-u-sferi-oborony-dosvid-respubliky-polshha-dlya-ukrayiny/> (accessed 25 Oct. 2022).
11. Lutsiv, M. (2021), Military justice : Bulgaria and Ukraine, *Portal “Ukrainian law”*, available at: https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/guidance_vpzhr.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=298078 (accessed 25 October 2022).

Матвійчук В. П.,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри кінології,
Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія
Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0002-5890-8383;

Доменюк А. М.,

старший викладач кафедри кінології,
Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія
Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0002-1569-3108;

Бартенєва Л. С.,

старший викладач кафедри кінології,
Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія
Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0003-2579-9384

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті запропоновано шляхи реформування кінологічної служби відповідно до положень Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року. Внесено на розгляд та обговорення пропозиції змін до організаційної структури кінологічної служби Державної кримінально-виконавчої служби України в цілому та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів зокрема, а саме щодо створення кінологічного відділу. Надано пропозиції до завдань, які повинен вирішувати кінологічний відділ. Висвітлено функціональні обов'язки посадових осіб слідчих ізоляторів та установ виконання покарань з кінологічних питань. Рекомендовано шляхи вирішення найбільш проблемних питань, від яких залежить якість кінологічного забезпечення, та запропоновано питання, на яких пропонується зосередити основні зусилля служби у 2023 році.

Ключові слова: кінологічна служба, кінологічне забезпечення, кінологічний відділ, кінологічна команда, старший інспектор з кінології, молодший інспектор-кінолог, службовий собака.

Постановка проблеми. У Стратегії реформування пенітенціарної системи (далі – Стратегії) до 2026 року

зазначено, що у визначений період необхідно забезпечити формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу пенітенціарної системи [1].

Зазначене змушує керівний склад Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС) до пошуку нових, адекватних реаліям часу, науково обґрунтованих форм і методів підготовки персоналу до професійної діяльності з урахуванням визначених перед відомством завдань.

З метою створення ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу відомства науково-педагогічним складом кафедри кінології на основі аналізу стану кінологічного забезпечення підрозділів системи виконання покарань, запропоновано вдосконалення кінологічної служби, яка б змогла відповідати зазначеним у керівних документах вимогам та виконувати ті завдання, які поставлені перед нею. Відповідно до положень Стратегії пропонуємо створити організаційну структуру кінологічної служби та розглянути запропоновані авторами статті завдання зазначеному підрозділу і пропозиції щодо обов'язків посадових осіб установ виконання покарань та слідчих ізоляторів (далі – установ) з питань кінологічного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дозволяє зробити висновок про те, що внаслідок існуючої специфіки службової діяльності установ, вдосконалення форм і способів виконання завдань за призначенням могло б дозволити більш ефективно використовувати можливості наявних сил та засобів. Показники службової діяльності відомств сектору безпеки та оборони і державних установ, зокрема у прикордонному відомстві [2; 3; 4] показують достатньо високу результативність використання кінологічних команд, об'єднаних у відділ. Це дає можливість кінологам зосередитись виключно на виконанні безпосередньо завдань підтримання кінологічного забезпечення на рівні постійної готовності кінологічних команд до виконання завдань за призначенням. На невідповідності організаційної структури кінологічних підрозділів потребам окремих служб зазначає В. С. Селюков, який провів ґрунтовний аналіз стану кінологічного забезпечення складових сектору безпеки та оборони і перспектив удосконалення законодавства у сфері

кінологічної діяльності в Україні, в тому числі і ДКВС [5; 6]. На сьогодні постає питання вивчення можливостей створення кінологічного відділу як нового структурного підрозділу у складі установ.

Формулювання мети. Метою статті є обґрунтування необхідності створення кінологічного відділу як нового структурного підрозділу у складі установ.

Виклад основного матеріалу. В контексті завдань Стратегії автори пропонують такі складові реформування кінологічної служби:

- проведення структурних та організаційно-штатних змін з метою створення повноцінної кінологічної служби для систематизації роботи щодо виконання визначених перед нею завдань;

- законодавче забезпечення діяльності кінологічної служби ДКВС;

- приведення у відповідність вимогам чинного законодавства використання наркотичних засобів і психотропних речовин під час дресирування та тренувань службових собак відомства;

- створення на базі Територіально відокремленого відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби» (далі – Відділення) племінного розплідника з відділеннями відтворення, вирощування, виховного дресирування та відділенням забезпечення навчального процесу як основи підготовки майбутніх офіцерів-кінологів відомства;

- організація підготовки на базі Відділення курсантів Академії Державної пенітенціарної системи за додатковим професійним спрямуванням «офіцер-кінолог»;

- організація підготовки на базі кафедри кінологічних команд з пошуку вибухових речовин, вибухових пристроїв, вогнепальної зброї і набоїв;

- створення на базі міжрегіональних управлінь мобільних кінологічних груп з пошуку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів;

- створення на базі Відділення кінологічного навчального центру з досвіду існуючих центрів у відомствах сектору безпеки та оборони України;

– створення кінологічного факультету з кафедрами генетики, біології, зооінженерії, ветеринарної медицини та службової кінології.

Кінологічна служба в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах призначена для організації використання спеціально підготовлених собак як одного із заходів, що застосовуються для посилення охорони установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, розшуку та затримання злочинців, які вчинили втечу з-під варти, виявлення осіб, які сховалися на об'єктах, що охороняються, або у вантажах, та огляду автомобільного, залізничного транспорту, об'єктів, а також осіб з метою виявлення наркотичних засобів, психотропних речовин [7].

Розглядаючи складність завдань, які поставлені перед кінологічною службою, і враховуючи зміни, які відбуваються у країні у зв'язку з агресією Російської Федерації та євроінтеграційними процесами, пов'язаними насамперед з демократизацією всіх процесів життєдіяльності суспільства, вважаємо за необхідне запропонувати зміни та доповнення до завдань кінологічної служби з урахуванням викликів, які стоять перед відомством на сучасному етапі його розвитку. На нашу думку, ці завдання повинні бути такими:

– участь кінологічних команд у заходах щодо недопущення та розкриття кримінальних правопорушень;

– розшук та затримання кінологічними командами правопорушників;

– створення умов та сприяння в роботі молодших інспекторів-кінологів із закріпленими за ними розшуковими та спеціальними собаками;

– огляд місць вірогідної схованки злочинців, вірогідного знаходження захованих речей і предметів, що призначалися для вчинення кримінального правопорушення;

– огляд осіб та їх особистих речей з метою пошуку та виявлення наркотичних засобів, психотропних та вибухових речовин, вибухових пристроїв, вогнепальної зброї і набоїв;

– кінологічне забезпечення переміщення засуджених;

– залучення кінологічних команд для припинення злочинів терористичної направленості на об'єктах ДКВС;

– забезпечення постійної готовності кінологічних команд до виконання завдань за призначенням;

– підбір та надання пропозицій щодо призначення персоналу на кінологічні посади;

– направлення на навчання кінологічних команд та постійне вдосконалення їх професійної майстерності після його завершення в рамках спеціальної підготовки;

– розроблення та здійснення перспективних і поточних планів, визначення основних напрямків діяльності та подальшого вдосконалення розвитку службового собаківництва з урахуванням оперативної обстановки;

– організація розведення, вирощування, підготовка та використання службових собак у загальній системі охорони установ;

– вивчення, узагальнення, розповсюдження та впровадження в роботу передового досвіду тактики дій кінологічних команд;

– забезпечення обліку та аналізу результатів діяльності кінологічної служби і розробка на цій основі заходів щодо подальшого укріплення та вдосконалення всіх напрямків її роботи;

– забезпечення своєчасного проведення господарських і зооветеринарних заходів щодо збереження та утримання службових собак у постійній готовності для їх застосування, а також вдосконалення їх робочих та екстер'єрних якостей;

– організація технічного оснащення розплідників, а також впровадження досягнень науки і техніки в практику їх діяльності;

– удосконалення методики підготовки і тактики застосування службових собак системи охорони установ та воєнізованих формувань територіальних (міжрегіональних) управлінь;

– організація та підтримання взаємовигідної співпраці з кінологічними службами відомств сектору безпеки і оборони та громадськими кінологічними об'єднаннями України.

Але для виконання будь-якого завдання необхідно відповідним чином забезпечити це необхідними ресурсами.

Структура кінологічної служби, на думку авторів, повинна складатись з кінологічного відділу Департаменту з питань виконання кримінальних покарань (далі – Департаменту),

кінологічних служб міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань, кінологічних відділів установ, кінологічного навчального центру та племінного розплідника ДКВС.

Для якісного виконання зазначених завдань пропонуємо керівництву ДКВС сприяти у вирішенні найбільш проблемних питань кінологічної служби, а саме:

- вирішити найболюче питання, пов'язане з харчуванням службових собак;

- забезпечити установи імітаторами запахів для тренувань службових собак, адже підготовлена у Відділенні спеціальний собака, з якою не проводяться планові та попутні тренування, за досить короткий проміжок часу втрачає набуті на навчання навички;

- з метою підвищення, вкрай низької, мотивації до кінологічного фаху поновити виплату 15 відсоткової надбавки кінологічному персоналу;

- забезпечити кінологічні команди встановленою екіпіровкою та спорядженням;

- створити парк спеціального автотранспорту для перевезення кінологічних команд, в кожній установі пропонуємо мати один бюджетний автомобіль для переміщення службових собак на ділянку пошукових дій, у лікарню, на змагання, на навчання та ін.;

- забезпечити кінологічні команди сухим кормом преміум класу для дресирування та тренувань службових собак.

З появою у штатах установ посади старшого інспектора з кінології на сьогодні існує необхідність запропонувати зміни та доповнення до його функціональних обов'язків.

На нашу думку, зазначена посадова особа безпосередньо відповідає за стан кінологічного забезпечення установ, головним показником якого є підтримання в постійній готовності до виконання визначених завдань кінологічних команд. Він зобов'язаний організувати підготовку та підтримання в готовності до виконання завдань за призначенням кінологічних команд, а також виконання молодшими інспекторами-кінологами (далі – кінологами) правил утримання, збереження, тренування службових собак

і вказівок ветеринарного лікаря та заходів безпеки під час поводження з собаками.

Вважаємо, що старший інспектор з кінології також повинен:

- готувати та надавати пропозиції щодо ефективного використання у службі кінологічних команд;

- без гострої службової необхідності унеможливити використання кінолога у службі без службового собаки;

- систематично вдосконалювати свої знання з теорії дресирування та розведення службових собак. Організувати та проводити заняття з підвищення професійного рівня кінологів і ступеня натренованості службових собак;

- організувати та здійснювати роботу щодо підбору і придбання собак для використання за напрямками їх використання;

- скласти документи для проведення вибракування службових собак та їх реалізації після вибракування;

- забезпечувати безперерйне отримання продуктів для годування собак, зберігати та обліковувати витрачання цих продуктів;

- забезпечувати укладання договорів з ветеринарними закладами за місцем дислокації установи про ветеринарне обслуговування службових собак;

- здійснювати облік, розподіл і закріплення службових собак, а також узагальнювати та розповсюджувати позитивний досвід роботи молодших інспекторів-кінологів щодо підготовки і розведення собак;

- здійснювати контроль за дотриманням належного порядку та санітарного стану об'єктів на території розплідника службових собак;

- організувати та брати участь у проведенні ветеринарних заходів;

- забезпечити належний морально-психологічний стан підлеглому персоналу та справність навчально-матеріальної бази для виховного дресирування та тренування службових собак.

Також старший інспектор з кінології відповідає за належне ведення службової документації та своєчасне надання звітної інформації.

З метою досягнення максимальних результатів застосування кінологами службових собак кінологічні команди, на нашу думку, необхідно об'єднати в кінологічні відділи установ, керівниками яких на сьогодні призначити осіб з числа старших інспекторів з кінології. Кінологічний відділ відповідав би виключно за кінологічне забезпечення службової діяльності установи. Зазначена структурна зміна унеможливила б (за винятком гострої службової необхідності) використання кінологів у службі без службових собак. Варіант штату кінологічного відділу обговорений зі старшими інспекторами з кінології та пропонуємо його у складі начальника, заступника, ветеринарного лікаря (цивільна особа на 0,5 ставки); спеціаліста з виконання господарчих робіт (цивільна особа на 0,5 ставки) та молодших інспекторів-кінологів, один з яких мав би бути додатково водієм.

Основними завданнями кінологічного відділу бачимо у:

- кінологічному забезпеченні заходів службової діяльності установ у штатних і позаштатних ситуаціях;
- посиленні можливостей наявних сил та засобів;
- застосуванні службових собак у тих місцях і на тих напрямках, де вони найбільш ефективно можуть бути задіяні з урахуванням рівня їх підготовленості;
- психологічному впливі на правопорушників;
- відбитті нападу на персонал установи, подоланні протидії законним вимогам персоналу відомства;
- проведенні одорологічної ідентифікації запахових слідів осіб та їх речей, наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів;
- охороні окремих ділянок, об'єктів, правопорушників;
- забезпеченні конвоювання правопорушників;
- дресируванні та тренуваннях службових собак;
- утриманні в належному стані навчально-матеріальної бази з підготовки та дресирування собак;
- забезпеченні дотримання вимог зооінженерних заходів та заходів ветеринарної медицини щодо збереження здоров'я службових собак, правил їх утримання та годівлі.

Кінологічний відділ має бути підпорядкованим, на думку авторів, начальнику установи, а його керівником, пропонуємо, в перспективі, має стати офіцер-кінолог після завершення навчання у відомчому освітньому закладі за напрямком підготовки «офіцер-кінолог». Випускник Академії Державної пенітенціарної служби, який здобув би фах професійного кінолога, міг би ефективно виконувати обов'язки з кінологічних питань, які нині покладено на начальника відділу охорони (відділу режиму і охорони) установи, який не має підготовки за кінологічним напрямком, та на старшого інспектора з кінології, а саме:

- безпосередня організація роботи персоналу відділу, забезпечення належного утримання службових собак. Забезпечення виконання нормативно-правових актів Міністерства юстиції та наказів Департаменту, що регламентують організацію кінологічної служби, а також за виконанням персоналом кінологічного відділення правил утримання, збереження, тренування службових собак і вказівок ветеринарного лікаря (фельдшера);

- систематичне вдосконалення своїх знань з теорії дресирування та розведення службових собак. Організація та проведення занять з підвищення професійного рівня молодших інспекторів-кінологів і ступеня натренованості собак;

- організація і здійснення роботи щодо підбору та придбання собак для підготовки до розшукової, вартової, спеціальної служби та племінної роботи;

- організація і проведення роботи щодо вибракування службових собак, а також реалізація вибракуваних собак;

- організація розведення службових собак, здійснення контролю за їх вирощуванням і ведення обліку племінної роботи на розпліднику;

- забезпечення безперебійного отримання продуктів для годівлі собак, зберігання та облік витрачання цих продуктів, а також забезпечення молодших інспекторів-кінологів необхідним спорядженням для службових собак і предметами догляду за ними;

- організація роботи щодо ремонту та будівництва необхідних приміщень і тренувальних снарядів;

– укладання договорів з ветеринарними лікарнями за місцем дислокації установи про ветеринарне обслуговування службових собак;

– контроль за наявністю необхідних дезінфекційних засобів та медикаментів для здійснення ветеринарно-санітарних заходів;

– здійснення обліку, розподілу і закріплення службових собак, а також узагальнення та поширення позитивного досвіду діяльності молодших інспекторів-кінологів щодо розведення та вирощування собак;

– надання персоналу кінологічного відділення практичної та методичної допомоги в організації тренувань службових собак, регулярна участь у їх тренуванні, здійснення контролю за якістю проведення занять, вжиття заходів щодо усунення недоліків у підготовці службових собак;

– щомісячна перевірка функціональної готовності кожної кінологічної команди до виконання завдань за призначенням;

– організація та проведення змагань з багатоборства кінологів, а також випробовування службових собак.

В обов'язках начальника установи пропонуємо зазначити, що він відповідає за виконання нормативно-правових актів, що регламентують організацію кінологічної служби, належне утримання та годівлю службових собак. Здійснює контроль підготовки і використання за призначенням кінологічних команд та щоквартально перевіряє функціональну готовність до дій кожної кінологічної команди.

Підсумовуючи викладений матеріал, пропонуємо основні зусилля кінологічної служби ДКВС у 2023 році зосередити на:

– *удосконаленні* нормативно-правової бази кінологічного забезпечення установи;

– *організації, керівництві та контролі* за виконанням нормативно-правових актів, проведенні заходів з добору, підготовки, комплектування та використання кінологічного персоналу та службових собак;

– *розбудові* сучасної ефективної кінологічної служби, яка відповідає б євроінтеграційним устремлінням України шляхом:

– внесення змін у організаційно-штатну структуру кінологічної служби;

- впровадження тактичних прийомів і способів використання службових собак у службовій діяльності установ;
- широкого застосування собак у заходах щодо недопущення та розкриття кримінальних правопорушень, для пошуку та виявлення вибухово-небезпечних предметів у місцях позбавлення волі, протидії обігу наркотичних засобів, психотропних та вибухових речовин, зброї і боєприпасів, а також забезпечення власної безпеки персоналу відомства;
- удосконаленні системи підготовки кінологічного персоналу та дресирування службових собак у Відділенні в ході освітнього процесу шляхом впровадження в практику сучасних методик підготовки фахівців і дресирування службових собак;
- запровадженні спеціальної підготовки для підтримання в готовності до дій за призначенням кінологічних команд установ та воєнізованих формувань;
- *розгляді можливостей* щодо створення племінного розплідника як основи підготовки офіцерів-кінологів та забезпечення службовими собаками установ і воєнізованих формувань;
- *підвищенні результативності* використання кінологічних команд в оперативно-службовій діяльності з урахуванням загроз і ризиків у сфері забезпечення безпеки місць позбавлення волі;
- *створенні* необхідної матеріально-технічної бази для тренувань, розміщення та утримання службових собак у місцях постійної дислокації.

Висновки. Внесені зміни до структури установ, а саме об'єднання кінологічних команд у кінологічний відділ та відповідне матеріально-технічне забезпечення його діяльності змогли б надати позитивний імпульс розвитку службової кінології відомства, сприяти підвищенню престижу професії працівника кримінально-виконавчої служби в цілому та кінолога зокрема, підняти складну професію кінолога в мотиваційному плані та в кінцевому результаті підвищити якість виконання службових завдань, які стоять перед кінологічною службою і відомством взагалі.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є висвітлення програми підготовки курсантів Академії Державної

пенітенціарної служби за напрямком підготовки «офіцер-кінолог» та надання пропозицій щодо створення організаційно-штатної структури кінологічної служби в міжрегіональних управліннях з питань виконання кримінальних покарань і Департаменті виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України.

Список використаних джерел

1. Денис Малюська: Стратегія реформування пенітенціарної системи – як «дороговказ» до створення ефективної системи виконання кримінальних покарань. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denismalyuska-strategiya-reformuvannya-penitentsiarnoi-sistemi-yak-dorogovkaz-do-stvorennya-efektivnoi-sistemi-vikonannya-kriminalnih-poکارan> (дата звернення: 20.11.2022).

2. Огляд результатів підготовки та використання інспекторів-кінологів зі службовими собаками в ході виконання завдань за призначенням у 2015 році / Адмін. держ. прикордон. служби України. Київ, 2016. 15 с.

3. Про підсумки підготовки та використання в охороні державного кордону інспекторів-кінологів зі службовими собаками у 2013 році : наказ Адміністрації державної прикордонної служби України від 06.12.2013 р. № 798.

4. Огляд результатів підготовки та використання інспекторів-кінологів зі службовими собаками в ході виконання завдань за призначенням у 2014 році / Адмін. держ. прикордон. служби України. Київ, 2015. 15 с.

5. Селюков В. С. Перспективи удосконалення законодавства у сфері кінологічної діяльності в Україні. *Підприємство. господарство і право*. 2020. Вип. 11. С. 145–151.

6. Селюков В. С. Використання службових собак кримінально-виконавчою службою України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6. С. 145–152.

7. Про затвердження Інструкції з організації кінологічної служби в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах : наказ ДДУПВП від 24.01.2004 № 18.

Matviichuk V.,

Ph.D. in Pedagogics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Cynology,
Territorially Separated Branch "Khmelnyskyi branch of the Academy
of the State Penitentiary Service", Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5890-8383;

Domeniuk A.,

Senior Lecturer of the Department of Cynology,
Territorially Separated Branch "Khmelnyskyi branch of the Academy
of the State Penitentiary Service", Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1569-3108;

Bartienieva L.,

Senior Lecturer of the Department of Cynology,
Territorially Separated Branch "Khmelnyskyi branch of the Academy
of the State Penitentiary Service", Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2579-9384

WAYS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF CANINE SUPPORT OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

The ways to reform the canine service in accordance with the provisions of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 are proposed in the article. Proposals for making changes to the organizational structure of the canine service of the State Criminal and Executive Service of Ukraine (hereinafter referred to as the SCES of Ukraine) as a whole, as well as penal institutions and pretrial detention centers, in particular, namely, regarding the creation of a canine department, were submitted for consideration and discussion. Proposals are provided regarding the tasks to be solved by the canine department. The functional responsibilities of officials of remand detention centers and penal institutions on canine issues are proposed. Recommended ways of solving the most problematic issues, on which the quality of canine support depends, and proposed issues on which it is proposed to focus the main efforts of the service in 2023.

In the context of the tasks of the Strategy, the authors propose the following components of reforming the canine service:

– carrying out structural and organizational-personnel changes with the aim of creating a full-fledged canine service in order to systematize the work to fulfill the tasks defined for it;

– legislative support for the activity of the canine service of the SCES;

– bringing the use of narcotic drugs and psychotropic substances into compliance with the requirements of the current legislation while training the department's service dogs;

– creation of a breeding kennel on the basis of the Territorially Separated Branch "Khmelnyskyi branch of the Academy of the State Penitentiary Service" (hereinafter referred to as the Branch) with departments for reproduction, breeding, educational

training and a department for ensuring the educational process, as a basis for training future canine officers;

– *organization of cadets' training on the basis of the Branch in the specialty "Canine Officer";*

– *organization of training on the basis of the Department of Cynology, the Department of Cynological Teams on the search for explosive substances, explosive devices, firearms and cartridges;*

– *creation of mobile canine groups on the basis of interregional offices to search for narcotic drugs, psychotropic substances and precursors;*

– *creation on the basis of the Branch of the canine training center based on the experience of existing centers in the departments of the security and defense sector of Ukraine;*

– *creation of a cynological faculty with departments of genetics, biology, zooengineering, veterinary medicine and service canine science.*

Key words: *canine service, canine support, Canine Department, canine team, senior canine inspector, junior canine inspector, service dog.*

References

1. Maliuska, D., The strategy of reforming the penitentiary system as a "roadmap" to the creation of an effective system of execution of criminal punishments, available at: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denismalyuska-strategiya-reformuvannya-penitentsiarnoi-sistemi-yak-dorogovkaz-do-stvorennia-efektivnoi-sistemi-vikonannya-kriminalnih-pokaran> (accessed 20 November 2022).

2. Review of the results of the training and use of canine inspectors with service dogs in the course of performing assigned tasks in 2015 (2016), Administrative State Border Guard Service of Ukraine, Kyiv.

3. On the Results of Training and Use of Canine Inspectors with Service Dogs in Protection of the State Border in 2013 : order of the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine dated December 6, 2013, № 798.

4. Review of the results of the training and use of canine inspectors with service dogs in the course of performing assigned tasks in 2014 (2015), Administrative State Border Guard Service of Ukraine, Kyiv.

5. Seliukov, V. S. (2020), "Prospects for improving legislation in the field of canine activity in Ukraine", *Entrepreneurship. Economy and Law*, 2020, Issue 11, pp. 145–151.

6. Seliukov, V. S. (2020), "The use of service dogs by the State Criminal and Executive Service of Ukraine", *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, Issue 6, pp. 145–152.

7. On Approval the Instructions for Organization of Canine Service in Penal Institutions and Pretrial Detention Centers : order of the SDUIEP dated 24.01.2004 № 18.

Царюк С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
перший проректор,
Академія Державної пенітенціарної служби,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-5971-0419;

Мірошниченко О. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права,
Академія Державної пенітенціарної служби,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-0181-0879;

Сікун А. М.,

заступник начальника кафедри теорії та історії
держави і права, конституційного права,
Академія Державної пенітенціарної служби,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-1484-8830

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Визначено сутність та особливості укладення трудового договору в умовах воєнного стану. Здійснено аналіз змін, внесених до статті 21 Кодексу законів про працю за останні три роки, та з'ясовано сутність трудового договору. Проаналізовано норми законодавства про працю, якими регулюється укладення трудового договору в довоєнний час та в умовах воєнного стану. Виокремлено особливості укладення трудового договору з працівниками в умовах воєнного стану. Зроблено відповідні висновки щодо розвитку трудового законодавства під час воєнного стану, відзначено позитивні зміни в регулюванні трудових правовідносин.

Ключові слова: трудовий договір, право на працю, роботодавець, працівник, строковий трудовий договір, обмеження права.

Постановка проблеми. Для більшості людей трудова діяльність є головним джерелом доходу. Рівень їхнього життя безпосередньо залежить від реального ринку праці, від умов, що склалися в державі, та від тих економічних і соціальних

умов, створених державою, в тому числі в період воєнного стану, спрямованих на безпосереднє забезпечення конституційного права громадян на працю.

В умовах воєнної агресії Росії проти України надзвичайно важливого значення набуло питання правового регулювання трудових відносин у період воєнного стану. Адже, з одного боку, маємо відтік кадрів за кордон у зв'язку з небезпекою перебування в Україні, що призвело до кадрового голоду в Україні, нестабільності трудових правовідносин та, з іншого боку, необхідності правильного врегулювання роботодавцями трудових правовідносин з відсутніми працівниками і працівниками, з якими на тимчасовій основі укладають трудові договори.

Саме тому врегулювання трудових відносин в умовах воєнного стану є актуальним питанням сьогодення та потребує подальшого дослідження і вдосконалення чинних правових норм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем правового регулювання трудового договору та гарантій трудових прав працівників присвячено роботи В. М. Андріїва, В. С. Венедиктова, Є. О. Голованової, Л. Я. Гінцбурга, Г. С. Гончарової, В. В. Єрсьоменка, В. В. Жернакова, Р. З. Лівшиця, Г. А. Капліної, Т. В. Красюк, В. А. Кононенко, В. П. Пастухова, П. Д. Пилипенка, М. Л. Смолярової, В. Г. Ротаня, Н. М. Хуторян, Г. О. Яковлевої та інших учених.

Не применшуючи значення наукових робіт вищевказаних авторів, в умовах воєнного стану в Україні дослідження питання у сфері правового забезпечення права на працю та правового регулювання трудового договору стало ще актуальнішим.

Формулювання мети. Метою статті є порівняльний аналіз законодавства про працю України, що регулює трудові правовідносини, яке діяло до початку введення воєнного стану в країні, та чинного законодавства під час дії воєнного стану, визначення рівня гарантованості трудових прав працівників і роботодавців у разі укладення ними трудового договору в таких умовах.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, право на працю є особливою соціально-правовою категорією, що полягає в забезпеченні та гарантуванні державою на законодавчому рівні мож-

ливості громадян виконувати роботу, яку вони вільно обирають та погоджуються саме на ті умови, що пропонує роботодавець.

Більшість учених розглядає право на працю як об'єктивно необхідну категорію, що визначає правові основи життя і діяльності працездатних громадян. Це право вважається одним з основних соціальних прав людини, яке закріплене у статті 43 Конституції України [1] і в міжнародно-правових актах, таких як Загальна декларація прав людини, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року [2].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що в науковій юридичній літературі вже багато років існують різні міркування вчених щодо визначення права на працю. Наприклад, М. М. Пурей у своїх роботах визначає право на працю як встановлену Конституцією України й іншими нормативно-правовими актами держави рівну можливість кожної людини, яка має фізичну і розумову здатність працювати, заробляти собі на життя, при цьому за наявності конкретної ситуації вільно, на власний вибір, виконувати правомірні дії, спрямовані на реалізацію своєї здатності до праці [5, с. 43].

На думку І. Г. Козуб, право на працю – це природне, невідчужуване, невід'ємне право людини, яке від віку, статі, громадянства, стану здоров'я не залежить, тобто є безумовним правом [6, с. 125].

Водночас Н. Б. Болотіна, досліджуючи цю проблематику, вказує, що право на працю є одним із фундаментальних прав людини, яке належить до групи соціально-економічних прав і в загальному значенні відображає потребу людей створювати й досягати джерела існування для себе й своєї родини, реалізовувати свій творчий потенціал, виражати власну індивідуальність [7, с. 30].

Варто зазначити, що своє право на працю кожен може реалізувати через укладення трудового договору з роботодавцем.

Досліджуючи інститут трудового договору, Д. О. Карпенко пов'язує поняття трудового договору з основним конституційним правом громадян України – правом на працю [8, с. 235]. Він, зокрема, зазначає, що основна сутність трудового договору полягає в тому, що згідно зі ст. 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі

на життя працюю, яку працівник вільно обирає або на яку вільно погоджується [1].

Норма, закріплена у ст. 43 Конституції України, відповідає змісту ст. 23 Загальної декларації прав людини: кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття [1].

Вважаємо, що правова сутність трудового договору найкраще виражена в його легальному визначенні, яке міститься в Кодексі законів про працю України.

Аналіз ч. 1 статті 21 Кодексу законів про працю в історичному розвитку показує, що до внесення змін до цієї статті (ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30.03.2020 № 540-IX) у легальному визначенні поняття «трудоий договір» містилося посилання на підлягання працівника внутрішньому трудовому розпорядку.

Відповідно до внесених змін вищезазначеним Законом змінено редакцію цієї статті, трудовий договір вже визначено як угоду між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін. Як бачимо, у цій дефініції вже відсутнє посилання на такий важливий локальний акт, що видається роботодавцем, як правила внутрішнього трудового розпорядку.

Подальший аналіз цієї норми в її історичному розвитку показує, що у зв'язку зі змінами, внесеними згідно із Законами № 2215-IX від 21.04.2022, № 2179-IX від 01.04.2022, № 2434-IX від 19.07.2022, на сьогодні маємо нове визначення поняття трудового договору. Трудовим договором є угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем-фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією

угодою, а роботодавець (роботодавець-фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін. Трудовим договором можуть встановлюватися умови щодо виконання робіт, які вимагають професійної та/або часткової професійної кваліфікації, а також умови щодо виконання робіт, які не потребують наявності в особи професійної або часткової професійної кваліфікації.

Вважаємо, що закріплене в Кодексі законів про працю легальне визначення трудового договору є оптимальним та повною мірою відображає сутність трудового договору як інституту трудового права.

На наш погляд, доречно було б закріпити в Кодексі законів про працю визначення відсутніх у ньому понять – «роботодавець» та «найманий працівник».

Проведений аналіз показав, що зовнішні чинники – коронавірусна хвороба та введення в країні такого правового режиму як воєнний стан – активізували процеси реформування трудового законодавства України, що стартували в нашій державі ще 2000 року.

Негативні зовнішні чинники та події, що відбуваються в державі, вплинули на прискорений розвиток трудового законодавства в Україні. Тепер замість застарілого визначення трудового договору маємо сучасну й актуальну дефініцію, якою визначається сутність трудового договору.

При цьому законодавцем розширено перелік істотних умов, які можуть встановлюватися обома сторонами в трудовому договорі. Ці умови стосуються виконання робіт, які вимагають професійної та/або часткової професійної кваліфікації, а також умови щодо виконання робіт, які не потребують наявності в особи професійної або часткової професійної кваліфікації. Таке розширення умов трудового договору, на нашу думку, відповідає реаліям життя та реалізації права на працю будь-яким працівником, навіть без наявності в особи професійної або часткової професійної кваліфікації.

Не можна обійти поза увагою тих позитивних змін, що свідчать про значний крок уперед у врегулюванні трудових правовідносин. Завдяки Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування національної системи кваліфікацій» від 01 квітня 2022 року № 2179-IX [4] Кодекс законів про працю поповнився статтею 4-1 «Професія (вид занять), кваліфікація, Реєстр кваліфікацій» та статтею 4-2 «Професійні стандарти». Цими статтями вводяться нові важливі поняття, що стосуються професійної кваліфікації працівника, професії, трудової функції, реєстру кваліфікацій, професійних стандартів.

Трудові правовідносини в Україні регулюються Кодексом законів про працю та спеціальним законодавством. Оскільки нині актуальними стали питання врегулювання трудових правовідносин в умовах воєнного стану, то 15 березня 2022 року було ухвалено Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX, який набув чинності 24 березня 2022 року [3].

Відповідно до норм цього закону визначено особливості проходження державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні, а також осіб, які працюють за трудовим договором, укладеним з фізичними особами (далі – працівники), в період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

З цього виходить, що норми вищевказаного закону поширюють свою дію на всіх без винятку роботодавців і найманих працівників, які уклали трудові договори між собою до введення воєнного стану в Україні, будуть укладати та припиняти чи розривати трудові договори під час дії такого.

Забезпечення гарантій прав працівників завжди було й залишається актуальним питанням для вивчення наукою трудового права. Відомо, що основні права працівників закріплені в Конституції України та повинні бути забезпечені державою.

Йдеться про такі важливі права, як право на працю, право на страйк, право на відпочинок. При цьому ст. 64 Конституції України визначено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть бути встановлені окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Законом України № 2136-IX на час дії воєнного стану було обмежено право працівників на працю та право на страйк, які закріплені Конституцією України. При цьому нормами цього закону роботодавцям надано більш широкі повноваження порівняно з нормами, що діяли в Україні та були визначені Кодексом законів про працю й іншими законами до початку введення воєнного стану в державі.

Через значний відтік трудових кадрів за кордон у 2022 році, що, найвірогідніше, і надалі триватиме, виникла необхідність правового врегулювання трудових правовідносин саме за умов, коли відсутній працівник залишається у статусі найманого працівника, а в роботодавця є нагальна необхідність у прийомі на роботу особи, яка виконуватиме обов'язки такого працівника. Для врегулювання подібних ситуацій і було ухвалено Закон № 2136-IX. Тому, характеризуючи норми Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», слід зазначити, що цей Закон ухвалили своєчасно, у складних умовах для країни, а саме на початку збройної агресії з боку Росії, що дає змогу обом сторонам трудових правовідносин правильно врегулювати свої трудові правовідносини.

Щодо чинності цього важливого Закону варто зауважити, що, крім частини третьої статті 13, він діятиме до закінчення воєнного стану в Україні, введеного відповідно до вимог Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

В умовах воєнного або надзвичайного стану, як визначено у статті 64 Конституції України, можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Оскільки права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, то, відповідаючи перед людиною за свою діяльність, держава зобов'язана забезпечити права і свободи людини, визначені в Конституції.

На період дії воєнного стану в Україні були введені обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачені статтями 43, 44 Конституції України.

Особливості укладення трудового договору в умовах воєнного стану визначені статтею 2 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». У довоєнний час укладення трудового договору регулювалося статтею 24 Кодексу законів про працю, де зазначено, що трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі. Додержання письмової форми є обов'язковим у випадках, перелік яких міститься у цій статті. Як бачимо, на відміну від мирного часу, у період дії воєнного стану сторони за згодою визначають форму трудового договору. А це означає, що сторони добровільно та самостійно визначають, у якій формі (у письмовій чи в усній) буде укладено трудовий договір.

Під час укладення трудового договору в період дії воєнного стану умова про випробування працівника під час прийняття на роботу може встановлюватися для будь-якої категорії працівників.

При цьому статтею 26 Кодексу законів про працю передбачено, що випробування не встановлюється при прийнятті на роботу: осіб, які не досягли вісімнадцяти років; молодих робітників після закінчення професійних навчально-виховних закладів; молодих спеціалістів після закінчення вищих закладів освіти; осіб, звільнених у запас з військової чи альтернативної (невійськової) служби; осіб з інвалідністю, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи; осіб, обраних на посаду; переможців конкурсного відбору на заміщення вакантної посади; осіб, які пройшли стажування при прийнятті на роботу з відривом від основної роботи; вагітних жінок; одиноких матерів, які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю; осіб, з якими укладається строковий трудовий договір строком до 12 місяців; осіб на тимчасові та сезонні роботи; внутрішньо переміщених осіб. Випробування не встановлюється також при прийнятті на роботу в іншу місцевість і при переведенні на роботу на інше підприємство, в установу, організацію, а також в інших випадках, якщо це передбачено законодавством [4].

Отже, норма Кодексу законів про працю, яка регулює питання випробування для чітко визначених категорій працівників, на час дії воєнного стану призупиняється. Як наслідок, за бажанням роботодавця умова про випробування працівника може встановлюватися для будь-якої категорії працівників.

Крім того, ст. 2 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» визначено, що з метою оперативного залучення до виконання роботи нових працівників, а також усунення кадрового дефіциту та браку робочої сили, в тому числі внаслідок фактичної відсутності працівників, які евакуювалися в іншу місцевість, перебувають у відпустці, простої, тимчасово втратили працездатність, або місцезнаходження яких тимчасово невідоме, роботодавці можуть укладати з новими працівниками строкові трудові договори у період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника [3].

Таким чином, надані додаткові повноваження роботодавцю щодо можливості укладення строкових трудових договорів з працівниками для усунення дефіциту робочої сили в період дії воєнного стану дозволяють зберегти робоче місце відсутнього працівника, який евакуювався з незалежних від нього причин, забезпечити роботою новоприйнятих працівників та відновити господарську діяльність.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне зазначити таке:

1. За останні три роки активізувалися процеси, що свідчать про здійснення реформи в трудовому праві, яка суттєво змінює норми трудового законодавства, що до цього часу були рудиментом радянського законодавства та не відповідали реаліям сьогодення.

2. Обмеження права на працю, яке закріплено в Конституції України, Загальній декларації прав людини та в Кодексі законів про працю, на час дії воєнного стану вважаємо виправданим, вимушеним і тимчасовим кроком в умовах воєнного стану в країні.

3. Доповнення Кодексу законів про працю статтею 4-1 «Професія (вид занять), кваліфікація, Реєстр кваліфікацій» і статтею 4-2 «Професійні стандарти» свідчить про введення нових важливих дефініцій у трудовому праві, які розширюють характеристики

та підвищують правовий статус суб'єкта трудових відносин – найманого працівника.

4. Закріплене у ст. 21 Кодексу законів про працю нове легальне визначення трудового договору є оптимальним та повною мірою відображає сутність трудового договору як інституту трудового права.

5. Розширення переліку істотних умов, які можуть встановлюватися обома сторонами в трудовому договорі, дозволяє реалізувати право на працю будь-яким працівником, навіть без наявності в особи професійної або часткової професійної кваліфікації.

6. Відсутність у Кодексі законів про працю легального визначення понять «роботодавець» і «найманий працівник» на практиці призводить до виникнення певних конфліктних ситуацій між суб'єктами трудового права, порушень при винесенні локальних актів роботодавцем та складанні відповідних процедурних документів, які в подальшому стають доказами у суді та впливають на винесення конкретного рішення суду. Тому вважаємо, що доречно було б закріпити в Кодексі законів про працю відсутні в ньому поняття «роботодавець» і «найманий працівник».

7. Надані Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» у ст. 2 додаткові повноваження роботодавцю щодо можливості укладення строкових трудових договорів з працівниками дозволили суб'єктам господарювання продовжити свою діяльність, забезпечити роботою новоприйнятих працівників, гарантувати право на працю працівникам, які евакуювалися та залишили місце свого постійного проживання, що відповідає ст. 43 Конституції України.

8. Закріплена у вищезазначеному Законі норма про випробування, на відміну від норми, що міститься у Кодексі законів про працю, дозволяє роботодавцю під час прийняття на роботу працівника застосовувати умову про випробування для будь-якої категорії працівників. При цьому встановлення випробування не є обов'язком роботодавця, а є його правом.

9. Реформування трудового законодавства в умовах воєнного стану призвело до необхідності розробки нових дієвих механізмів реалізації правових норм на практиці.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 22.09.2022).
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX.
4. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 року № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 22.09.2022).
5. Пурей М. М. Право на працю в Україні в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 173 с.
6. Козуб І. Г. Природа права на працю із зниженою працездатністю. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 122–125.
7. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник. Київ, 2006. 725 с.
8. Трудове право України. Академ. курс : підручник / А. Ю. Бабаскін, Ю. В. Баранюк, С. В. Дріжчана та ін. ; за заг. ред. Н. М. Хуторян. Київ : А.С.К., 2004. 608 с.

Tsariuk S.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, First Vice-rector,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5971-0419;

Miroshnychenko O.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of State and Law Theory and History, Constitutional Law,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0181-0879;

Sikun A.,

Deputy Head of the Department
of State and Law Theory and History, Constitutional Law,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1484-8830

**EMPLOYMENT CONTRACT AS A GROUND
FOR THE EMERGENCE OF EMPLOYMENT LEGAL
RELATIONS UNDER CONDITIONS OF MARTIAL LAW**

The article is devoted to the issues of legal regulation of the employment contract as a basis for labor relations emergence in conditions of martial law. In conditions of Russia's military aggression against Ukraine, this issue has become extremely important.

The article examines the peculiarities of concluding an employment contract under martial law. An analysis of the changes made to Article 21 of the Labor Code over the past three years was carried out and the essence of the employment contract was clarified.

The norms of the labor legislation, which regulated the employment contract conclusion in the pre-war period, and the changes in the norms of the legislation, which were introduced into the labor legislation in conditions of martial law, were analyzed.

The specifics of concluding the employment contract with employees under martial law conditions were determined.

During the research, it was found out that the legislator expanded the list of essential conditions that can be established by both parties in the employment contract and relate to the performance of work that requires professional and/or partial professional qualification, as well as conditions for the performance of work that do not require a person's professional or partial professional qualification.

It was concluded that the legal definition of an employment contract enshrined in Article 21 of the Labor Code is optimal and fully reflects the essence of the employment contract as an institution of labor law at the current stage of labor relations development.

The norms of the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in Martial Law" were analyzed and it was noted that this Law was adopted in a timely manner, in difficult conditions for the country, namely at the beginning of Russia's armed aggression, which enabled both sides of labor relations to settle their labor relations properly.

The article draws attention to the fact that during the period of martial law in Ukraine, restrictions on the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, provided for by Articles 43 and 44 of the Constitution of Ukraine, were introduced.

It was noted that the reform of labor legislation in conditions of martial law led to the need of developing new effective mechanisms for the implementation of legal norms in practice. Appropriate conclusions were made regarding the development of labor legislation during martial law, and positive changes in the regulation of labor relations were noted.

Key words: labor contract, right to work, right to rest, employer, employee, fixed-term labor contract, restriction of the right to work, martial law.

References

1. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. United Nations Organization (1948), Universal Declaration of Human Rights : Declaration, International document, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (accessed 22 September 2022).
3. Ukraine, (2022), *On the Organization of Labor Relations under Martial Law* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
4. Ukraine (1971), *Labour Code* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
5. Purei, M. M. (2003), *The right to work in Ukraine in conditions of a market economy* : Ph.D. in Law thesis, Kharkiv.
6. Kozub, I. H. (2009), "The nature of the right to work with reduced working capacity", *Entrepreneurship, Economy and Law*, № 10, pp. 122–125.
7. Bolotina, N. B. (2006), *Labor law of Ukraine* : textbook, Kyiv.
8. Babaskin, A. Yu., Baraniuk, Yu. V. and Drizhchana, S. V. (2004), *Labor law of Ukraine: Academic course* : textbook, Publishing House A.C.K., Kyiv, 2004.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА:
ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 2 (12)**

Відповідальний за випуск

Олефір Л. І.

Редактори літературні

Сила Л. М., Махотко О. П.

Комп'ютерна верстка і макетування

Сила Л. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 15.08.2023 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 7,67.
Тираж 100 пр. Зам. № 111/23.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.